

Sumqayıt hadisələri 1988

Dövri mətbuat 2013-cü il

M ü n d ə r i c a t

- ❖ E.Xəlilov, Azərbaycanlılara qarşı təxribat S. 2
- ❖ Qüdrət Muğanlı, Düşünülmüş erməni fitnəkarlığı S. 5
- ❖ Aida Eyvazlı, Hər şey bir bahalı boyunbağıdan başladı S. 12
- ❖ Elmar Xəlilov, Niyə məhz Sumqayıt?! S.16
- ❖ Erməni təxribatının «Sumqayıt ssenarisi» S.18
- ❖ Bəylər Məcidov, “Sumqayıt hadisələri”nin arxasında gizlənən həqiqət S. 33
- ❖ Akif Əliyev, Erməni qatillərinin Sumqayıtda «KQB» məkri S.36
- ❖ Eyruz Məmmədov, Sumqayıtda 25 il əvvəl S.42
- ❖ Rufik İsmayilov, Ermənilər Sumqayıt iğtişalarını təşkil etməklə Dağlıq Qarabağ hadisələrini qızıışdırdılar S. 60
- ❖ Əbülfəz Babayev, Sumqayıt hadisələri 25 ildən sonra S.63
- ❖ İntizarə Məmmədova, Ermənilərin Sumqayıtda törətdikləri təxribatlardan 25 il ötür S.70
- ❖ Uğur, Ermənilər şəhərdə qanlı iğtişaş törədərək bunu soydaşlarımızın üstünə atdılar S. 72
- ❖ Qriqoryanın rəhbərlik etdiyi qrup Sumqayıtda erməniləri öldürür, zorlayırdı...” S. 74
- ❖ Pərviz Sadayov, 1988-ci il Sumqayıt hadisələri SSRİ rəhbərlərinin və erməni terror təşkilatlarının əvvəlcədən hazırladığı plan əsasında həyata keçirilmişdi S. 76
- ❖ Fərhad Məmmədov, Sumqayıt hadisələrinin daha bir sirri açılır S.78

Azərbaycanlılara qarşı təxribat

Bir daha Sumqayıt hadisələri haqqında

Sumqayıtda törədilmiş hadisələrdən 25 il keçir. Buna ötəri baxanlar, onun əsl mahiyyətinə bələd olmayanlar unudurlar ki, bu hadisə məhəlli xarakter daşımayan beynəlxalq əhəmiyyətli çox ciddi bir məsələdir. Sumqayıtda süni yolla yaradılmış bu hadisə 70 ildən artıq hökm sürmüş böyük bir dövlət-insovet imperiyasının dağılması üçün illərlə çalışan, dəridən-qabıqdan çıxan bir sıra imperialist dövlətlərin apardıqları gizli siyasətin, kəşfiyyatın başlanğıcı idi.

Sumqayıtda hadisələrin kökü haradan başlanır? 1985-ci ildə K.U.Çernenko vəfat edəndən sonra M.S.Qorbaçov hakimiyyətə gətirildi. Qorbaçovun hakimiyyətə gətirilməsində ermənipərəst qüvvələr böyük rol oynamışdılar. Ona görə də onlar Qorbaçova yol tapa bildilər və onun ətrafında cəmləşdilər. Belə ki, Qorbaçovun siyasi məsələlər üzrə köməkçisi Şahnazaryan, iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi A.Aqanbekyan, Dövlət Plan Komitəsi sədrinin 1-ci müavini Sitaryan və başqaları milliyətçə erməni idilər. Onlar Qorbaçovu tam mənası ilə ələ ala bilməmişdilər. 1987-ci ildə Aqanbekyanın Fransadakı aşağıdakı çıxışı da bunu sübut edir: "Mən istədim ki, respublikanın şimal-qərbində yerləşən Qarabağ Ermənistanın olsun, o, Azərbaycana nisbətən Ermənistana daha da bağlıdır. Mən bu istiqamətdə bir təklif irəli sürmüşəm, ümüdvaram ki, yenidənqurma, demokratiya şəraitində həmin problem öz əksini tapacaqdır". Aqanbekyanın Parisdəki bu çıxışı uzun illər hazırlanmış Qarabağı Ermənistana birləşdirmək planının başlanğıcı üçün bir qığılcım oldu. Bundan sonra Xankəndində və Yerevanın Teatr meydanında arası kəsilməyən mitinqlər başlandı. Belə ki, ermənilər öz ərazilərində yaşayan dinc əhaliyə-azərbaycanlılara təzyiqlik göstərməyə başladılar. Hər cür təhqirlərə, zorakılığa əl atdılar, Əsgəranda iki azərbaycanlı gənc öldürüldü. Sumqayıta çoxlu qaçqın gəldi. Onların arasında erməni saqqallıları da çox idi və qabaqcadan müəyyən plan hazırlanmışdı. Bu plan nədən ibarət idi və nə üçün məhz Sumqayıt seçilmişdi?

Ermənilər bu şəhəri ustalıqla seçmişdilər, çünki 260 minə yaxın əhalisi olan Sumqayıtda yaşayanların əksəriyyəti gənclər idi. Azərbaycanın bütün rayonlarından gəlmiş bu gənclər valideyn himayəsindən uzaq idilər, emosional idilər və hər bir təxribata aldana bilirdilər. Milliyətçə erməni olan, 3 dəfə məhkum edilib 9 il qatı cinayətkar kimi həbsdə yatan "Paşa" ləqəbli Eduard Qriqoryan hadisələrinin əsas icraçısı oldu. Qriqoryan ona tapşırılan işin öhdəsindən bacarıqla gəldi. Bir neçə gün ərzində ətrafına yetkinləşmiş gəncləri toplaya bildi. Onlara pul payladı, narkotik maddələr verdi. Bu işdə erməni millətçiləri onu tam təmin edirdilər.

Qriqoryana xüsusi siyahı verilmişdi. Bu siyahıda bir neçə erməni ailələrinin dəqiq ünvanları göstərilmişdi. Sonradan məlum olmuşdur ki, siyahıda adları qeyd edilən ermənilər "Krunk" cəmiyyətinə üzv yazılmayan və üzvlük haqqı ödəməyən ermənilər imişlər.

Sumqayıt hadisələrini yaratmaqla ermənilər nə demək istəyirdilər? Sumqayıtda baş vermiş hadisələr "Böyük Ermənistan" dövləti yaratmaq uğrunda erməni daşnaklarının bədnam planlarının tərkib hissəsi idi. Bu hadisənin sifarişçisi keçmiş SSRİ rəhbərliyi, xaricdəki erməni diasporu, erməni katolik kilsəsi və erməni ziyalıları idilər. Məqsəd Azərbaycanı içindən partlatmaq və onun dünyada nüfuzunu yerə salmaq, dünya ictimaiyyətində "vəhşi azərbaycanlı" və "məzlum faciələrə düşər olan erməni" obrazları yaratmaq, ermənilərin azərbaycanlılarla bir dövlətdə yaşamasının qeyri-mümkün olduğunu dünya ictimaiyyətinə inandırmaq, beləliklə Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan qoparılmasına zəmin hazırlamaq idi. Bu məqsədə nail olmaq üçün ermənilər və onlara havadarlıq edən ruslar Sumqayıt hadisələrini törətdilər. Sonra bütün dünyaya onu nümayiş etdirdilər. İsveçdən gəlmiş fotoreportyor Artashes Qabrielyan öz video kamerası ilə həmin günləri lentə almış, hadisələri belə adlandırmışdır: "Bizi başkəsənlərdən xilas edin".

Sumqayıt hadisələrindən sonra ermənilər çoxdan arzuladıqları bir planı - "Türksüz Ermənistan" planını da həyata keçirdilər. Ermənistandan - öz dədə-baba torpaqlarından azərbaycanlılar kütləvi surətdə vəhşicəsinə qovuldular.

1988-ci il mart ayının 1-də Sumqayıtda komendant saati elan olundu. SSRİ Müdafiə Nazirliyinin general-leytenantı V.V.Krayev Sumqayıtın komendantı təyin edildi.

Komendant saatının ilk dövründə 2 minə yaxın adam həbs olundu. SSRİ Ali Məhkəməsinin binasında - Moskvada Sumqayıtda kütləvi iğtişəşlərin baş verməsində müqəssir olan şəxslərin mühakiməsi olmuş, Ə.Əhmədov, İ.İsmayılov, Q.Cəfərov talanlar, yanğın, qətlərlə nəticələnən kütləvi iğtişəşlərin təşkilində təqsirləndirilmişlər. Məhkəmənin hökmü ilə günahsız, gənc Ə.Əhmədova ən ağır cəza - güllələnmə verilmişdir. Halbuki onun adı ilə bağlanmış 7 nəfərin kim tərəfindən öldürüldüyü müəyyən edilməmiş qalmışdır. Əsl qatil E.Qriqoryan üçün isə təyin olunan cəza aşağıdakı kimi olmuşdur: "Cinayətlərin hazırlanması, həyata keçirilməsi, milli bərabərliyin pozulması, zorlama, qarət, qəsdən adam öldürmə... Bunların üstündə E.Qriqoryan 12 il azadlıqdan məhrum edilsin".

Qriqoryan üçün bu hökmü Azərbaycan SSR-in Ali Məhkəməsi, Ə.Əhmədov üçün SSRİ Ali Məhkəməsi çıxarmışdır. Hökmlər arasındakı kəskin fərq isə göz qabağındadır.

Beləliklə, SSRİ Prokurorluğu Sumqayıtda baş verən hadisələrə qiymət vermək, yəni Sumqayıt hadisələrinin təqsirkarlarını, cinayətkarları üzə çıxarmaq üçün istintaqa başladı. İlk baxışdan gözləmək olardı ki, nəhayət əsl həqiqət üzə çıxacaq. Təəssüf ki, belə olmadı. Ermənilər tərəfindən müəyyənləşdirilən prokuratura işçiləri əsl həqiqəti ört-basdır etməyə, erməni dəyirmanına su tökməyə başladılar. Mart ayının 2-də Stepanakertdə "Sumqayıt genosidi" nə abidənin ucaldılması, sonra Yerevanda bu işin davam etdirilməsi ermənilərin gələcək planlarından xəbər verirdi. Bircumuz, vəzifəmiz, böyüməkdə olan nəslə erməni xislətini, erməni məkrliyini öyrətmək, düşmənlərimizi tanıtdırmaq olmalıdır. Belə bir tarixi həqiqət indi gün kimi aydındır ki, Sumqayıtda törədilən hadisələr heç də ermənilərin məhv edilməsi demək deyildir. Sumqayıtda hadisələr yüzlərlə günahsız azərbaycanlının fiziki və mənəvi əzablara düşər olması, haqlarının kobudcasına tapdalanmasına yönəldilmiş, təcavüz aksiyası idi.

Bu günə qədər itirdiklərimizi qaytarmaq naminə hər kəs öz tarixini bilməlidir, bilmirsə öyrənməlidir. Biz bunları unutsaq, sabah çox şeydən məhrum ola bilərik. Çünki tarix unutmazlığı bağışlamır.

E.XƏLİLOV,
Sumqayıt Dövlət Universitetinin baş müəllimi
“Sumqayıt”, 23 fevral 2013

Düşünülmüş erməni fitnəkarlığı:

Sumqayıtda hadisələr "Sumqayıt"ın səhifələrində

Qədim tarixə malik olan Azərbaycan xalqı həmişə həssas ürəkli, duz-çörəkli, yıxılana əl uzadan, hətta tikəsini belə ağzından çıxarıb başqasına verən, tək o ac qalmasın deyən xalqdır. Ən yaxşı otağını, ən yumşaq çarpayısını qonağa verib özü yersiz, yataqsız belə qalmaqdan çəkinməyən xalqdır. Bu nankor, çörəyi dizinin üstündə olan ermənilər də belə qonaqlardan olmuşdur. Vaxtı ilə köçəri həyat sürən, yurdsuz-yuvasız yaşayan, azərbaycanlıların qapısında nökrəçilik edən, onların malına, həyat-bacasına baxan bu barbarlar ürəyimizin yumşaqlığı üzündən evimizin yuxarı başına, süfrəmizin arxasına keçmişlər. Lazım gələndə əl açmaqdan, dilənməkdən belə çəkinməyən, namusdan, qeyrətdən uzaq olan bu adamlar özlərinə yer elədikdən, azərbaycanlılardan sədəqə kimi aldıkları torpaqlarımızda məskunlaşandan sonra "mənəm-mənəm" xəstəliyinə mübtəla olmuşlar. "Böyük Ermənistan" yaratmaq iddiasına düşmüşlər. Zaman-zaman torpaqlarımıza sahib çıxmaq, hətta mədəniyyətimizə belə yiyələnmək üçün ən iyrenc üsullara əl ataraq, xarici havadarlarına arxalanaraq aranı qarışdırmış, yurd-yuvada at oynatmışlar.

Ötən əsrin səksəninci illərinin sonlarında da belə olmuşdur. İndiki "Sumqayıt" qəzetinin 1988-ci ilin fevralın 25-də çıxan nömrəsində Sovet İttifaqı Teleqraf Agentliyinin bir məlumatı dərc olunmuşdu. Həmin yazıdan oxuyuruq: "Son günlər Azərbaycan SSR-in Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində erməni əhalisinin bir hissəsi Dağlıq Qarabağı Ermənistan SSR-nin tərkibinə daxil etmək tələbi ilə çıxış etmişdir. Ekstremist əhval-ruhiyyəli ayrı-ayrı şəxslərin məsuliyyətsiz çıxışları nəticəsində ictimai asayişin pozulması halları olmuşdur..."

Bununla da Azərbaycanın əzəli torpağı olan Dağlıq Qarabağda yaşayan azərbaycanlılar özlərinin yurd-yuvalarından qovulmuşlar. Özü də qışın soyuq günlərində nazik pal-paltarla, yalın ayaqla. Qansızlar heç kimə aman verməmişlər. Nə qoca bilmişlər, nə də xəstə qanmışlar. Bir sözlə, hər kəs qarlı dağlara, keçilməz meşələrə qovulmuşlar. Nə qədər insanı vəhşicəsinə qətlə yetirmişlər. Məqsədim 25 il əvvəl baş vermiş o ağır, dəhşətli günləri bir daha xatırlamaq və xatırlatmaq deyildir. İstəyirəm erməni daşnaklarının və onların dəyirmanlarına su tökənlərin fitnəsi, məkirli niyyəti ilə Sumqayıt hadisələrinə necə rəvac verilməsini bir daha oxucuların diqqətinə çatdırım. 1993-cü ilin fevralın 27-də "Sumqayıt" qəzetində dərc olunan "Gələcək faciələrimizin əsası qoyuldu" sərəlvhəli yazıda deyilir ki, Qarabağda iki azərbaycanlının öldürülməsi ilə başlanan faciə Sumqayıtda davam etdirildi. Bu faciəni törədənlərin yalnız bircə niyyətləri vardı: dünya ictimaiyyətinin gözündə vəhşi azərbaycanlı obrazı yaratmaq. Bununla da sübut etmək ki, baxın azərbaycanlılarla bir yerdə yaşamaq mümkün deyildir.

İmperiyanın tarix boyu erməni xalqına bəslədiyi məhəbbətə arxalanan daşnaklar düşmənçilik əməllərini Sumqayıtda həyata keçirmək istədilər. Müəyyən mənada buna nail olsalar da, mərkəzi informasiya vasitələrinin "Sumqayıt hadisələri", "Kütləvi ixtişaşlar" adları altında dumana bürümək istədikləri həqiqətlər yavaş-yavaş üzə çıxmağa başladı. Lakin ən ağır anlarda da sumqayıtlılar həqiqətən də dünyanın ən beynəlmiləl şəhərinin sakinləri olduqlarını sübut etdilər. Erməniləri elə ermənilərin

yaratdıqları təcavüzdən qurtarmaq üçün azərbaycanlılar sinələrini sipər etdilər, onları qorudular. 6 nəfər azərbaycanlı gənc isə hadisələr zamanı həlak oldu. Ermənilərin xoşuna gəlsin deyə yüzlərlə günahsız gənc zindana salındı.

Yenə əvvəlcə, Sumqayıtda baş verən hadisələrə qayıtmaq istəyirəm. 1987-ci ilin son ayları idi. O vaxtlar biz qəzetin hər nömrəsində istehsalat xəbərləri dərc edirdik. İstehsalat xəbərlərini iri müəssisələrdə, tikinti trestlərində olan plan şöbələrindən, öncə şöbələrin müdirlərindən alırdıq. Bu vəzifələrdə isə əsasən ermənilər işləyirdilər. Nümunə üçün deyim ki, 12 minə qədər işçisi olan Azərbaycan Boru-Prokat Zavodunun (indiki "Azərboru" ASC) plan şöbəsinin müdiri Suren Mursalyan idi. Şəhərin ən iri tikinti təşkilatı olan bir nömrəli tikinti trestində həmin vəzifə Paşa Sayansa etibar edilmişdi. Belə nümunələri çox çəkmək olar. Həmin adamlar isə qəzetin, bir növ, ştatdankənar müxbirləri hesab olunurdular. Biz xəbərləri onlardan telefon vasitəsi ilə alırdıq. Son vaxtlar onlar bizə xəbər vermir və yaxud müxtəlif bəhanələr gətirirdilər. Bir gün yenə Surena zəng vurdum, xəbər istədim. O təmiz Azərbaycan dilində danışdı. Mənə dedi: "Bilirsən elli, xəbər verəndə mənə incidirlər".

Soruşdum ki, onu kim incidir. Bəlkə müdiriyyət... "Yox canım, təmiz kənar adamlar" dedi və sözünü belə tamamladı: "Çox dərinə getmə".

1 nömrəli tikinti trestinin plan şöbəsinin müdiri Paşa Sayans daha konkret cavab verdi: "İstəyirsən mənə birtəhər etsinlər?" söylədi.

Bu və buna bənzər cavabları digər erməni "müxbir"lərindən də eşitməyə başlamışdıq. Ancaq ağımıza da gəlmirdi ki, daşnaklar yenidən millətçilik oyunlarını oynamağa başlamışlar.

Yenə həmin vaxtlar idi. Atanes Arutunyana zəng vurdum ki, redaksiyaya gəlib briqadasının işi haqqında məlumat versin (əvvəllər hər bir çağırışa təcili əməl edirdi). "Elli, fakt verməkdən qorxuram" söylədi. Amma, nədən və kimdən qorxduğunu demədi. "Sonra, sonra, elli" deyib dəstəyi asdı.

Hadisələrdən az vaxt əvvəl Sumqayıt Şəhər Mərkəzi Əmanət Kassasından qəzet üçün məqalə hazırlayırdım. Kassanın müdiri redaksiyaya gəlmişdi. O dedi ki, əmanət kassasının göstəriciləri heç də ürəkaçan deyildir. Soruşanda axı nə üçün? O dedi ki, son bir ay ərzində ermənilər, nədənsə əmanət kassalarında olan pullarını çıxarırlar. Bu da bizim plan göstəricisinə mənfi təsir edir.

Bu söhbətdən çox az sonra Qarabağ ermənilərinin, bütövlükdə erməni separatçılarının azərbaycanlılara qarşı torpaq iddiası ortaya çıxdı. Sadəlövhəsinə yanaşdığım əvvəlki hadisələrin səbəbi mənə onda aşkar oldu.

1988-ci ilin fevralın 28-dən 29-na keçən gecə Sumqayıtda hadisələr törədildi. 28-də şənbə günü S.Vurğun adına mədəniyyət sarayının qarşısına xeyli adam toplaşmışdı. Onların müəyyən hissəsi Dağlıq Qarabağdan və Qərbi Azərbaycandan qovulmuş adamlar idi. Bu da, çox sonra məlum oldu ki, hadisələrin təşkilatçıları ermənilərin özləri, onların havadarı imiş. Bu dəhşətli "oyuna" isə o vaxt Sov.İKP MK-nin Baş katibi M.Qorbaçov və keçmiş imperiyanın digər çinli məmurları başçılıq edirlərmiş.

1988-ci ilin martın 1-də Sumqayıtda fəvqəladə vəziyyət elan edilmişdi. Şəhər Sovet tankları, BTR-lərlə dolu idi. Azğınlaşmış ermənipərəst ordu şəhərin sakinlərinə qarşı son dərəcə kobud rəftar edirdi. Belə vəhşi münasibətdən biri indiki Heydər Əliyev adına prospektlə "Sülh" küçəsinin kəsişdiyi yerdə baş verdi. Sovet hərbi texnikası burada

dayanıb söhbət edən azərbaycanlıların üstünə şığıdı. Çox keçmədi ki, 5 nəfər sumqayıtlı gənc texnikanın altında qalıb həlak oldu. Əsgərlər isə heç bir şey olmamış kimi texnika ilə birlikdə ötüb keçdilər.

Bu hadisə və həlak olan Azərbaycan oğulları barədə qəzetimizdə ətraflı yazılar getdi. İstəyirəm onları bir daha oxuculara tanıtdırım. Qoy hər kəs bilsin ki, ermənilərin və onların ortaya atdıqları bu "oyun"un qurbanları arasında azərbaycanlılar az olmamışdır.

Vəkil Babayev 1940-cı ildə Masallı rayonunun Sığdaş kəndində doğulmuşdu. Məişət kimyası zavodunda işləyirdi. Beş övlad atası idi.

Surxay Əliyevin 17 yaşı var idi. 5 nömrəli orta məktəbin sonuncu sinfində oxuyurdu.

Canpolad Orucov ömrünün 23-cü baharını yaşayırdı. O, ermənilərin özbaşınalığı nəticəsində Qərbi Azərbaycandan Sumqayıta pənah gətirmişdi. O vaxtkı Neft-kimya İnstitutunda təhsil alırdı.

Natiq İsgəndərov 1965-ci ildə İmişli rayonunda dünyaya gəlmişdi. 23 yaşı var idi. Sumqayıtdakı evtikmə kombinatında rəngsaz işləyirdi. İnşaat Mühəndisləri İnstitutunun axşam şöbəsində təhsil alırdı.

Dadaş Xudatov 1942-ci ildə Yardımlı rayonunda dünyaya gəlmişdi. Hadisələr zamanı 46 yaşı var idi. Ailəli idi.

Onu da xatırladım ki, erməni və ermənipərəst qüvvələrin törətdikləri bu hadisələrdə yüzlərlə sumqayıtlı gənc əsassız olaraq həbs olunmuş, amansız təzyiqlərə məruz qalmışdı.

Yaxşı yadımdadır, şəhərdə fəvqəladə vəziyyət elan olunmuşdu. Sumqayıtı hərbi komendant idarə edirdi. Hamı iş yerinə piyada gedib-gəlirdi. İndiki ticarət mərkəzi boyu dəniz sahilindən tutmuş şəhərin girəcəyinə qədər əli avtomatlı əsgərlərdən ibarət bir neçə cərgə yaranmışdı. Silahlı əsgərlər yarımmetrdən bir dayanmışdılar. Şəhərin bir hissəsindən digər hissəsinə keçmək üçün təkə bir dəhliz var idi. Böyük avtomaşınlar vasitəsi ilə keçilməz səd yaranmışdı. Çinli zabitlər cərgə ilə bir-bir ötüb keçən insanlara baxırdılar. Onlar heç bir əsas olmadan istədikləri gənci cərgədən çıxarıb, hərbi avtomasına əyləşdirib harasa göndərirdilər.

Qəzetin 2 mart 1996-cı ildə çıxan nömrəsində dərc olunmuş bir yazıda oxuyuruq: "1988-ci ilin 28 - 29 fevral günlərini yaşayan şəhər əhalisi bir gün sonra daha ağır vəziyyətlə üzləşməli oldu. Bu, imperiyanın ermənipərəst qüvvələrinin iç üzünü açdı. Həmin gün xüsusi təlim görmüş ağır Sovet hərbi texnikası silahsız və günahsız insanların üstünə hücum çəkdi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi 5 nəfər azərbaycanlı həlak oldu. SSRİ Ali Məhkəməsinin hökmü ilə güllələnməyə məhkum olunmuş Əhməd İmani oğlu Əhmədovun adı isə bu siyahıya xeyli sonra düşdü.

Təəccüb doğuran hal idi ki, Sumqayıtdakı hadisələrdən bir gün sonra ölən ermənilərin xatirəsinə Xankəndində abidə ucaldıldı.

Buradan açıq-aydın görünür ki, bu abidə hadisələrdən əvvəl hazırlanmışdı. Özü də əvvəlcədən düşünülmüş ssenari əsasında.

Sonradan tam aydın oldu ki, Sumqayıtda törədilmiş hadisələrin əsas təşkilatçısı milliyyətçə erməni olan Eduard Qriqoryan imiş. Bunu "Sumqayıt" qəzetində dərc olunan çoxsaylı məktublar da bir daha sübut edir.

SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupu istintaq işlərini ermənipərəst mövqedən aparmış, hadisələrin təşkilatçısı Eduard Qriqoryana yüngül maddə, azərbaycanlı Əhməd Əhmədova isə ədalətsiz olaraq ağır maddə verilmişdi.

O vaxt şəhər telekommunikasiya qovşağının rəisi işləyən Mehman Ömərovun "Sumqayıt" qəzetində dərc olunan "O günləri xatırlayarkən" yazısını həyəcansız oxumaq olmur. Mehman müəllim yazır ki, SSRİ Prokurorluğunun İstintaq Qrupu Sumqayıtda baş vermiş hadisələri araşdırarkən olduqca böyük səhvlərə yol vermişdir.

Haşiyə: Əslində bunlar səhv deyil, bilərəkdən cinayətin izini qeyri-obyektiv yola yönəltmək idi. Atalardan qalma bir məsəl var "Oğru mən deyiləm, sənsən", yəni Sumqayıtda törədilən cinayət hadisələrinin səbəbkarı ermənilər və onların dəyirmanlarına su tökən əcnəbilər olduğu halda bu istintaq qrupu çalışıb ki, törədilən hər bir hadisəni azərbaycanlıların, sumqayıtlıların adı ilə bağlasın.

Yenə qəzətdə gedən yazıya müraciət edək: "İstintaq qrupu Sumqayıtda baş vermiş hadisələr üzrə təhqiqat, ibtidai istintaq işlərini və Moskvada məhkəmə prosesini apararkən qeyri-obyektivliyə yol verilmişdir. İstintaq aparılarkən zorakılıq, hədə-qorxu və digər qanunsuz üsullar tətbiq olunmuş, bir sıra hallarda sumqayıtlılara qarşı əsassız ittihamlar irəli sürülmüşdür. Bununla da günahsız insanlar həbsxanalara atılmışlar".

Yazıda oxuyuruq ki, fəvqəladə hadisələr zamanı şəhərin telefonları həddindən artıq yüklənmişdi. Vəziyyətdən çıxmaq üçün, ATS-in fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Əks təqdirdə ATS sıradan çıxa bilərdi. Təlimata görə 9000 nömrə tutumu olan ATS-də eyni vaxtda 820 zəng etmək olar. Bunu nəzərə alaraq ATS rəhbərliyi heç olmasa vacib obyektlərin, idarə və təşkilatların telefon rabitə xidmətini qaydasında saxlamaq üçün mümkün olan tədbirlərə əl atırlar. Buna görə də həyati əhəmiyyətə malik olan təşkilatlar, müəssisələr müstəsna olmaqla digər sahələrin telefonları növbə ilə xəttən açılırdı. Şübhəsiz ki, fasilələrlə. Ermənilərin paytaxtda yaşayan havadarları bundan qeyri-sağlam mövqelə istifadə etməyə çalışırdılar. Guya telefonların istismarı bilərəkdən dayandırılır. Bunun üçün də M.Ömərov da SSRİ prokurorluğunda və mərkəzdəki digər inzibati orqanlarda sorğu-suala tutulur, əslində qanunsuz olaraq incidilir.

"Sumqayıt"da dərc olunan bir yazıda, yazının müəllifi Mehman Ömərovdur, oxuyuruq: "Yaxşı yadımdadır. Noyabrın 10-u idi. Moskvada SSRİ Ali Məhkəməsində qeydiyyatdan keçdikdən sonra məni məhkəmə salonuna gətirdilər. Salonun sol tərəfi ermənilərlə dolu idi. Onların çoxunu tanıyırdım. Bu adamlar uzun illər şəhərimizdə (Sumqayıtda) rahat, firavan yaşayırdılar. Şəhərin mərkəzində evləri var idi. Yaxşı vəzifələrdə işləyirdilər. Bir sözlə, Sumqayıtda onlar üçün gözəl şərait yaradılmışdı. Buna baxmayaraq, onlar müttəhimlər kürsüsündə oturan Əhməd Əhmədovu didib-parçalamaq istəyirdilər.

Haşiyə: Yenə qəzet materiallarına istinad edərək deyirəm ki, Əhməd Əhmədovun məhkəməsi keçirilən böyük salona ancaq ermənilər toplaşmışdılar. Burada cəmi 4 nəfər azərbaycanlı var idi. Bunlar əslində ürəkəgrıdan və qəlb göynədən faktlar idi. Ən ağırı

da o idi ki, məhkəmə prosesi boyu yalnız ittihamçıların və ermənilərin cəfəng uydurmaları dinlənirdi.

Adamı belə bir sual düşündürür. Görəsən məhkəmə prosesinin bu cür getməsinə səbəb nədir? Bunu iki istiqamətdə şərh etmək olar. Birinci, o vaxtkı Azərbaycan hökuməti rəhbərlərinin laqeyd münasibəti. İkincisi isə, işin istintaqı ilə məşğul olan erməni xislətli hüquqşünasların hadisələrə birtərəfli münasibəti. Çünki, məhkəmə prosesinə erməniləri məhz onlar dəvət etmişdilər, bunun üçün lazımı şərait də yaratmışdılar. Burada azərbaycanlılara son dərəcədə yad, düşmən münasibəti yaradılmışdı. Bunun nəticəsi ədalətsiz aparılan məhkəmə prosesində açıq-aydın görünürdü. Böyük cinayətlərdə əli olmayan Əhməd Əhmədova ölüm hökmü oxundu. Əsil təşkilatçı Eduard Qriqoryana isə 12 il iş verildi.

Gəlin bir daha Eduard haqqında "Sumqayıt" qəzetində dərc olunan bioqrafik məlumatı qısaca nəzər salaq. O, əslən sumqayıtlı idi. Qatı cinayətkar idi. Bu hadisələrə qədər iki dəfə həbs olunmuşdu. Əslində onun daimi iş yeri belə yoxdur. Düzdür, Eduard bir müddət boru-prokat (indiki "Azərboru" ASC) zavodunda işləmişdi. Sumqayıtda törədilən hadisələrin birbaşa təşkilatçısı idi. Beş nəfər erməni öldürmüşdü, bir neçə erməni qızını zorlamışdı. Moskvada aparılan üzləşmə zamanı qadınlar bunu təsdiq etmişdilər.

Sonradan məlum olmuşdur ki, o hadisələrə təsadüfən qoşulmamışdır. "Krunk" cəmiyyətinin fəal üzvü olan bu adamı çirkin oyunlara ermənilərin Moskvadakı "başbilənləri" qatmışdılar. Arxası bağlı olduğundan, ermənilərin hiyləgər planlarını həyata keçirmək üçün o erməniyi öldürməkdən də çəkinməmişdi. Onun əlində siyahı olmuşdur. Hansı ki bu Sumqayıtda yaşayan və "Krunk" cəmiyyətinin üzvlük haqqını ödəməyənlərin siyahısı idi. O, bunun üçün də binaların aşağı mərtəbələrində yaşayan ermənilərə toxunmur, yuxarı mərtəbədə yaşayan, siyahıda adı olan erməninin evinə hücum edirdi.

Ədalətsiz aparılan ibtidai istintaq və birtərəfli baxılan məhkəmə işi nə qədər günahsız soydaşlarımızın taleyinə zərbə vurdu. Taleh İsmayılova 15 il iş kəsildi. Əhməd Əhmədov çox keçmədi ki, güllələndi. Neçə-neçə azərbaycanlı müxtəlif müddətlərə cəzalandırıldı. İkinci qrup əlil olan Elçin Gəncəliyev istintaq zamanı ona göstərilən haqsızlıqlara və işgəncəyə dözməyərək həbsxananın kamerasında özünü asmışdır.

Moskvada yaşayan ermənilər Eduard Qriqoryanın Azərbaycandakı həbsxanadan çıxarılması üçün dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Yenə yuxarıda oturan havadarları nəticəsində o Azərbaycandan alınaraq Stavropol diyarına göndərildi. Hətta, qatı cinayətkarın aldığı 12 illik cəzanın 9 ili götürüldü və azadlığa buraxıldı.

Budur erməni fitnəkarlığının nəticələri. Əmin olursan ki, onlar çirkin məqsədlərinə qovuşmaqdan ötrü ən alçaq xəyanətə əl atmağa hazırdılar və əl atırlar. Onlar bunun üçün analarından, bacılarından, qız-gəlinlərindən belə keçirlər.

Sumqayıtda törədilən hadisələrin tədqiqatçısı olan mərhum Ramiq Süleymanovun 1997-ci il martın 1-də "Sumqayıt" qəzetində dərc olunan "Sumqayıt hadisələrinin görünən və görünməyən tərəfləri" sərəlvhəli yazısında müəllif bir sıra maraqlı faktlara toxunur. O yazır ki, uydurma Qarabağ probleminin reallaşdırılması üçün erməni daşnaklarının imperiya paytaxtı Moskvadan aldıkları dəstəklə həyata keçirilən proqramın ali səhifələrinin birinin - xain düşmənlərimizin car çəkib dünyaya

"yaydıqları" "Sumqayıt hadisələri"nin ssenarisi çox ustalıqla hazırlanmışdır. Film-tamaşa son dərəcədə ürəyiyumşaq, humanist xalqımızı bütün Avropada, okeanın o tayında biabır etmək, keçmiş imperiyanın tərkibinə daxil olan bütün regionlarda "gözü kölgəli qoymaq" kimi məkrli planının bir hissəsi idi. Zaman keçdikcə, hadisələrin kökünə dərinlən bələd olduqca istər-istəməz bir çox suallar üzərində düşünmək lazım gəlir: "Necə oldu ki, 80-dən çox millətin nümayəndəsinin illər boyu bir yerdə yaşayış işlədiyi beynəlmiləl bir şəhərdə qan töküldü?", "Niyə Quqark hadisələri, Stepanakert çaxnaşmaları bizi ayıltmadı?!"...

Müəllif haqlı bir sual qaldırır. Ermənistanda, Dağlıq Qarabağda erməni millətçilərinin növbəti dəfə ərazi iddiası ilə baş qaldıraraq azərbaycanlılara divan tutduqları bir vaxtda Sumqayıt milisinin rəisini vəzifədən uzaqlaşdırıb, nəhəng kimya və neft-kimya, qara və əlvan metallurgiya, yüngül sənaye və maşınqayırma mərkəzində ictimai asayişin keşiyində duran bu qurumun şəxsi heyətinin tərkisiləh edilməsi hansı məqsədə xidmət edirdi? "Sumqayıt hadisələrinin qarşısını vaxtında almaq mümkün deyildimi?"

Sumqayıtdakı hadisələrdən keçən illər ərzində "Sumqayıt"ın səhifələrində bu sualları araşdırmaq məqsədilə mütəmadi olaraq yazılar dərc olunmuşdu. Hadisələrin canlı şahidləri ilə "Dəyirmi masa" ətrafında söhbətlər aparılmışdır. "Sumqayıt" bu xəttə, ənənəsinə sadıq qalaraq Sumqayıt hadisələrinin görünən və görünməyən tərəfinə aydınlıq gətirmək məqsədilə hadisələrin şahidlərindən bir qrupuna müraciət etmişdir.

Qəzetdə Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı müxtəlif qəbildən olan müxtəlif vəzifəli, peşəli insanlar mütəmadi olaraq çıxış etmişlər və bu gün də çıxış edirlər.

O vaxt şəhər bələdiyyəsinin sədri işləyən Zakir Fərəcovun "Bu şəhər ləkə götürmür" sərlövhəli yazısı qəzetin 2001-ci ilin fevralın 24-də dərc edilmişdi. "Biz Sumqayıtda 80-dən çox millətin və xalqın nümayəndələrinin mehriban bir ailədə yaşaması, işləməsi, qurub yaratması ilə həmişə fəxr etmişik. Buna o zaman çox hallandırılan "Sosialist beynəlmiləlçiliyi" deyilirdi. Bu, bizim xalqımızın qədim mədəniyyətindən, zəngin mənəviyyatından, böyük humanistliyindən irəli gəlirdi. Adı bir inşaatçı Arutunyanı az qala xalq qəhrəmanı etmişdik. O, Sumqayıtın fəxri vətəndaşı idi. Sinəsini orden və medallar bəzəyirdi. Bu da nəticəsi".

Qəzetdə şəhərimizin bir ağsaqqalının, o vaxtlar hadisələrin şahidi olmuş Ağamirzə Əhədovun "Vəhşilik bizim xalqa yaddır" sərlövhəli yazısı dərc olunmuşdur. Yazıdan bəzi məqamları xatırlatmaq istəyirəm. Müəllif yazır ki, elə o günlərdə danışırdılar ki, azərbaycanlı bir qadın erməni ailəsini evində yerləşdiribmiş. Hücüm edənlərin qarşısını almaq üçün bu ana paltarının yaxasını cırıb sinəsini açıb: "Ana südünü, ana namusunu tapdayıb keçə bilərsiniz bu evə..." Başqa bir ana isə barmaqlarının üzüyünü, qulaqlarının sırğasını verib deyib ki, "siz Allah bu mənzilə girməyin"... O vaxt SSRİ rəhbərləri də bunu etiraf ediblər. "Əgər azərbaycanlılar qorumasaydılar, ölənlərin sayı qat-qat çox olardı." Ancaq heç kəs ondan soruşmayıb ki, axı, Sumqayıtda erməniləri azərbaycanlılar qoruyurdularsa, onlara hücüm edənlər kimlər idi? Əlbəttə, bu sualın cavabı da hazır idi: bir dəstə ekstremist, narkoman... Bu ekstremistlərin, narkomanların milliyyətləri barədə düşüncəyə isə yox idi. Sonradan bəlli olacaqdı ki, dəstənin önündə gedən erməni imiş. Sonradan bilinəcəkdir ki, bu əvvəldən düşünülmüş bir ssenari imiş. Özü də erməni fitnəsi, bicliyi ilə hazırlanan ssenari.

Sumqayıtda törədilən hadisələr barədə "Sumqayıt" qəzetində dərc olunan yazılar çoxdur və bunlar ermənilərin və onların havadarlarının məkrli planlarının bütün istiqamətlərini müəyyən edir. Bir daha aydın olur ki, bu da "Böyük Ermənistan" yaratmaq istəyənlərin növbəti çirkin oyunu imiş.

Qüdrət MUĞANLI,

“Sumqayıt”, 23 fevral 2013

Hər şey bir bahalı boyunbağıdan başladı

Aida Eyvazlı Azərbaycan Televiziyə RadioQSC-nin Özbəkistan və Mərkəzi Asiya Respublikaları üzrə xüsusi müxbir postunun rəhbəri

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi, 20 faiz torpaqlarımızın işğalından söhbət düşəndə 1987-ci ilin noyabr-dekabr aylarını xatırlayıram. Moskvadan “Vremə” xəbərlərdən ibarət informasiya proqramına baxırdıq. Mixail Qorbaçovun Amerikaya Ronald Reyqanın yanına olan səfərini göstərirdilər. Güya Ronald Reyqanla nüvə silahlarının məhvi haqqında saziş imzalayırdılar. Erməni katolikosu da bu görüşdə idi. Gözümə bir məqam sataşdı. Erməni katolikosunun arvadı əlində bir xəritə Qorbaçovun “gorbagor” arvadı Raisaya yaxınlaşmış, xəritəni ona göstərmiş, nəyisə izah edirdi.

Sonradan bildim ki, arzu etdikləri “Böyük Ermənistan torpaqlarının” xəritəsini göstərmiş və həmin görüşdə ondan Qarabağı da istəmişdi. Əvəzində isə Raisa Qorbaçovaya bahalı, çox bahalı bir boyunbağı verdilər. Bunlar hamısı xəbərlər proqramı vasitəsi ilə translyasiya olunurdu.

... Hədiyyə öz işini görmüşdü. Aradan çox keçməsinə gözlətmədi. 1988-ci ilin sonunda İrəvanda yaşayan soydaşlarımız doğma torpaqlarından bir gecənin içərisində qaçıb, canlarını qurtarıb gəldilər. Hərdən fikirləşirəm ki, gərək gəlməyəydilər. Dayanaydılar. Öldürülsələr belə, dayanaydılar. Heç olmasa üç gün. Bəlkə belə olsaydı, dünyaya səs salmaq olardı ki, ermənilər rusun əli ilə bizim soydaşlarımızı qırır. Axı onda, hələ 1918-ci ildə ilk müstəqilliyini qazanan Azərbaycanın 114 min kv.km torpaqlarından 86 min kv.kilometri bizdə idi. 28 min kv.kilometrini Sovet İmperiyası paylaşmışdı. Yəni ki, indi işğalda olan 20 faiz torpaqlarımız getməmişdi. Ayaqyalın, başı açıq, soyuq qış günündə İrəvandan qatarlarda, maşınlarda gəlib Bakıya tökülüşdülər. İnsanlarımız şokda idi. Axı çoxumuz heç nə bilmirdik. Axı bizə zaman-zaman “Qardaş olub Hayastan-Azərbaycan” mahnısını öyrətmişdilər. Yəni ermənilərin zaman-zaman rusun, ingilisin əli ilə başımıza gətirdikləri müsibətləri nənə-babalarımız, ata-analarımız Sovet rejimindən çəkinərək danışmamışdılar. Arxivlərdə, kitabxanalarda isə demək olar ki, axtaranımız yox idi. Axtaranlar da dərddə ürəklərində gəzdirirdilər, ya da ki, sovet zindanlarında dissident qismində həbs olunub, sonra da “dəlilik” kağızı ilə buraxılırdılar ki, danışdıqlarına kimsə inanmasın. Biz Aleksandr Şirvanzadənin erməni-Azərbaycan dostluğunu vəsf edən “Namus”, “Nakam qız” əsərini oxumuşduq. Biz ermənilərlə can bir qəfəs qonşu idik. Vəzifəli kişilərimizin əksəriyyətinin arvadı və ya sevgililəri erməni idi. Çünki arvadı erməni, rus olmayanı vəzifə kürsüsünə çəkmirdilər. Bizə sövət bu həyat və dostluq dərslərini öyrədirdi.

...Onu deyirdim axı. İrəvandan bütün azərbaycanlılar qaçıb gəldilər. O da yadıma gəlir ki, gələnlərin 50 yaşından yuxarı olanları Bakının, Sumqayıtın havasını götürməyib, dərddən bağrıları çatladı. Öldülər. Qoyub gəldikləri Vətənlərinin ağrısını çəkə bilmədilər. Bizim kəndləri də bəyənmişdilər. Lap elə haqlı olaraq ağız büzürdülər ki, İrəvanda kənd yolları asfaltlıdır, kəndlərdə qaz, işıq problemi yoxdur. Məktəbləri, mağazaları, iaşə obyektləri daha mükəmməl imiş. Bu da Sovetin Azərbaycana münasibətindən irəli gəlirdi deyəsən. Bəlkə də elə deyildi, bəlkə təqsirkar elə özümüz

idik ki, öz kəndlərimizə işıq, yol, qaz çəkmirdik. Özü də bol olan işığımız və qazımızdan.

...Qorbaçovun Qarabağı ermənilərə “peşkəş” etmək planı baş tutmuşdu. Əslində Azərbaycan və Ermənistan arasında başlayacaq münaqişə Amerikanın Soveti dağıtmaq mübarizəsinin ilk mərhələsi idi. Bu oyunun da Sovetlər Birliyində ən gözəl oyunçusu Qorbaçov idi. Münaqişənin yaradılması tapşırığı əslində Qorbaçova Reyqan tərəfindən verilmişdi. Və İrəvandan azərbaycanlıların qovulması ilə, Soveti dağıtmaq planı işə düşmüşdü. Sonra Ağdamın mərkəzində baş verən hadisələr, hay-küy, qaracaqısqırıq, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Xuraman Abbasovanın erməniləri öldürməyə qalxan həmyerlilərimizin ayağına atdığı kələğayısı...

Sonra da dünyanın düzənini dəyişən Sumqayıt hadisələri. Qorbaçovun Sovet İmperiyasını yıxmaq üçün aldığı tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün obyekt seçilən beynəlmiləl Sumqayıt şəhəri. Və həmin ərəfədə şəhərə gələn liviyalı ermənilər, bu mənfur cinayəti həyata keçirmək üçün illərlə hazırlanmış xüsusi təyinatlı sovet KQB-sinin dəstələri... və bizim tora düşən, dünyadan xəbərsiz cavanlarımız.

Elə burada, yaddaşımın uşaqlıq illərinə qayıtmaq istəyirəm. Sumqayıtda 4-cü mikrorayonda Xruşovka deyilən beynəlmiləl bir binada yaşayırdıq. 8-10 yaşım olardı. Təkcə bizim blokda 3 erməni ailəsi var idi. Rus, erməni, azərbaycanlılar. Can deyib-can eşidərdik. Bizdən bir mərtəbə yuxarıda Artuş Arakelyan ailəsi yaşayırdı. Mənim iki qardaşım, bu ailənin iki oğlu həmyaşd idilər. Və təbii ki, bu dəcəl oğlanlar gah bizdə, gah da Arakelyan ailəsində yığılıb oynayırdılar. Atam ailənin başçısı Artuş Arakelyana heç vaxt salam verməzdi. Bilmirdik ki, niyə sevmir onu. Ancaq ailənin qadını Asya xalanı, bütün məhəlləmiz sevirdi. Çox hörmətli, abırlı bir qadın idi. Deyirdi ki, atası yunandır. Anamın da, bizim də əzizimiz idi. Bir dəfə də yenə iki qardaşım Arakelyangilə qalxmışdıq. Ata Arakelyan oğlanları ilə mənim qardaşlarımı güləşdirirdi və tez-tez də “türkes”, “hayes” deyirdi. O yadımdadır ki, qardaşlarım döyüşdə məğlub olanda o çox sevinə-sevinə, ürəyi köksündə partlayırmış kimi “Hayes” deyib az qala bağırardı. Bir dəfə atamdan soruşdum ki, Artuş dayı belə bir iş eləyir. Ondan sonra, atam bir dəfə onun qarşısını kəsib nəsə demişdi. Sonra böyüyəndə bildim ki, onun cavabını yaxşıca vermişdi.

Aradan illər keçmişdi. Biz köhnə məhəlləmizdən, təzə məhəllədə aldığımız mənzilə daşınmışdıq. Bizim blok qonşumuz olan Arakelyanlar ailəsi də həmin məhəllədə, lakin başqa binada mənzil almışdılar. Biz yenə mehriban qonşuluq münasibətlərində idik.

...1988-ci il 15 fevral. İndiki kimi yadımdadır. Boz bir fevral ayı idi. Mən Daşkəndə uçmaq üçün yola hazırlayırdım. Birdən məndən kiçik bacım Sevda əlində dolu bir çanta içəri girib dedi ki, qonşumuz Leyla, bu həmin Leyla idi ki, anası erməni idi, qızı da Qukasyan Slavikə ərə getmişdi. Qukasyan Slavik Sumqayıtda böyük bir ticarət mərkəzinin direktorunun oğlu idi. Həm də mənim təhsil aldığım 23 sayılı məktəbdə fizika və riyaziyyatdan dərslər deyirdi. Çox şık yaşayırdılar. Qonşulara qarışmırdılar. Kimsə onları, bir xeyir, şəhər məclisində görməzdi. Nə isə... bacım Sevda dedi ki, Leylagil köçürlər. Təcili paltarlarını satır. Paltarların içərisində xəzdən olan üst geyimləri daha çox idi. Sevda sonra onu da əlavə etdi ki, büllur çilçiraqlarını da satırlar...

Məni yola salmağa gələn Asya xala və başqa qonşular da bu alverdən şübhələnmişdik. Kimsə bilmədi ki, bu təlaş nə üçündür. Aradan 2 həftə keçəndən sonra mən Sumqayıtda

o hadisələrin baş verdiyini eşitdim. Qukasyan ailəsi itkin düşmüşdü. Onları görənlər olmadı. Arakelyan Asya xalanın ailəsində isə çox fəlakətlər oldu. Asya xalanın başına çox işgəncələr gətirilmişdi, ərinə isə yandırılıb külə döndərmişdilər. Anam ağlaya-ağlaya deyirdi ki, onların evinə gələnləri heç kim tanımayıb. Bu adamlar əksəriyyəti erməniyə oxşayırmış və ermənicə danışırlarmış.

... Və mən bir dəfə həmin hadisələrin guya “təşkilatçısı” olan, güllələnmiş cəzası alan Əhməd Əhmədovun barəsində yazı hazırlayırdım. O zaman Sumqayıt şəhər prokurorluğunda Əzizağa adlı (üzr istəyirəm ki, indi soyadını unutmuşam) bir hörmətli xüsusilə mühüm işlər müstəntiqi ilə söhbət elədim, o mənə Arakelyan ailəsinin niyə elə faciəyə məruz qaldığının səbəbini dedi. Sən demə Arakelyan 1950-ci illərdən fəaliyyət göstərən “KRUNK” cəmiyyətinə, Sumqayıtda yaşadığı müddətdə 1 qəpik də olsun pul ödəməyibmiş... buna görə də aqibəti belə oldu...

“Space” televiziyasında, “Panorama” qəzetində işlədiyim vaxtlar, nə vaxtsa Gənclik şəhəri adlanan Sumqayıtımı sevən birisi kimi, jurnalist səlahiyyətlərimdən istifadə edib, 1988-ci ilin fevral ayının 28-də baş verən dəhşətlər barədə televiziya və qəzet üçün materiallar hazırlayırdım. Və hər il Sumqayıtın məktəbliləri, gəncləri arasında bu tarixi bilib bilmədikləri barədə sorğu aparırdım. 90 faiz respondent xəbərsiz idi. Bilmirdi. Unutmuşdular.

Bu problemlə bağlı müxtəlif vaxtlarda, müxtəlif insanların oturduğu kabinetlərinin qapısını döyüb dəfələrlə Sumqayıt hadisələrinin baş verməsini anladan 5-6 metrlik bir lövhənin şəhərin görkəmli yerində qoyulması barədə xahişlər etdim, təkliflər verdim. Gülə-gülə “Borcumuzdur! Əlbəttə”- deyib yola saldılar. Mənə verdikləri sözü unudular. Bu gün həmin hadisələrdən 25 il ötür. Bu 25 ildə Sumqayıtın o qədər torpaqlarını iş adamlarına, ev tikmək istəyənlərə istədikləri qiymətə satıblar. Yaxşı alver gedib. Qazanıblar. Bu günə qədər də Sumqayıtda mən və mənim kimi şəhərinin taleyi üçün narahat olan onlarla vətəndaş bu lövhəni görmək istəyir.

Uduzan isə gəncliyimizdir. Çox vaxt tarixindən xəbəri olmayan, dünənki tarixini bilməyən gəncliyimiz. Bəs onlar bunu bilməyəcəklərsə, o şəhərə, bu Vətənə necə sahib çıxma bilirlər?!

Qədim türk tarixini daşlara yazan Güntəkin yadınıza gəlirmi?! Türk dünyasının tarixini bu günümüzdə Güntəkinin daşlara yazdığı gətirdi, daşlar o tarixə şahidlik etdi. Nə olar, ay Sumqayıt İcra Hakimiyyəti, Bələdiyyə rəisləri, siz də Sumqayıtda bir balaca torpaq sahəsi tapıb, bir daş abidə qoyun, o daşın üstünə şəhərimizin başına gətirilən bəlanın doğru olanını yazdırın. Yoxsa ki, ermənilər başqa cür, özlərinə sərf eləyən kimi yazacaqlar. Necə ki, yazırlar.

NƏTİCƏ: Yuxarıda kələğayı söhbətini yarımçıq saxlamışdım.

Sumqayıt hadisələrindən sonra Qarabağın alınması planı mərhələ-mərhələ həyata keçməyə başladı. O vaxtdan bu günə kimi, 22 ildir ki, deyirik ki, torpaqlarımızı alacağıq. Mənim üçün ən ağırlısı odur ki, gəzdiyim ölkələrdə məndən “Torpaqlarınızı nə zaman geri qaytaracaqsınız?” soruşulanda, xəcalət çəkirəm. Deyirəm ki, “rus qoymur ki, rus dayanıb erməninin arxasında. Dünya ictimaiyyəti də erməniyə bir güllə atan kimi, deyir ki, beynəlxalq qaydaları pozursunuz. Ona görə də bacarmırıq”. Bir dəfə belə söhbətlərin birində bir dəliqanlı mənə bilirsiniz nə dedi?! Dedi ki, “vuran oğul atasına baxmaz. Siz vuruşun qabağa gedin, sonra erməni gücünüzü görüb geri

çəkiləcək. Halal torpaqlarınızı geri almaq üçün, çəkinməyin! Onlar Sizin torpaqlarınızı zəbt ediblər...”. Razılaşdım dostumla. Ancaq biz hələ də dünyanın reaksiyasını və “HƏ” deməsini gözləyirik.

... HƏ... Onu deyirdim axı. O kələğayını o vaxt tapdamadılar. Üstündən keçmədilər. Dedilər qeyrətimizdir. Ancaq ondan sonra papaq qoymağa haqqı olmayan kişilərimizin hamısı papaqla gəzir. Çünki nə qədər ki, əsirlikdə qızlarımız, gəlinlərimiz qalıb, bəlkə ləhcəmizi də itiriblər, ermənilərə küçük doğublar, o papağı gəzdirməyə haqqımız yoxdur axı. Bunu mən belə fikirləşirəm. Hərdən generallarımıza da acığım tutur. Fikirləşirəm ki, qəhrəmanlıq adları qaliblərə yaraşır:

**... Xilas eləmirsə əsir qızları,
O əsgər, general nəyimə gərək.
Vətən torpaqları yağmalanıbsa,
Vətən Qəhrəmanı nəyimə gərək?!**

Aida Eyvazlı

“168 saat” 27 fevral 2013

Niyə məhz Sumqayıt?!

Xəzərin sahilindəki bu sakit fəhlə şəhəri niyə rus və erməni strateqlərinin diqqət mərkəzinə düşdü?

Keçmiş SSRİ dövlətinin başçısı M. Qorbaçovun məsləhətçisi akademik Abel Aqanbekyan 1987-ci ildə Fransada nəşr olunan "Humanite" jurnalındakı məlum çıxışı ilə dünyaya səpələnmiş bütün ermənilərə Qarabağın müstəqilliyi uğrunda mübarizəsinin başladığını elan edəndən sonra ermənilər və onların havadarları hərəkətə gəldilər. Ermənilər və onların Moskvadakı havadarları bu məsələni şişirtmək, müzakirə obyektinə çevirmək, milli qırğınlar törətmək və nəhayət, erməniləri silahlandıraraq Azərbaycan xalqının üstünə qaldırmaq və məsələni silahlı təcavüz yolu ilə həll etmək variantlarını hazırlamışdılar. Planın tərkib hissələrindən biri də Sumqayıtda ermənilərin qırğını təşkil etmək idi.

Məlumdur ki, Sovet hökuməti özündən əvvəlki imperiyanın siyasətini davam və inkişaf etdirərək Qərbi Azərbaycan torpaqlarında paytaxtı bizim İrəvan şəhəri olan Ermənistan dövləti yaratdı. Ancaq ermənilər və ermənipərəst sovet hökuməti Azərbaycana qarşı torpaq iddialarından əl çəkmədilər. 1948-1953-cü illərdə Anastas Mikoyanın Stalinlə razılaşdırılmış planına əsasən azərbaycanlılar qədim ata-baba yurdlarından deportasiya edildilər.

Xüsusi qeyd etməliyik ki, nəinki Qarabağı, hətta bütün Azərbaycan torpaqlarını işğal etmək məqsədi güdən çar Rusiyasının və sovet dövlətinin siyasəti bizim torpaqlardan, ilk növbədə, Türkiyəyə qarşı pladsdram yaratmaqla şərtlənir və burada onların niyyətləri üst-üstə düşürdü. Biz hamımız bilirik ki, torpaqlarımızı ələ keçirmək və dövlət qurmaq ermənilərin illərlə arzuladıqları, lakin əlçatmaz məqsədləri idi. Məhz buna görə də, Dağlıq Qarabağda ermənilərin yaşadığını bəhanə edərək orada ajiotaj yaratdılar və bu ərazini Ermənistana birləşdirmək planlarını işə saldılar. Bu çirkin planın müəllifləri və rəvac verənləri Raisa və Mixail Qorbaçovlar, Zori Balayan, Silva Kaputikyan, Sero Xanzadyan, Georgi Şahnazaryan, Abel Aqabekyan və başqaları idi. Onların "dirijorluğu" ilə Sumqayıtda qırğın planlaşdırıldı və həyata keçirildi.

Məlum idi ki, Sumqayıt çoxmillətli şəhər kimi respublikanın ikinci böyük sənaye mərkəzi idi və bütün SSRİ-də müyyən qədər tanınmışdı. Baş verəcək qırğında əli olduqlarını danmaq və ya izi itirmək üçün Ermənistandan və Dağlıq Qarabağdan yüz kilometrə uzaqda olan Sumqayıt daha əlverişli sayılırdı. Qaniçən cəlladlar yaxşı bilirdilər ki, Sumqayıtda yaşayan ermənilərin əksəriyyəti xırda sənətkarlıqla məşğul olurlar. Ziyalılar, alimlər və tanınmış şəxslər isə çox az sayda idi. Ermənilər "ümumi işi" naminə öz erməni soydaşlarını güdaza verməkdən belə heç də heyifslənmədilər. Nəhayət, Ermənistandan və Dağlıq Qarabağdakı isti yurd - yuvasından zorla qovulmuş qaçqınların böyük bir qismi Sumqayıtda məskunlaşdırılmışdı və onlar ermənilərə qarşı hər hansı tədbirə, o cümlədən qisas almağa hazır idilər.

Sumqayıt hadisələrinə iki gün qalmış qatı millətçi olan Silva Kaputikyan televiziya ekranından erməni əhalisinə müraciətlə demişdir: "Qarabağ tarixən Ermənistanın olub. Bizim əsas məqsədimiz hər iki torpağı birləşdirmək deyil, əsas məqsəd tarixən bizə vurulan yaranı sağaltmaqdır. Xalqımız böyük faciələrə düşər olub, lakin xalqımız müdrik xalqdır. Biz öz müdrikliyimizi M. Qorbaçova köməklikdə göstərməliyik.

Çünki yenidənqurmanın, demokratiyanın düşmənləri çoxdur, onlar bir cəbhədən çıxış edib bizim planları poza bilərlər. Buna görə də hər bir yolla ona kömək etməli və tarixli torpaqlarımızı geri qaytarmalıyıq”.

Sumqayıt hadisələrinin təhlili göstərir ki, şəhərdə yaşayan ermənilərin böyük əksəriyyəti bundan xəbərdar imiş. 1988- ci il fevralın 27-29-da törədilmiş hadisələrdə 32 nəfər öldürülmüş, 400 nəfərdən çox insan bədən xəsarətləri almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektı dağıdılmış, 40-dan çox avtomobil zədələnmiş, dövlətə 7 milyon rubl və ya 10 milyon dollar məbləğində ziyan vurulmuşdu. Erməni ziyalılarının bir çoxu bu hadisələrdən dərhal sonra antiazərbaycan təbliğatına başladılar. Qatı millətçi olan yazıçı S. Xanzadyan “Yurmala” qəzetinə verdiyi müsahibədə faktları təhrif edərək Sumqayıtda 450-dən çox adamın öldürüldüyünü və onların hamısının erməni olduğunu bildirirdi.

Z. Bünyadov erməni separatçısı Nvard Avakyanın dediyi “Sumqayıtda bizim əlimiz yoxdur, ora bizdən 400 kilometr uzaqda yerləşir” fikrini əsaslı arqumentlərlə alt-üst etdi. Daşnakların məkrli planlarının ifşa edilməsi işinə K. Rəhimov və bir çoxları qoşuldular. Onlar sübut etdilər ki, Sumqayıt qırğınının təşkilatçıları azərbaycanlılar yox, ermənilər özləridir.

Azərbaycan xalqının görkəmli oğlu, akademik Z. Bünyadov “Nə üçün Sumqayıt?” məqaləsində ermənilərin və bu qanlı hadisənin törədilməsində marağı olan digər qüvvələrin məkrini öz məntiqli mühakimələri ilə təkzib etmiş, aksiyanın, faciənin hansı məqsədlər üçün həyata keçirildiyini açıq göstərmişdir. Çox təəssüf ki, həmin dövrdə Azərbaycan rəhbərliyi Kremlin göstərişlərini əsas tutaraq Sumqayıt hadisələrinin guya bir qrup xuliqan ünsürlər tərəfindən törədilməsi faktı ilə razılaşdı. Sumqayıt hadisələri Ermənistandan azərbaycanlıların vəhşicəsinə qovulması prosesini daha da sürətləndirdi. Azğınlaşmış ermənilər kəndlilərə hücum etdilər, azərbaycanlı əhalini öz dədə-baba torpaqlarından didərgin saldılar. Sonralar məlum oldu ki, bu zaman 400 nəfərdən çox azərbaycanlı müxtəlif işgəncələrlə öldürülmüş, 230 min soydaşımız doğma Vətəmindən qovulmuşdur. Əslində, planlı şəkildə hazırlanan Sumqayıt hadisələri ilə Azərbaycan xalqının heç bir əlaqəsi yoxdur. Dünya ictimaiyyəti dərk etməlidir ki, bu aksiyaya SSRİ-nin milli münaqişələr zəmnində dağıdılmasına xidmət etmiş, Sumqayıt isə sadəcə əlverişli bir yer kimi seçilmişdi. Xalqımız bütün dövrlərdə, eləcə də bu gün hər cür irqi ayrı-seçkiliyi, qatı şovinizmi rədd edir, öz ərazisində yaşayan bütün xalqlara və millətlərə qayğı ilə yanaşı, tolerantlıq nümayiş etdirir.

Bu gün bəşər tarixinin ən parlaq şəxsiyyətlərindən biri olan Heydər Əliyevin siyasi varisi prezident İlham Əliyev təməli qoyulmuş uğurlu siyasəti müvəffəqiyyətlə davam etdirir. İqtisadi cəhətdən güclənmiş ölkəmiz Ermənistan- Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ probleminin həlli yolunda uğurlu işlər aparır.

Elmar Xəlilov

“168 saat”, 27 fevral 2013- cü il

Erməni təxribatının «Sumqayıt ssenarisi»

Ermənilər tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan xalqına qarşı çoxsaylı cinayətlərə imza atmışlar. 1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda baş verən hadisələr də ermənilərin və onların havadarlarının Azərbaycan xalqı ilə bağlı dünyada mənfi imic yaratmaq məqsədi güdən qanlı cinayətlərindən biri idi. Bu hadisə nəticəsində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 32 adam, o cümlədən 26 erməni həlak olmuş, 400-dən çox insan bədən xəsarəti almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektı dağıdılmış, 40-dan çox avtomaşın sındırılmış və qismən yandırılmış, şəhərə o vaxtki qiymətlərlə 10 milyon Amerika dolları məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur.

Sumqayıt hadisələri 70 il hökm sürmüş milli əsarət siyasətinin təzahürü idi.

Yaşlı və orta nəslin nümayəndələri 25 il əvvəl - 1988-ci il fevralın 27-28-də Sumqayıtda erməni millətçilərinin xaricdə yaşayan havadarlarının və "Daşnaksütyun" partiyasının dəstəyi ilə necə qanlı aksiya törətdiyini yaxşı xatırlayırlar. Hadisəni törətməkdə başlıca məqsəd erməni şovinistlərinin azərbaycanlıları başkəsən, quldur və qaniçən bir millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etməsi idi.

Separatçı, millətçi, terrorçu erməni və ermənipərəst qüvvələr tərəfindən Sumqayıtda tüğyan etmiş iğtişaşlar nəticəsində müxtəlif millətlərdən ölənlər olmuşdur. Bu iğtişaşları araşdırmaq üçün SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən 1855461-88 nömrəli xüsusi cinayət işi açılmış, 444 nəfər adam məhkəmə qarşısında cavab verməli olmuş, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka təcridxanalarda saxlanılmış, bir neçəsi uzunmüddətli həbs cəzasına, bir nəfəri - Əhməd İman oğlu Əhmədov isə ən yüksək cəzaya - ölüm cəzasına məhkum olunmuş və bu hökm tez-tələsik yerinə yetirilmişdir.

1989-cu ilin sentyabr ayında ermənilər Sumqayıtda törədilmiş hadisələrlə bağlı geniş mətbuat konfransı keçirdilər. Daşnakların "Quşamatyan" adlanan tarix-maarifçilik cəmiyyətinin Ermənistan Jurnalistlər İttifaqı ilə birlikdə Yerevanda təşkil etdikləri həmin konfransda 300 nəfərdən çox adam - alimlər, tarixçilər, yazıçı və publisistlər, mətbuat nümayəndələri, hüquqşünaslar iştirak etmişdilər. Ermənilər bu konfransın materiallarını bir çox xalqların dillərində, o cümlədən rus dilində 50 min tirajla "Sumqait... Qenosid... Qlasnost..." adlanan kitabda nəşr etdirib dərhal antiazərbaycan təbliğat məşinına ötürmüşdülər. Sumqayıtlı alimlər Həsən Sadıqovun və Ramazan Məmmədovun "Sumqayıt: milli əsarət, ya milli səxavət?" kitabında verilən məlumata görə, konfransda çıxış edən Ermənistan parlamentinin deputatı, filologiya elmləri doktoru Suren Zolyan hadisələrə siyasi rəng verərək demişdir: "Sumqayıt hadisələri 70 il Sovet Azərbaycanında hökm sürmüş milli əsarət siyasətinin təbii təzahürü idi".

Sumqayıtda törədilmiş hadisələr barədə Sovet İttifaqının və xarici ölkələrin mətbuatında dərc olunmuş, dünyanın kütləvi informasiya vasitələrində, radiolarda, televiziya kanallarında səslənmiş materialların əksəriyyəti erməni mövqeli, birtərəfli, qərəzli xarakter daşmışdır. İnformasiya müharibəsində erməni tərəf ölçüyəgəlməz dərəcədə fəallıq göstərmiş, azərbaycanlılar haqqında böhtan xarakterli yalanlar yaymağa müvəffəq olmuşdur.

Niyə ermənilər öz təxribatları üçün Sumqayıtı seçdilər?

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra bir sıra məsələlərlə yanaşı, Sumqayıt hadisələrinə də aydınlıq gətirildi və onun başvermə səbəbləri araşdırıldı. Məhz bundan sonra ermənilərin əsl siması üzə çıxdı. Məlum oldu ki, Sumqayıt hadisələri əvvəlcədən planlaşdırılmış ssenari əsasında həyata keçirilib. Ermənilər, əslində, bununla gələcəkdə həyata keçirəcəkləri digər faciələri ört-basdır etmək niyyəti güdürdülər.

Sumqayıt hadisələrinin başvermə səbəbləri araşdırılarkən ortaya belə bir sual çıxır: ermənilər öz təxribatlarını həyata keçirmək üçün niyə məhz bu yolu seçdilər? Cavab məlumdur: ölkəmiz əleyhinə güclü ideoloji mübarizə aparmaq, habelə soydaşlarımızın indiki Ermənistandan zorla qovulmalarının səbəblərini ört-basdır etmək. Onlar belə bir ssenarini beynəlxalq aləmdə Azərbaycan haqqında mənfi rəy formalaşdırmaq məqsədilə reallaşdırdılar. Xəyanətkar qonşularımız dünyaya əvvəlcədən guya azərbaycanlıların Sumqayıtda yaşayan ermənilərə qarşı zorakılıq etdiklərini, təzyiqlər göstərdiklərini planlaşdırılmış formada təqdim etməyə can atırdılar. Halbuki, əslində, insanları qətlə yetirənlər elə ermənilərin özləri idi.

Təəssüf ki, respublikamız həmin dövrdə güclü informasiya blokadasına alınmışdı. Dünyaya birbaşa çıxışımız olmadığından əsl həqiqətləri beynəlxalq aləmə çatdırma bilmirdik, xarici aləmdən təcrid olunmuşduq. Azərbaycanın digər bölgələrində baş verən iğtişaşlar da "Krunk" təşkilatının gizli dəstəyi ilə hazırlanmış məxfi əməliyyatların tərkib hissəsi idi. Sov.İKP MK-nın birinci katibi Mixail Qorbaçovun, akademik Aqanbekyanın, digər yüksək vəzifəli ermənilərin, habelə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi əməkdaşlarının da bu işdə xüsusi rolu vardı.

O vaxtlar şəhərin icra qurumlarının, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti SSRİ rəhbərliyi tərəfindən ciddi şəkildə nəzarətə götürülmüşdü. Şəhər prokuroru İsmət Qayıbovun və digər səlahiyyət sahiblərinin hadisələrə qarışmağa ixtiyarı yox idi. SSRİ Prokurorluğunun xüsusi istintaq qrupu, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin nümayəndələri şəhərə ezam olunmuşdular. Hadisələr baş verərkən soydaşlarımızın qeyri-qanuni həbs edilmələri, ölüm cəzasına məhkum olunmaları məhz bu amillərlə bağlı idi. Şəhərə əvvəlcədən çəkiliş və terrorçu qrupların göndərilməsi, xarici müşahidəçilərin dəvət edilməsi bu hadisələrin məqsədyönlü şəkildə düşünülmüş planın tərkib hissəsi olduğunu göstərirdi.

O vaxt Sumqayıtda bir qrup adam istədiyi özbaşınalığı edir, aidiyyəti təşkilatlar isə seyrçi münasibət göstərirdilər. Səriştəsiz rəhbərlərin bu cür hərəkətləri onların şəhərdə fəallığını daha da artırdı. Şəhər partiya komitəsinin birinci katibi Cahangir Müslümzadə həmin vaxt məzuniyyətdə olmuşdur. Yalnız bir gün keçdikdən sonra Mərkəzi Komitənin səlahiyyətli nümayəndələri şəhərə gəldilər. Erməni təbliğat maşını baş verənləri lentə köçürərək dünyaya çatdıranda yerli təşkilatlar çaşbaş qalmışdı, nələrin baş verdiyini heç müəyyənləşdirə də bilmirdilər. Hadisələr şəhərdə keçmiş SSRİ-nin hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətli nümayəndələrinin gözü qarşısında baş verir, onlar isə bunun qarşısını almaq barədə belə heç düşünmürdülər.

Ermənilər Sumqayıtı əbəs yerə hədəf seçməmişdilər. Həmin ərəfədə minlərlə soydaşımız Ermənistandan - öz ata-baba yurdlarından qaçqın düşmüşdü. Soydaşlarımız Sumqayıta pənah gətirərkən burada gizli erməni təxribatçıları fəaliyyət göstərirdilər. Planlı şəkildə aparılan qətlər, talanlar və digər cinayət halları göstərir ki, proseslər şəhərdəki qüvvələr tərəfindən idarə edilirmiş. Hadisələrin Moskvadan göndərilmiş yüksək səlahiyyətli şəxslərin gözü qarşısında törədilməsi onların hər şeydən məlumatlı olduğunu söyləməyə əsas verirdi.

Ümumiyyətlə, 1988-ci il fevral ayının 27-də Sumqayıtda iğtişaşlara əvvəlcədən planlaşdırılmış şəkildə start verilmişdi. İtaətsizlik baş alıb gedirdi. Hüquq-mühafizə orqanları iflic vəziyyətinə düşmüşdü. Bütün silahlar onlardan alınmışdı. Nəticədə bir çox ticarət, ictimai-iaşə və məişət obyektləri dağıdıldı, maşınlar yandırıldı. Miting iştirakçılarını sakitləşdirmək qeyri-mümkün idi. Həmin anlar sovet qoşunları Sumqayıtın ayrı-ayrı məhəllə və mikrorayonlarına dislokasiya olunmuşdu. Lakin hadisələrin qarşısını almaq üçün müdaxilə edilmirdi. Fevral ayının 28-də və 29-da şəhərdə qanlı aksiya baş verdi. Mart ayının 1-də isə şəhərdə komendant saati elan olundu. İndi o günləri xatırlayanda hələ də aktuallığını itirməmiş suallarla üzləşirsən. Məsələn, sovet qoşunları niyə gözləmə mövqeyi tutmuşdu?

Mixail Qorbaçov 1988-ci il iyul ayının 18-də SSRİ Ali Sovetinin iclasında "Qoşunlar Sumqayıta bir saat gecikmişdi" fikrini söyləmişdi. Bu fikir tamamilə yalan idi. SSRİ müdafiə naziri Yazov "Sumqayıtın əks-sədası" sənədli filminin çəkiliş qrupuna verdiyi müsahibəsində bu faktı təkzib etmişdi. Filmin ssenari müəlliflərindən biri, sumqayıtlı jurnalist Eyruz Məmmədov o günləri belə xatırlayır: "Dmitri Yazov tam ciddiyyəti ilə bizə bildirdi ki, sovet ordusu heç bir vaxt heç bir yerə gecikməyib. Baş komandanın əmri olmadan komendant saati elan etməyə, əsgərin silah işlətməyə, güllə atmağa ixtiyarı yoxdur".

Erməni ekstremistləri məhz Sumqayıt şəhərini ona görə seçmişdilər ki, orada 10 minə yaxın yeniyetmə texniki peşə məktəblərində təhsil alırdı. Azərbaycanın müxtəlif regionlarından gələn həmin gənclərin əksəri valideyn nəzarətindən uzaq idi. Şəhərdə kriminogen vəziyyət xoşagələndeyildi.

Həmin günlər 100-dən yuxarı saqqallı və qara gödəkçə geyinmiş erməni ekstremisti Sumqayıtda idi. Əksəriyyəti "Dalğa" və "Sumqayıt" mehmanxanalarında qalırdı. Onlar əhali arasında müxtəlif şayiələr yayır, aranı qızıqdırır, insanları ermənilərin evlərinə soxulmağa təşviq edirdilər. Gənclər də asanlıqla təxribata uyurdular.

Ermənistan rəhbərliyi, ideoloqları Sumqayıt hadisələrindən bir kart kimi istifadə edərək azərbaycanlıları vəhşi, quldur, qaniçən bir millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etmək üçün təbliğat mexanizmini işə saldılar. "Azərbaycanda ermənilər qırılır, qətlə yetirilir, başları kəsilir, yandırılır" və s. kimi cəfəng uydurmalar yayılırdı. Hadisələr zamanı Sumqayıta xaricdən ezam olunmuş Artəşes Qabrielyan videokamera ilə hadisələrin bəzi məqamlarını lentə alırdı, sonralar onlar montaj olunub xarici telekanallarda göstərildi.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdə əsas təşkilatçılardan və icraçılardan biri Eduard Qriqoryan idi. O, iki dəfə məhkum olunmuşdu və heç yerdə işləmirdi. "Krunk"un fəal

üzvü idi. İstintaq qrupunun materiallarından aydın olur ki, 1988-ci il fevral ayının ortalarında onun yaşadığı mənzilə Yerevandan bir qrup emissar gəlibmiş. Qriqoryan təlimatlandırılmış, ona pul, narkotik vasitələr verilmişdi. "Paşa" ləqəbli Edik ertəsi gün ətrafına bir neçə azyaşlı yeniyetmə və gəncləri toplayıb, yaxın günlərdə bəzi əməliyyatlarda iştirak etsələr, çoxlu pul verəcəyini bildirərək onları şirnikləndirmiş və 1988-ci il fevral ayının 27-29-da Sumqayıtda iğtişaşlara rəhbərlik etmişdi.

* * *

Həqiqəti boğmağa hesablanan yalanlar, uydurmalar, şayiələr

1988-ci il fevralın 28-dən 29-na keçən gecə erməni terrorçuları xaricdə yaşayan havadarlarının köməyi ilə Sumqayıtda qan tökdülər. Elə bununla bağlı mətbuat səhifələrində yayılan böhtanlar, erməni millətçilərinin çirkin niyyətli kampaniyaları həqiqəti üstələməyə başladı. Yerevanda nəşr olunan "Sumqayıt, genosid, aşkarlıq" kitabı başdan-başa böhtan və iftira toplusuna çevrilmişdi. Hətta təkzibolunmaz faktlar bilərəkdən və qəsdən təhrif olunmuş, rəqəmləri şişirtməklə dünya ictimaiyyətini çaşbaş salmaq istəmişdilər. 1988-ci il 30 mart tarixli nömrəsində "İzvestiya" qəzeti belə bir sərlövhə ilə yazı dərc etmişdir: "Sumqayıt: istintaqa şayiələr mane olur". Həqiqətən, ermənilər mərkəzi - SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupunu da çaşdırmaq üçün hər cür yalan və hiylələrə əl atırdılar. Sumqayıt hadisələrində həlak olanların sayını bəzən ağılagəlməz dərəcədə artırırdılar. "Pravda" qəzeti 4 aprel 1988-ci il tarixli sayında yazırdı ki, Ermənistanın Moskvadakı nümayəndəliyinin yaydığı məlumatla görə, Sumqayıtda guya 1000 nəfərə qədər adam öldürülüb. Ermənilərin saxta mənafeyi qorunmayanda köhnə vərdişlərindən əl çəkmir, həqiqəti boğmaq üçün şərə və böhtana üstünlük verirdilər. Hətta məqsədlərinə çatmaq üçün Moskvanın üzünə ağ olurdular. Toplantılarında Moskvaya, Mərkəzi Komitəyə, rus xalqına inamsızlıq ifadə edən bəyanatlar yayırdılar... O vaxtlar Qarabağ komitəsinə rəhbərlik edən Ermənistanın eks-prezidenti Levon Ter-Petrosyan idi. Deməli, hələ sovet vaxtından xaricdə yaşayan erməni lobbisinin vəsaiti və köməyi ilə Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb Ermənistana birləşdirmək üçün çirkin və məkrli oyunlar gedirdi...

Sumqayıtda törədilmiş qanlı cinayətlər də əvvəlcədən hazırlanmış həmin ssenarilərin davamı idi. Bu dəfə baş rolu üç dəfə məhkum olunmuş erməni Eduard Qriqoryan oynayırdı. "Paşa" ləqəbi ilə tanınan bu adam yüksək dairələrdə əyləşən erməni millətçilərinin əlində bir alətə, oyunağa çevrilmişdi. Onun barəsində ən dəqiq proqnozu SSRİ Baş Prokurorluğunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi, o vaxtlar istintaq qrupunun rəhbəri Qalkin verib: "Eduard Qriqoryan tüfeyli həyat sürən bir canidir. Dəfələrlə həbs olunsada, nəticə çıxarmayıb. O, Sumqayıtın azyaşlı uşaqlarını başına toplayıb beyinlərini dumanlandırmış, iğtişaşlara rəhbərlik etmişdir. Sumqayıtda baş verən hadisələrdə onun cinayət əməlləri nəticəsində 5 erməni qətlə yetirilmiş, 8 qadın zorlanmışdır"...

Sumqayıt hadisələrindən dərhal sonra Serqo Xanzadyan, Zori Balayan və Silva Kaputikyan SSRİ-nin rəhbəri M.Qorbaçovla görüşmüş və həmin görüşün nəticəsi olaraq Sumqayıta ordu yeridilmişdir. Elə həmin gündən başlayaraq şəhərdə komendant saati

tətbiq olunmuşdur. Əlbəttə, o vaxtlar M.Qorbaçov siyasi çeviklik və prinsiplilik göstərsəydi, baş verən hadisələrin qarşısı alına bilərdi. Amma onun təhriki və köməyi ilə hadisələr daha da şiddətləndi. İş o yerə gəlib çatdı ki, baş verən hadisələrdə 400-dən çox azərbaycanlı həbsxanalara dolduruldu. Onlar hər cür hədələrə, təqiblərə, işgəncələrə məruz qaldılar. Hələ o vaxtlar cəmi 15 yaşı olan Azər Babayev aldığı ağır zədədən bu gün də əziyyət çəkir, çarpayı dustağıdır. O günləri xatırlayan Azər Babayev çətinliklə də olsa bunları deyə bildi: "1988-ci il mart ayının 1-i idi. Əmimgildən gəlirdim.

Komendant saatına nəzarət edən əsgərlər yolumu kəsdi. Məndən sənəd tələb etdilər. Onda cəmi 15 yaşım vardı. Dedim ki, hələ pasport almağa yaşım çatmır. Mənim bu cavabım onları daha da hiddətləndirdi. Əli dubinkalı 5 əsgər məni qəddarlıqla döyməyə başladı. Həmin vaxtdan 23 il ötür. Məni ölümcül yaraladılar, əlil etdilər..."

Sumqayıtda o hadisələr zamanı "xilaskar" sovet ordusunun vəhşilikləri ilə üzləşən adamlar çox olub. İmperiya nöqərləri heç nədən xəbəri olmayan, günahsız Əhməd Əhmədova da eyni hiyləgərliklə ölüm hökmü çıxartdılar.

1988-ci il mart ayının əvvəllərində hadisələr bir qədər səngisə də, şayiələrin, uydurmaların miqyası genişləndi. Komendant saatından sonra 2 minə yaxın adam həbs olunmuşdu. Qərribə burasıdır ki, cəmi 2-3 gündə dünyanın ən ucqarlarından ermənilərin tərəfdarları və təbliğatçıları peyda olmuşdular. Jurnalist Eyruz Məmmədov deyir ki, hadisələrin sabahısı İsveçrədən gələn Artəşes Qabrielyan adlı birisi videokamerası ilə Sumqayıtın küçələrini gəzirdi. Milliyyətçə erməni olan Artəşes Qabrielyan Sumqayıtdakı hadisə ilə bağlı lentə aldığı materiala belə ad qoymuşdu: "Bizi başkəsənlərdən xilas edin". Bu hadisələrdən sonra Azərbaycana qarşı böyük təbliğat kampaniyası başladı. "Azadlıq" radiosunun erməni redaksiyasının baş redaktoru Eduard Ohanesyan hadisələri öz xeyirlərinə şərh etmək üçün hər cür böhtana, şərə əl atırdı. Ölənlərin sayını artırır, yalan və qərəzli məlumatları mətbuat səhifələrində yayırdılar. Sumqayıt hadisələrindən sonra erməni tarixçiləri fəallaşdılar, iftira və təhrifə üstünlük verməklə çoxlu sayda kitablar nəşr etdirdilər.

Sumqayıt hadisələrini araşdıran siyasi analitiklər, bu mövzuda yazan jurnalistlər, eləcə də hadisələrin mahiyyəti ilə maraqlanan insanların çoxu hələ o vaxtlar yaxşı dərk etmişdilər ki, iğtişəşlərin ssenarisi Moskvada, Siyasi Bürodə hazırlanmışdı. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbin SSRİ-yə qarşı elan etdiyi "soyuq müharibə" 1980-ci illərin sonu, 1990-cı illərin əvvəllərində artıq öz nəticəsini verməkdə idi. Sov.İKP MK-nın Baş katibi Mixail Qorbaçov siyasi fəaliyyətinin böyük bir hissəsini Avropanın SSRİ-ni iflasa uğratmaq cəhdləri ilə uyğunlaşdırırdı. Bu proseslərin hazırlanması və həyata keçirilməsində bir sıra xarici dövlətlərin kəşfiyyat orqanları xüsusi canfəşanlıq edirdilər.

Qırmızı imperiyanın parçalanması, Yer üzündən silinməsi müttəfiq respublikaların xalqlarını qarşı-qarşıya qoymaq, etnik münaqişələr yaratmaq "zəruriyyətini" ortaya qoyurdu. Bu cür münaqişələrdən biri həssas bölgələrdən olan Dağlıq Qarabağda yaradıldı. Keçmiş SSRİ-də milli məsələnin ən əsas amillərdən biri olduğu yaddan çıxmamışdı. Özünün iflası prosesini yaşayan imperiyada hər hansı lokal qarşidurma genişmiqyaslı münaqişəyə çevrilə bilərdi. Həmin vaxtlarda meydana atılmış Dağlıq Qarabağ məsələsi Azərbaycanda bir sıra problemlərin ortaya çıxmasına səbəb oldu və

ermənilər bu faktordan məharətlə istifadə edərək öz bədnam niyyətlərini həyata keçirməyə başladılar.

1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda iğtişaşların törədilməsinin bir neçə səbəbi vardı. Ermənilər Azərbaycandakı soydaşlarının zorakılığa məruz qalması görüntüsü ilə nəinki bu şəhərin sakinlərinin, bütövlükdə azərbaycanlıların şəxsində düşmən obrazı yaratmaq, bununla da öz mənfur niyyətlərini ört-basdır etmək fikrində idilər. Həmin illərdə Sumqayıtda gənclər çoxluq təşkil edirdi. Onlar müxtəlif bölgələrdən gəlir, işə düzəlir, yataqxanalarda yaşayırdılar. Müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin yaşadığı şəhərdə hər cür adam tapmaq mümkün idi. Müşahidəçilər sonralar yazacaq və deyəcəkdilər ki, ermənilər sumqayıtlı gənclərə pulsuz olaraq tərkibinə müxtəlif uyuşdurucu maddələr qatılmış çoxlu miqdarda alkoqollu içkilər paylamışdılar. Ermənistandan qaçqın düşərək respublikamıza pənah gətirənlərin böyük hissəsi də məhz Sumqayıtda məskunlaşmışdı. Öz doğma yurd-yuvalarından zorla qovulan bu adamların təbii narazılıqlarından imkan daxilində istifadə etmək, eləcə də hadisələrin guya onlar tərəfindən törədildiyini bəyan etmək daha inandırıcı görünürdü.

Üç minə yaxın günahsız şəhər sakini həbs edildi

Sovet imperiyasının tarix boyu xalqımıza qarşı süngüyə çevirdiyi erməni daşnakları və onların dünyanın hər yerindəki təəssübkeşləri 1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıtda əsl vəhşilik aktı törətdilər. Əvvəlcə şəhərə atılan təşkilatçılar, təxribatçı qruplar insanları inandırmağa çalışırdılar ki, Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda ermənilər azərbaycanlıları kütləvi şəkildə döyür, öldürür, azyaşlı qızları zorlayırlar. Onlar Bakının dəmiryol vağzalına Ermənistandan "vaqon-vaqon meyitlər gətirildiyini" israr edirdilər. Həmin ərəfədə hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətləri dondurulmuşdu. Şəhərə vaxtında ordu göndərilməsi tələbləri artıq fevralın 27-də Sumqayıtda olan SSRİ DTK-nın sədr müavini Bobkov tərəfindən heç eşidilmirdi də. General Krayevin rəhbərliyi ilə fevralın 28-dən 29-na keçən gecə Sumqayıta daxil olmuş ordu hissələri və daxili qoşunlar şəhər Partiya Komitəsinin binasını mühasirəyə alaraq gözləmə mövqeyində dayanmışdılar. Həmin anlarda şəhərdə məlum qüvvələr tərəfindən erməni millətindən olanlar döyülür, öldürülür, incidilirdilər.

Martın 1-dən keçmiş SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupu hadisələri araşdırmaq üçün fəaliyyətə başladı. Bu qrupa keçmiş SSRİ Prokurorluğu Baş İstintaq İdarəsi rəisinin müavini Nenaşev və Baş Prokurorluq yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq Qalkin başçılıq edirdilər. Keçmiş SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin və SSRİ Hərbi Prokurorluğunun xüsusi qrupları da Sumqayıtda idilər. Üç minə yaxın günahsız şəhər sakini həbs edildi. Onlardan bir qismi inzibati məsuliyyətə cəlb olundu, bir qismi isə müxtəlif yollarla azadlığa çıxıb bildi. 94 nəfər haqqında isə cinayət işi başlandı. İstintaq zamanı tutulanların zorakılıqla bir-birinə qarşı ifadələr verməsində adıçəkilən qrupla yanaşı, Azərbaycanın müvafiq qurumlarının üzüyola əməkdaşlarının da "xidməti" olmuşdur. Məhkəmələr yuxarıların göstərişlərini əsas tutmuş, baxılan cinayət işlərində qanunun aliliyi prinsiplərini kobudcasına pozaraq ədalətsiz hökmlər çıxarmışlar. 18 oktyabr-18 noyabr 1988-ci il tarixdə Moskvada keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Ə.Əhmədovun, İ.Cəfərovun, T.İsmayılovun cinayət işlərinə baxmış,

prosesdə müttəhimlərə qarşı ittihamların əsassızlığı sübut olunmuşdu. Ona görə də həmin iş bütövlükdə yenidən istintaqa qaytarılmalı idi. Buna baxmayaraq, yalnız İ.Cəfərovun və T.İsmayılovun cinayət işinin materialları yenidən təhqiqata verilmiş, Ə.Əhmədova isə heç bir tutarlı dəlil-sübut tapmadan hadisələrin təşkilatçısı damğası vurularaq güllələnməyə məhkum edilmiş və hökm oxunduqdan 17 ay sonra Moskva şəhərində icra olunmuşdu. Haqsız yerə həbs olunmuş Elçin Gəncəliyev ona verilən işgəncələrə dözməyərək həbsxanada intihar etmişdi.

* * *

Üç minə yaxın günahsız şəhər sakini həbs edildi

Hazırda Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunda Sumqayıt hadisələri ilə bağlı cinayət işinin araşdırılması davam etdirilir. Uzun müddət keçməsinə baxmayaraq, həmin hadisələrin yenidən araşdırılması hansı zərurətdən doğmuşdur? Baş Prokurorluğun Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə İstintaq İdarəsinin xüsusilə mühüm işlər üzrə böyük müstəntiqi, baş ədliyyə müşaviri Ənvər Həmidov bu suala belə aydınlıq gətirir:

- Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar SSRİ Baş Prokurorluğunun 200-ə yaxın müstəntiqinin və bir o qədər də əməliyyatçının cəlb edildiyi istintaq-əməliyyat qrupu tərəfindən iğtişaşların törədilməsi səbəbləri araşdırılmış və bir çox şəxslər məsuliyyətə cəlb edilmişlər. Lakin həmin cinayət işlərinin öyrənilməsi göstərmişdir ki, işin istintaqı tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırılmamış, hadisələrin əsl mahiyyəti gizlədilmiş, cinayətlərin bütün iştirakçıları, əsasən də təşkilatçıları müəyyən edilməmiş, hadisələrin başvermə səbəbləri və şəraiti aydınlaşdırılmamışdır. Hazırda aparılan istintaqın əsas məqsədi də Sumqayıt hadisələri ilə bağlı erməni yalanlarını üzə çıxarmaq, toplanmış sübutlarla bu hadisələrin əsl mahiyyətini açmaq, mümkün qədər cinayətin bütün iştirakçılarını, əsasən də təşkilatçılarını çətin olsa da müəyyən etməkdir. 27-29 fevral Sumqayıt iğtişaşları ilə əlaqədar istintaq aparılaraq sonradan dayandırılmış 5 cinayət işinin icraatı Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru Zakir Qaralovun 2010-cu il 19 mart tarixli qərarı ilə təzələnərək bir icraatda birləşdirilmiş və Baş Prokurorluğun birinci müavini, II dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri Rüstəm Usubovun rəhbərliyi ilə prokurorluq, Daxili İşlər Nazirliyi və Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin müstəntiq və əməliyyatçılarından ibarət istintaq-əməliyyat qrupuna həvalə edilmişdir. İlk olaraq epizodlar üzrə 8 bənddən ibarət və hər bir epizod üzrə istintaq planları tərtib edilmişdir.

İstintaqın tam, hərtərəfli və obyektiv aparılmasının təmin edilməsi məqsədilə ölkənin hüquq-mühafizə orqanlarına və müvafiq qurumlarına, bir sıra kütləvi informasiya vasitələrinə və Rusiya Federasiyasının Baş Prokurorluğuna sorğular göndərilmişdir.

Ermənilərin Sumqayıt hadisələri zamanı bir nəfər də olsun azərbaycanlının öldürülməməsi ilə bağlı iddialarına baxmayaraq, cinayət işləri öyrənilərkən müəyyən olunmuşdur ki, şəhərə qoşun yeridilərkən 5 azərbaycanlının həlakına dair Bakı Qarnizonu Hərbi Prokurorluğunda başlanan istintaq işinə əsassız olaraq xitam verilmişdir. Həmin cinayət işi üzrə aparılan əlavə istintaq zamanı sübut olunmuşdur ki,

Bakıdakı 1 nömrəli avtobus parkının sürücüsü, milliyyətə erməni olan Valeri Markaryan içərisində hərbiçilər olan avtobusu Sumqayıtda dinc əhalinin üstünə sürmüş və nəticədə 4 azərbaycanlı həlak olmuşdur. Hazırda bu fakt üzrə istintaq-əməliyyat tədbirləri davam etdirilir. Sumqayıt hadisələrindən sonra erməni tərəfi dərhal anti-azərbaycan informasiya kampaniyasına başlamışdı. Onlar hadisələrdən mümkün qədər çox bəhrələnmək, dünya ictimaiyyətinin nəzərində azərbaycanlıların zalım, qəddar, qaniçən obrazını yaratmaq və guya bu səbəbdən də onlarla birgə yaşamağın mümkün olmaması haqqında fikir formalaşdırmaq üçün vaxt və vəsait əsirgəmədilər. Ermənilər indi də bu hadisələrin azərbaycanlılar tərəfindən onlara qarşı soyqırımını törətdiyi fikrini formalaşdırmağa çalışır, hadisələrə siyasi qiymət verilməsinin vacibliyini vurğulayırlar.

Araşdırmalar isə göstərir ki, Sumqayıt hadisələrinin ən azı üç tərəfi olmuşdur: birincisi, "yenidənqurma", "yeni siyasi düşüncə" şüarları ilə pərdələnən Mixail Qorbaçovun rəhbərliyi ilə dünya sosializm sistemini və eləcə də SSRİ-ni dağıtmaq siyasətini həyata keçirən qüvvələr, ikincisi, yaranmış fürsətdən istifadə edərək Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycandan qoparmaq və Ermənistanla birləşdirmək istəyən erməni və ermənipərəst millətçi və separatçı qüvvələr, üçüncü tərəf isə hadisələri icra edən xüsusi hazırlıq keçmiş təxribat qrupu tərəfindən təhrik olunmuş yeniyetmələr, müxtəlif cinayətkar ünsürlər və yetkinləşməmiş gənclər.

SSRİ-nin milli münaqişələr zəminində dağıdılması ssenarisinin müəllifləri və bu ssenarini həyata keçirməyə çalışan qüvvələr, erməni millətçi və separatçılarının havadarları Qarabağ uğrunda ümummilli erməni hərəkətinə təkan verə biləcək tutarlı bir siyasi bəhanə əldə etmək üçün Azərbaycan ərazisində anti-erməni iğtişələr törətmək qərarına gəlmiş və bu məqsədlə əlverişli yer kimi Sumqayıt şəhərini seçmişdilər. SSRİ-ni dağıtmaq üçün Dağlıq Qarabağ problemi nə qədər sərfəli idisə, Sumqayıt bəhanəsi də erməni hərəkətinə təkan vermək üçün bir o qədər yararlı idi.

Ənvər Həmidov bildirir ki, Sumqayıt şəhərinin keçmiş güc strukturları əməkdaşlarının bir neçəsi faktiki olaraq 28 fevral hadisələrinin istintaq və əməliyyat yolu ilə təhqiqindən kənarlaşdırılıbsalar da, müəyyən etmişlər ki, şəhərdə özlərini "Qafandan qovulmuş azərbaycanlılar" kimi təqdim edən 20-25 nəfərlik təxribat qrupu fəaliyyət göstərmiş. Bu barədə onlara hətta bəzi zərərçəkmiş ermənilər də məlumat vermişlər. Həmin məlumatlar SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq-əməliyyat qrupuna çatdırılsa da, naməlum səbəblərdən yoxlanılması təşkil edilməmiş və nəticəsiz qalmışdır. O vaxtlar SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupunda tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmiş Nofəl Əhmədov bildirir ki, həmin təxribat qrupunun ifşa edilməsi üçün cüzi də olsa tədbirlər görülməmişdir. DTK-nın Sumqayıt şəhər şöbəsi tərəfindən hadisələrin əsas təşkilatçılarından və icraçılarından biri olan "Paşa" ləqəbli Eduard Robertoviç Qriqoryan barəsində məlumat SSRİ DTK-nın Sumqayıt hadisələri üzrə əməliyyat sahəsinə rəhbərlik edən Yevgeni Popova çatdırılsa da, o buna şübhə ilə yanaşmış, milliyyətə erməni olan şəxsin öz soydaşlarına qarşı cinayət törətdiyinə inanmadığını demişdir. Martin əvvəllərində DTK-nın Sumqayıt şöbəsinin rəisi Vladimir Lebedev ona Eduard Qriqoryan barədə məlumatın doğru çıxdığını və artıq həbs olunduğunu bildirmişdir. Eduard Qriqoryanın hadisələrdə iştirakı və onun

əlaqələrinin müəyyən edilməsi üçün qeydiyyat-əməliyyat işi açılmış, əməliyyatın gedişində "Paşa"nın əslən qarabağlı, milliyyətçə erməni olan Osipov və ya Osipyanyan soyadlı bir "həmkarı" ilə söhbətlər aparılmışdır. Sonradan Osipovun (Osipyanyanın) Özbəkistan SSR ərazisində yerləşən islah-əmək müəssisəsində cəza çəkməsi barədə məlumat alınmış və bu ölkənin müvafiq orqanlarına sorğu göndərmək qərarına gəlinmişdir. Lakin SSRİ DTK-dan gəlmiş nümayəndələr həmin sorğunu müxtəlif bəhanələrlə imzalamaqdan və göndərməkdən imtina etmişlər.

Sumqayıt hadisələrinin törədilməsində sovet rəhbərliyinin hansı dərəcədə maraqlı olduğu göz qabağındadır. Bu şəhərdə güc strukturlarının kifayət qədər hərbi və silahlı qüvvələri olduğu halda hadisələrin qarşısının alınması üçün lazımi tədbirlər görülməmiş, bununla bağlı hətta SSRİ DTK-nın sabiq sədr müavini Filip Denisoviç Bobkov Sumqayıtda olarkən ona müraciət etdikdə bildirmişdir ki, hadisələrin qarşısını almaq barədə əmr verməyə yalnız SSRİ rəhbərliyinin səlahiyyəti var. SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu isə ancaq iğtişaşların icraçıları ilə maraqlanmış, cinayətin təşkilatçılarının müəyyən edilməsi istiqamətində obyektiv iş aparmamış, çox vaxt təşkilatçılar qismində azərbaycanlıları məsuliyyətə cəlb etməyə çalışmış, beləliklə, əməliyyat tapşırıqlarının nəticələri, demək olar ki, kölgədə qalmışdır.

Ayrı-ayrı müşahidəçilərin, istintaq orqanlarının fikir və mülahizələri, gəldikləri qənaət öz yerində, o vaxt bu şəhərdə baş verənlərin mətbuat səhifələrində necə işıqlandırılmasına diqqət yetirilməsi də vacibdir.

Bakının və Sumqayıtın ayrı-ayrı sənaye müəssisələrində çalışan ermənilər Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı "Kommunist", "Bakinskiy raboçiy", "Vışka", "Sosialist Sumqayıtı", "Kommunist Sumqaita", "Pravda", "İzvestiya" qəzetlərində çıxış edir, millətçi ermənilərin irəli sürdükləri torpaq iddialarını əsassız hesab edirdilər.

Ermənilərə külli miqdarda silah və canlı qüvvə verilir

Ermənistanın rəhbərləri, hərbciləri, qatı millətçiləri Dağlıq Qarabağın və Azərbaycanın 20 faiz torpaqlarının işğalında görəsən təkcə öz imkanlarındanmı istifadə etmişdilər? Xeyr! Əgər kənardan kömək olmasaydı, ermənilər cürət edib Azərbaycan torpaqlarını zəbt edə bilməzdilər. Buna onların cəsəreti çatmazdı! Sovet hərbciləri bu işdə onlara dəstək idilər. Ermənilərə külli miqdarda silah və canlı qüvvə verilir. Sonralar Rusiyanın Ermənistanı təmənnəsiz bir milyard Amerika dolları həcmində silah verməsi bütün dünya ictimaiyyətinə bəllidir.

1990-cı il yanvar ayının 24-də Parisdə nəşr olunan "Jurnal dyu dimanş" qəzeti yazırdı: "Axır günlər Livandan Yerevana minomyot və avtomatlar daşıyan təyyarələr gəlməkdə davam edir. Onların boşaldılması erməni gömrük işçilərinin nəzarəti altında gecələr həyata keçirilirdi. Artıq neçə gündür ki, aeroportun gömrüyündə bir nəfər də olsun rus xidmət etmir. Bu silahların daşınması, ola bilsin ki, sentyabrdan başlanıb. Dağlıq Qarabağda vətəndaş müharibəsi qızıışan andan Yerevanda və kəndlərdə, Azərbaycanla sərhəd ərazidə daha çox silahlı adamlara, həmçinin hər şeyə hazır olan qızıışmış gənclərə rast gəlinir. Bu dəstələrin başında çox vaxt Beyrutdan və Dəməşqdən gəlmiş erməniləri görmək olar. Onların bəziləri Livan terrorçularına və silahlanmış xristian qruplarına yaxındırlar. Küçə döyüşləri taktikasını yaxşı bilən yüzlərlə Livan ermənisi

bura vizasız gəlib. Onların bir hissəsi Yerevanda yerləşir, əksəriyyəti isə sərhəd rayonları olan Gorus və Xanlar ətrafına yola düşüb. Qonşu respublikalarda olduğu kimi, "Qarabağ Komitəsi" bu təşkilatları Azərbaycana qarşı öz əlində saxlayır".

* * *

Ermənilərə külli miqdarda silah və canlı qüvvə verilir

Ermənilər ideoloji silahdan da məharətlə istifadə etməyə çalışırdılar. Erməni və ermənipərəst qüvvələr dünyanın ayrı-ayrı mətbuat səhifələrində guya "Böyük Ermənistan"ın mövcud olduğunu iddia edir, Osmanlı imperiyası tərəfindən dağıldığını ön plana çəkirdilər. Fransız sovetşünası Lemerse-Kelkeje "Azərbaycana xaricdən təsir" məqaləsində Azərbaycan tarixini təhrif edir, qonşu dövlətlərə (ermənilər nəzərdə tutulur) qarşı xəyanətkar olduğunu sübut etməyə çalışırdı.

Erməni ideoloqları öz havadarlarının pulu hesabına xaricdə kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan haqqında mənfi imic yaratmaqla məşğul idilər. Məsələn, 1989-cu il iyun ayının 29-da "Yurmala" qəzetinin 26-cı nömrəsinin birinci səhifəsində belə bir başlıq verilmişdir: "Qəzetin bu nömrəsi Ermənistana və erməni xalqına həsr olunur".

Bu qəzetin səhifələrində Azərbaycanın, onun dinc əhalisinin ünvanına saysız-hesabsız böhtanlar yağdırılmışdır. Dağlıq Qarabağın tarixən ermənilərin olmasını sübut etməyə çalışır, Sumqayıtda ermənilərə qarşı "genosid" aparıldığını söyləyirdilər. Silva Kaputikyan məqaləsində yazırdı: "Biz uçuruma yuvarlanmışıq. Çıxış yolu yoxdur. Bir tərəfdə Türkiyə, digər tərəfdə Azərbaycan. Havamız çatmır. Məhv oluruq. Sumqayıtda qırğın olmuşdur. Bizi yaşamağa qoymurlar".

Qərb ölkələri, transmilli korporasiyalar, xarici mətbuat Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərdən, Sumqayıtda baş verən qanlı aksiyadan, Dağlıq Qarabağ problemindən SSRİ-nin dağıdılmasında və Kommunist Partiyasının ləğvində bir alət kimi yararlandılar. Erməni millətçiləri isə bu hadisələrdən tarixi şans kimi istifadə etməyə çalışdılar. Həmin illər ermənilər informasiya müharibəsində üstünlük qazanmışdılar. Fransada, Kaliforniyada, Hollandiyada kütləvi informasiya vasitələrində ermənilər və ermənipərəst siyasətçilər, politoloqlar Azərbaycanın ünvanına böhtanlar, hədyanlar yağdırırdılar. "Sandi Tayms" qəzeti yazırdı: "Azərbaycanlılar ermənilərdən aciz və gücsüz deyillər. İnformasiya müharibəsində isə azərbaycanlılar ermənilərdən aciz və gücsüzdürlər".

Sumqayıtda qanlı terror fevralın 27-də baş tutsa da, bu ssenari çoxdan hazırlanmışdı. Ssenari çox məxfi şəkildə hazırlandığından iğtişaşlar başlandıqdan sonra da həqiqət dünyadan, cinayətkarlar isə istintaqdan gizlədildi. Hadisələrin xronikası, ardıcılığı sübut edir ki, erməni millətçi və separatçı qüvvələri bu qanlı terrorun məxfi planını, parol və işarələrini çoxdan hazırlamışdılar. Bir-birinin ardınca təşkil olunan aksiyalar, siyasi gedişlər də bunu sübut edir. Eyni vaxtda Xankəndidə və Yerevanda Qarabağ uğrunda mitinqlər təşkil olunur, yığıncaqlar keçirilirdi. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar kütləvi şəkildə ata-baba yurdlarından zorla qovulurdular. İlk qaçqınlar Bakıya, Sumqayıta gəlirdi. Bunun ardınca cavab aksiyaları təşkil olunurdu.

Nümayişçilər, yürüşçülər arasında Azərbaycan dilində sərbəst danışan saqqallı erməni emissarları görünürdü. Erməni separatçıları məqsədlərinə çatmaq üçün hər cür hiyləyə əl atır, dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Moskva isə hadisələri sükutla izləyir, əslində, daha riyakar və dəhşətli planların konturları cızılırdı.

Statistik məlumatlara görə, hələ 1988-ci ilin əvvəllərində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 258 min 200 nəfər yaşayırdı. Onların 14.208 nəfəri milliyyətə erməni idi. Doğrudur, həmin illərdə Gəncədə, Şəkiddə və Bakıda da ermənilərin sayı az deyildi. Amma iğtişaş üçün məhz Sumqayıtın seçilməsinin səbəbləri vardı. Birincisi, Sumqayıt Bakıya daha yaxın idi. Bakıdan dünya ictimaiyyətinə hadisə barədə məlumat yaymaq, antiAzərbaycançı şəbəkə ilə çevik əlaqə yaratmaq imkanları geniş idi. İkincisi, 80-dən çox millətin yaşadığı Sumqayıt təkcə kimyaçılar, metallurqlar şəhəri kimi yox, həm də xalqların dostluq şəhəri kimi tanınırdı. Maraqlı olan qüvvələr məlum hadisələri törətməklə dünya ictimaiyyətinə bəyan etmək istəyirdilər ki, guya Azərbaycanlılar millətçi, vəhşi və barbar xalqdır, onlarla birgə yaşamaq mümkün deyil. Sumqayıtda törədilən qanlı aksiyaların şəhərin Dostluq, Sülh küçələrində baş tutması da məqsədli idi.

Fransız jurnalisti Jan-İv: "Ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini vəhşicəsinə öldürürlər"

Sumqayıtda hadisələrin başladığı gündən dərhal antiAzərbaycan informasiya şəbəkəsi işə düşdü. Müxtəlif ölkələrdə videolentlər nümayiş etdirildi, mətbuatda şər və böhtan dolu yazılar dərc olundu. Qəribədir ki, cəmi 3-4 gün sonra Xankəndidə əvvəlcədən hazırlanmış "Sumqayıt hadisələri zamanı həlak olmuş ermənilərə xatirə abidəsi

ucaldıldı, "Sumqayıt... soyqırımını... aşkarlıq" adlanan kitabça 50 min tirajla Yerevanda rus dilində çap olunub dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı. Əlbəttə, belə silsilə tədbirlər bir daha sübut etdi ki, ermənilər bu qanlı aksiyanın törədilməsini və geniş yayılmasını planlı şəkildə təşkil etmişlər. "Böyük Ermənistan" xülyasına xidmət edən antitürk, antiAzərbaycan təbliğat separatçıların başlıca məqsədinə, məramına çevrilmişdi. Sumqayıt hadisələri barədə sovet və xarici ölkə mətbuatında birtərəfli, qərəzli yazılar dərc olunurdu. Moskva isə susurdu. Hələ 1988-ci il fevralın 26-da SSRİ-nin rəhbəri M.Qorbaçov ermənilərin ona müraciətinə çox təmkinlə cavab vermişdi: "Mən hər şeyi başa düşdüm, ancaq bir az gözləyin". Cəmi iki gün sonra Sumqayıt hadisələri baş verdi.

1988-ci il fevral hadisələrindən sonra M.Qorbaçov yüksək dairələrdə Sumqayıt faciəsinə siyasi qiymət verilməsinin qarşısını aldı. Çünki o vaxtlar Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət verilsəydi, həmin əməliyyatın yüksək dairələrdən idarə olunması faktı ortaya çıxıb bilərdi. SSRİ-nin milli münaqişələr zəminində dağıdılması ssenarisinin əsl müəllifləri ittiham olunardı, Sumqayıtda törədilmiş iğtişaşların Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlılığı üzə çıxardı. Bir də ermənilərin dünyaya bəlli olan iç üzləri açıldı. Hələ bir vaxtlar ermənilərin vəhşiliyindən dəhşətə gələn fransız jurnalisti Jan-İv yazırdı: "Mən müharibədə çox şeylər olduğunu, alman əsgərlərinin qəddarlığını eşitmişəm. Amma ermənilər onları ötüb-keçiblər. Onlar 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini vəhşicəsinə öldürürlər". Əslində, dünya ictimaiyyəti erməniləri belə tanıyır: zalım, qəddar, qaniçən, bir sözlə, ümumbəşəri bəla kimi...

Artıq Sumqayıt hadisələrindən 25 il keçir. Doğrudur, hadisələrin mahiyyətini açmaq, baş verənlərə hüquqi qiymət vermək üçün SSRİ Baş Prokurorluğu istintaq qrupu yaratdı. İlk baxışda gözləmək olardı ki, əsl həqiqət üzə çıxacaq. Amma belə olmadı, şəhərdə kütləvi həbslər başladı. Günahsız adamlar istintaqa cəlb olundu. Əsl cinayətkarlar isə hələ də məsuliyyətə cəlb olunmayıblar...

Səbəb məlumdur. Mixail Qorbaçov Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin baş katibi seçiləndən sonra onun ətrafına ermənipərəst qüvvələr toplanmışdı. Siyasi məsələlər üzrə Şahnazarov, iqtisadi məsələlər üzrə Aqanbekyan, planlaşdırma məsələləri üzrə Sitaryan onun ən yaxın köməkçiləri idilər. Ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslərdən öz məqsədləri üçün istifadə etmək, erməni xalqının arzuladığı torpaq iddiasını qaldırmaq və reallaşdırmaq üçün onlar Qorbaçova məsləhətlər verir, onu bu çirkin və məkrli işə cəlb edirdilər. Lakin Qorbaçov hakimiyyətinin ilk illərində Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibindən ayıraraq Ermənistanın tərkibinə vermək çətin idi. SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini, Siyasi Büronun üzvü Heydər Əliyev belə ədalətsiz bir məsələnin ali hakimiyyət dairələrində müzakirə olunmasına imkan verməzdi.

* * *

Ermənilər tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan xalqına qarşı çoxsaylı cinayətlərə imza atmışlar. 1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda baş verən hadisələr də ermənilərin və onların havadarlarının Azərbaycan xalqı ilə bağlı dünyada mənfi imic yaratmaq məqsədi güdən qanlı cinayətlərindən biri idi. Bu hadisə nəticəsində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 32 adam, o cümlədən 26 erməni həlak olmuş, 400-dən çox insan bədən xəsarəti almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektı dağıdılmış, 40-dan çox avtomaşın sındırılmış və qismən yandırılmış, şəhərə o vaxtkı qiymətlərlə 10 milyon Amerika dolları məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur.

Günahsız azərbaycanlılar istintaqa cəlb olundu

1987-ci ilin noyabrında akademik Aqanbekyan Parisdə erməni icması qarşısında çıxış edərək Dağlıq Qarabağın Azərbaycan Respublikasından alınaraq Ermənistanı verilməsini məqsəduyğun hesab etdiyi barədə bəyanat verdi. Bəyanat xaricdə yaşayan erməni lobbisi tərəfindən alqışlandı və bu işdə Qorbaçova hər cür dəstək olacaqlarına söz verildi. Həmin ilin dekabrında Mixail Qorbaçov arvadı Raisa Maksimovna ilə ABŞ-ın Kaliforniya ştatına səfər edib erməni icması ilə görüşdü. Görüşdə Dağlıq Qarabağ məsələsi gündəmə çıxarıldı və Qorbaçovdan onun tezliklə ermənilərin xeyrinə həll olunacağı haqqında razılıq alındı. Mixail Qorbaçov Moskvaya qayıtdıqdan sonra Ermənistanın və Dağlıq Qarabağın ayrı-ayrı rayonlarında kütləvi mitinqlər keçirilməyə başlandı.

1988-ci il fevralın 17-də Sov.İKP MK-da erməni icmasının bir qrup nümayəndəsi qəbul olundu. Fevralın 18-də Xankəndiyə qayıdan həmin nümayəndələr mərkəzi meydanda mitinq keçirdilər. Akopyan və Qabrielyan kütlə qarşısında çıxış edərək Moskvanın onları dəstəklədiklərini bildirdilər və Dağlıq Qarabağ probleminin Ermənistanın xeyrinə həll olunacağını bildirdilər. Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində

yerli əhali ermənilərin bu antikonstitusion aksiyasına cavab olaraq etiraz mitinqi keçirməyə başladı. Fevralın 19-da Bakıda Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin binası qarşısında mitinq oldu. Mitinq iştirakçıları ermənilərin torpaq iddiasını əsassız saydılar, bu işdə Sovet hökumətinin loyal mövqeyini tənqid etdilər. Mərkəzə, Qorbaçova teleqramlar vuruldu, məktublar göndərildi. Lakin Kreml tərəfindən qəti tədbir görülmədi. Dağlıq Qarabağda "Krunk" adlı cəmiyyət yaradıldı. Cəmiyyətə özünün millətçiliyi ilə seçilən tikinti materialları kombinatının müdiri, regionda korrupsioner kimi tanınan Manuçarov rəhbərlik etməyə başladı. "Krunk"un tələbi ilə Dağlıq Qarabağın bütün rayonlarında və vilayətin özündə xalq deputatları sovetlərinin sessiyaları çağırıldı. Gündəliyə isə bir məsələ çıxarıldı - Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikasının tərkibindən çıxarılsın və Ermənistanın tərkibinə verilsin. Bu antikonstitusion qərar da Moskva tərəfindən sükutla qarşılandı. Ermənistan rəhbərləri, korrupsiyaya qurşanmış qüvvələr, hakimiyyətə can atanlar və kəşfiyyat institutları hadisələri daha da qızıışdırmaq, onu kulminasiya nöqtəsinə çatdırmaq üçün planlar cızır, iki milləti üz-üzə qoymağa çalışırdılar.

Sumqayıtda baş verə biləcək hadisələr ermənilərə artıq məlum idi. Burada yaşayan 1000-dək erməni 1988-ci il yanvar ayının 1-dən fevralın 25-dək əmanət kassalarında saxladıqları 8 milyon 343 min 691 rubl pulu təcili çıxararaq Yerevana, Xankəndiyə və Rusiyanın ayrı-ayrı şəhərlərinə köçüb getdilər.

Sumqayıtın sənaye müəssisələrində, təhsil, mədəniyyət və səhiyyə sistemlərində çalışan ermənilər Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsi barədə gizli imzalar toplamağa başladılar. Onlar "Krunk" cəmiyyətinə yardım adı altında adambaşına 50 rubl vəsait keçirirdilər. Gizli iqtisadiyyata rəhbərlik edən "sexovşik"lər onlara mənsub olan istehsal sahələrini söküb Yerevana apardılar.

Həmin günlər Əsgəranda ermənilər tərəfindən iki azərbaycanlı gənc - Əli və Bəxtiyar qətlə yetirildi. Dağlıq Qarabağla bağlı problemdə kimin əvvəlcə güllə atdığı mübahisəli olduğundan həmin hadisələrdə iştirak edən SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sədrinin birinci müavini Filip Bobkov sonradan "KQB i vlast" kitabında yazırdı: "Yenə də mübahisə etmək olar: kim birinci başladı? Azərbaycan tərəfi, yoxsa erməni tərəfi? Fakt faktlığında qalır. İlk qurban azərbaycanlılar oldu. 1988-ci il fevral ayının 22-də Əsgəranda iki nəfər azərbaycanlı gənc qətlə yetirildi".

1988-ci ilin fevralında ermənilər Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsini Ermənistana birləşdirmək üçün açıq fəaliyyətə başladılar. Həmin ayın 25-də Ermənistan milli televiziyası ilə çıxış edən katolikos Vazgen Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsinin vacibliyini bildirdi. O dövrdə ideoloji cəhətdən tərk-silah edilmiş Azərbaycan faktiki olaraq siyasi-psixoloji böhran keçirir, vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilmirdi. Bu amil də fevralın 27-29-da daşnakların Sumqayıtda özlərinin məkrli niyyətlərini həyata keçirmələrinə şərait yaratmışdı.

Moskvadan gələn müstəntiqləri qanlı təxribatı təşkil edənlər maraqlandırmırdı... Fevralın 27-də Sumqayıt şəhər prokuroru İsmət Qayıbov baş vermiş iğtişaşlarla bağlı cinayət işi başlatsa da, dörd gün sonra Moskvadan göndərilmiş SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu bu işi öz icraatına götürərək, Sumqayıtın və ümumiyyətlə, Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarını istintaq-

əməliyyat tədbirlərindən kənarlaşdırmışdı. Belə bir şəraitdə ermənilərin əvvəlcədən, qeyd-şərtsiz zərər çəkmiş tərəf kimi tanınması asanlaşmış, tutulan ermənilərin hamısı "səhvən yaxalanmışlar" kimi azadlığa buraxılmışdı. Hərbçilər tərəfindən tutulmuş Eduard Qriqoryanın ifşa edilməsi isə istintaqın yox, zərərçəkmiş Mejlumyan bacılarının onu özlərinə qarşı zorakılıq edənlərdən biri kimi tanımaları nəticəsində mümkün olmuşdur. Moskvadan gələn müstəntiqlər Sumqayıtda özlərini həyasızcasına aparır, dindirmələr zamanı azərbaycanlılarla çox sərt rəftar edirdilər. SSRİ DTK-nın baş müstəntiqi, polkovnik Zubtsev Sumqayıt milisinin əməkdaşlarını sorğu-suala tutarkən aydın başa düşülürdü ki, sovet rəhbərliyini qanlı təxribatı təşkil edənlər yox, yerli partiya və sovet orqanlarının, təsərrüfat və istehsalat sahələri rəhbərlərinin şəxsi həyatları barədə kompromat xarakterli məlumatlar daha çox maraqlandırır. Bütün bunlar isə, təbii ki, həmin şəxslər barəsində "lazımlı" tədbirlər görmək, azərbaycanlı rəhbər işçiləri ləkələmək və həbs etmək üçün lazım olmuşdu. Belə faktlar azərbaycanlıların əleyhinə növbəti çıxır-bağır kampaniyası qaldırmağa "əsas" verirdi. Sumqayıt hadisələrini törətməklə ermənilər informasiya blokadasına alınan Azərbaycana qara yaxmaq, özlərini bütün dünyaya "yazıq", "məzlum" millət kimi təqdim etmək, azərbaycanlılarla bir yerdə yaşamalarının mümkünsüzlüyü barədə dünya ictimaiyyətində fikir formalaşdırmaq niyyətində idilər. Buna görə də dünyaya belə bir informasiya sızdırmışdılar ki, guya, azərbaycanlılar Ermənistandan qəsdən qaçıb gedir, ermənilərin onları incitmələri barədə yalan məlumatlar yayıb. Öz rəhbərlərinin tapşırığı ilə ermənilərə qarşı "soyqırım" törədiblər. Göründüyü kimi, ssenari eynidir. Lakin məsələ burasındadır ki, yerli partiya və sovet təşkilatlarının, habelə hüquq-mühafizə və dövlət təhlükəsizlik orqanlarının Moskvaya sözsüz tabeliyi şəraitində onların azərbaycanlı əhalini ermənilərə qarşı hansısa planlı hərəkətə sövq etməsi mümkün deyil.

Halbuki hadisələr ərəfəsində yerli hakimiyyət strukturları yuxarı hakimiyyət orqanlarına əsl vəziyyət barədə məlumat versələr də, Moskvadan gəlmiş yüksək vəzifəli, qoşun hissələrinin və digər xidmətlərin səlahiyyətli nümayəndələri Sumqayıtda olsalar da, iğtişəşlər və talanlar onların gözü qarşısında törədilmişdi. Bu isə onu göstərir ki, hadisələr Moskvadan idarə olunur və izlənilirdi. İğtişəşlərin başında duran Eduard Qriqoryana gəldikdə o, təsadüfən ələ keçmişdi. Ləzgi bilib həbs edilmiş lakin kimliyi bilinəndə onu aradan çıxarmaq mümkün olmamışdı. Qriqoryan uzun müddətə azadlıqdan məhrum edilsə də, sonradan cəzasının qalan hissəsini çəkmək üçün onun Ermənistana göndərilməsi də çox şeylərdən xəbər verir. Xatırladaq ki, Adolf Sukiasov adlı erməni hətta məhkəmədə şahid kimi ifadə verərkən "Sumqayıt hadisələrini azərbaycanlılar yox, ermənilər özləri törədiblər" - deyərək etiraf etmişdi.

Sumqayıtda yaşayan ermənilərin bir qisminin millətçi-ekstremist fikir daşıyıcıları olmasına dair məlumatlar keçmiş Azərbaycan SSR DTK-nın arxivində saxlanan və istintaqa təqdim edilmiş "Nalyotçik" ("Basqınçı") kodu altında əməliyyat işinin materialları arasında olan sənədlərdə də rast gəlinir. Məsələn, əməliyyat işinin rus dilində tərtib edilmiş 146-147-ci vərəqləri Sumqayıt şəhərindəki hadisələr ərəfəsində DTK orqanları tərəfindən hazırlanmış 47 ekstremist erməni barəsindədir. Qeyd edək ki, adları çəkilən ermənilərin heç biri şəxsən zərər çəkməmişdir.

1991-ci ilin avqust ayında Moskvada baş vermiş çevrilişlə əlaqədar başlanmış cinayət işi üzrə yaradılan istintaq qrupu tərəfindən intihar etmiş sabiq SSRİ daxili işlər naziri Boris Puqonun xidməti otağında aparılan axtarış zamanı rəflərdəki sənədlər arasında məshəti türklərinin Özbəkistandan qovulması, Dağlıq Qarabağla və digər bu kimi hadisələrlə əlaqədar sənədlər aşkar edilmişdir. Sənədlərdə Dağlıq Qarabağda fəaliyyət göstərmiş "Krunk" təşkilatı, onların üzvləri barədə, ümumən Dağlıq Qarabağ hadisələri haqqında SSRİ DİN-ə daxil olan ilk məlumatlar öz əksini tapmışdır. Bu məlumatlar həm Ermənistan, həm də Azərbaycan daxili işlər nazirliklərinin arayışlarından, eləcə də SSRİ DİN-in müvafiq idarələrinin məlumatlarından ibarət olmuşdur. Bu faktın özü də onu göstərir ki, baş verənlər barədə SSRİ rəhbərliyinin ilk günlərdən ətraflı məlumatı olmuş, lakin müəmmalı səbəblərdən hadisələrin qarşısını almağa heç bir cəhd göstərilməmişdir.

Sumqayıt hadisələrinin ermənilərin maraqlarına xidmət edən təxribat olduğu faktlarla sübut edilib. Bu, əvvəlcədən düşünülmüş və həyata keçirilmiş bir aksiyaya idi. Ermənilər bu qanlı əməllərindən mənafeləri üçün istifadə etməyə, beynəlxalq miqyasda xalqımız haqqında mənfi rəy formalaşdırmağa cəhd göstərsələr də, zaman hər şeyi yerbəyer edərək kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu sübuta yetirdi.

"Azərbaycan"

27, 28 fevral, 1, 2,3 mart 2013

“Sumqayıt hadisələri”nin arxasında gizlənən həqiqət”

Sumqayıt hadisələri ilə bağlı məhkəmə prosesində iştirak edən dövlət ittihamçısı Aslan İsmayılov digər təqsirləndirilən şəxslərin Qriqoryandan necə qorxduqlarının şahidi olduğunu xatırlayır: “Dəfələrlə şahidi olurdum ki, Qriqoryanın bir baxışı təqsirləndirilən şəxsin ifadəsini dəyişməsinə, hətta ayağa durmasına da səbəb olurdu. Adətən, Qriqoryan dəmir barmaqlıqlar arxasında oturduğu yerin yanını boş saxlayırdı. Proses zamanı gözünün ucu ilə təqsirləndirilən şəxslərdən hər hansı birinə baxırdısa, həmin təqsirləndirilən şəxs dərhal yerindən qalxıb, Qriqoryanın yanındakı yerdə otururdu və ondan sanki əmr gözləyirdi.

Bu gün “Sumqayıt hadisələri”ndən 25 il ötür. Hər il olduğu kimi, bu il də ermənilər sözügedən hadisələri azərbaycanlıların vəhşiliyinin, qəddarlığının nəticəsi kimi göstərməyə çalışır. Sovet İttifaqının süqutundan sonra ortaya çıxan faktlar isə 1988-ci ildə Sumqayıtda törədilmiş cinayətlərin əsas təşkilatçılarının elə ermənilərin olduğunu gün üzünə çıxartdı. Təəssüf ki, ermənilər o vaxt bu iğtişaşdan məkrli niyyətləri üçün məharətlə istifadə etməyi bacardılar. O tarixdə baş verən hadisələri şahidlərin və mütəxəssislərin dilindən bir daha xatırlayaq.

1988-ci il...

1987-ci ilin sonlarından etibarən ermənilər Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıları açıq şəkildə sıxışdırır, doğma ata-baba yurdlarını tərk etməyə məcbur edirdilər. Məcburi köç prosesində yerli erməni icra və milis orqanları, silahlı dəstələri iştirak edirdi. 1988-ci ilin əvvəlində Ermənistanın Quqark rayonundan dörd min nəfərlik ilk böyük köç Azərbaycana gəldi. Ermənilər “etnik təmizləmə” prosesi ilə yanaşı, Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılması üçün Xankəndi və İrəvanda mitinq və toplantılar təşkil etməyə başladılar. Mitinq iştirakçıları “Ermənistanı türklərdən təmizləməli!”, “Ermənistan yalnız ermənilər üçündür!” kimi şüarlar irəli sürməklə öz nifrətlərini dilə gətirirdilər. Mitinqlərin üçüncü günü İrəvanda salamat qalmış yeganə məscid binası (XX əsrin əvvəllərində şəhərdə 8 məscid olmuşdur) və azərbaycanlı orta məktəbi, C. Cabbarlı adına İrəvan Azərbaycan Dram Teatrının bütün avadanlığı yandırılmışdı. Artıq etirazlar, çıxışlar silahlı basqın və qarşıdurmalarla əvəzlənirdi. Erməni quldurları onlara qarşı etiraz edənləri silah gücü

ilə susdururdular. Fevralın 22-də erməni silahlıları Dağlıq Qarabağın Əsgəran şəhərində dinc aksiya keçirən azərbaycanlılara atəş açmaqla iki gənci öldürüb, 19 nəfəri yaralamışdılar. Bütün bunlar Sumqayıt hadisələrinə hazırlıq prosesi idi. Qabaqcadan hazırlanmış plan üzrə hərəkət edən Ermənistan Dağlıq Qarabağın işğalını daha da asanlaşdıracaq siyasi zəminlər hazırlayırdı.

27-28 fevral hadisələri

Ermənistan ərazisindən məcburi çıxarılan 40 mindən çox azərbaycanlının əksəriyyəti Sumqayıt şəhərində məskunlaşmışdı. Sumqayıt sovet dövrünün ən yoxsul şəhərlərindən biri idi. Şəhər əhalisi yoxsul və səfalət içərisində yaşayırdı. Həm Ermənistandan köçürülən azərbaycanlılar, həm də ağır yaşayışdan əziyyət çəkən şəhər sakinlərinin ayaqlanması üçün kiçik bir qığılcım kifayət idi. “Sumqayıt

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

hadisələri” bir gün davam etdi. İğtişaşlar nəticəsində 32 nəfər adam öldürüldü, yüzlərlə insan yaralandı. Öldürülənlərin 26-sı erməni, 6-sı azərbaycanlı idi. Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı 18/55461-88 N-li cinayət işində qeyd olunur: “İstintaqın gedişində müəyyən edilmişdir ki, 1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıt şəhərində xuliqanlıq edən şəxslər tərəfindən kütləvi iğtişaşlar törədilmiş, bu hadisələrin gedişində 32 nəfər həlak olmuş, dörd yüzdən çox insan müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri almış, iki yüzə yaxın mənzil, əllidən artıq mədəni-məişət təyinatlı obyekt və qırxdan çox avtomotonəqliyyat vasitəsi hücumu və talana məruz qalmış, avtonəqliyyat vasitələrinin bir qismi yandırılmışdır. Dövlətə təqribən 7 milyon rubl məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur. Bu hadisələrlə əlaqədar şəhərə qoşun yeridilmiş, komendant saati tətbiq edilmişdir”. İstintaq zamanı qırğınların təşkilatçısı olaraq, soydaşımız Əhməd Əhmədov və erməni Eduard Qriqoryan göstərilmişlər. Amma nədənsə Əhməd Əhmədov güllələnsə də, E.Qriqoryan 12 il həbsə məhkum edilmiş və SSRİ-nin süqutundan sonra azad edilmişdir.

İstintaq zamanı zərərçəkmişlərin verdikləri ifadələr bu iğtişaşlara əslində Eduard Qriqoryanın başçılıq etdiyini göstərsə də, ona yalnız bir zorlama hadisəsinə görə cinayət işi açılmışdı. Məhkəmədə zərərçəkmiş Sumqayıt sakini L. Meclumyan: “Kütləvi iğtişaşlar zamanı bu kişi başqaları ilə birlikdə bizim mənzilə soxulmuşdu. Mən bu kişini əvvəl də tanımışdım, fotosəklinə əsasən... Mənimlə üzbəüz əyləşən Qriqoryan... başqaları ilə birlikdə bizim mənzilin qapısını sındıraraq içəriyə girmişdi. O məni stulun ayağı ilə döyürdü. Kütlə məni sıxışdırıb otağa salanda gördüm ki, o həmin otaqda mənim qızım Karinanı zorlayır”, - deyib. Bundan əlavə, hadisələrdə iştirak etmiş Nəcəfov soyadlı bir gənc isə istintaqa bildirib: “Qriqoryan tərəfindən təşkil olunmuş dəstə Emma adlı erməni qadının 512 saylı evinə soxuldu, dərhal onu lüt soyundurdular və E. Qriqoryan onu bu vəziyyətdə küçəyə çıxartmağı təklif etdi, sonra onun iştirakı ilə Emma vəhşicəsinə öldürüldü”. İstintaq materiallarının başqa bir yerində göstərilir ki, “E. Qriqoryan öz dəstəsi ilə birinci mikrorayonda M. Petrosyanın mənzilinə daxil olmuş, müqavimət göstərmək istəyən mənzil sahibinə başından zərbə endirərək halsız vəziyyətə salmışdır”.

“Digər məhkumlar Qriqoryandan qorxurdular”

Sumqayıt hadisələri ilə bağlı məhkəmə prosesində iştirak edən dövlət ittihamçısı Aslan İsmayılov digər təqsirləndirilən şəxslərin Qriqoryandan necə qorxduqlarının

şahidi olduğunu xatırlayır: “Dəfələrlə şahidi olurdum ki, Qriqoryanın bir baxışı təqsirləndirilən şəxsin ifadəsini dəyişməsinə, hətta ayağa durmasına da səbəb olurdu. Adətən, Qriqoryan dəmir barmaqlıqlar arxasında oturduğu yerin yanını boş saxlayırdı. Proses zamanı gözünün ucu ilə təqsirləndirilən şəxslərdən hər hansı birinə baxırdısa, həmin təqsirləndirilən şəxs dərhal yerindən qalxıb, Qriqoryanın yanındakı yerdə otururdu və ondan sanki əmr gözləyirdi. Bir gün fasilədə məhkəmə zalında çox acınacaqlı bir halın şahidi oldum. İsti yay günlərindən biri idi. Təqsirləndirilən şəxslər üçün bir şüşə mineral su gətirdilər və ən sondakına verdilər. O, şüşəni götürüb özündən sonrakına ötürdü, o da özündən sonrakına ötürdü və beləliklə, heç biri şüşəni açmadan Qriqoryana verdilər. Yalnız Qriqoryan şüşənin ağzını açıb içdikdən sonra digərləri də onun “artığını” içməyə başladılar.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Bu hal məni tamamilə dəhşətə gətirdi, hətta əsəblərimin o cür gərgin anında təqsirləndirilən şəxslərdən Qriqoryandan niyə qorxduqlarını bir daha soruşdum. Onlarsa “biz heç kimdən qorxmuruq!” - deyə “cəsarətlə” cavab verdilər”.

Sumqayıt iğtişası -**Dağlıq Qarabağın işğalı üçün zəmin**

Araşdırıcılar Vaqif Arzumanlı və Nazim Mustafa “Tarixin qara səhifələri” adlı kitablarında ermənilərin bu hadisələri qabaqcadan planlaşdırdıqlarını göstərən faktları açıqlayırlar: “... Hadisədən on gün əvvəl Sumqayıtın bütün əmanət kassalarından ermənilərin öz əmanətlərini kütləvi şəkildə götürmələri, qırğınların videolentə alınması üçün erməni operatorlarının əvvəlcədən hadisələrin planlı şəkildə törədiləcəyi yerlərdə özlərinə xəlvəti çəkiliş mövqeyi seçmələri, iki gündən sonra həmin lentlərin montaj edilib, bütün dünyanı dolaşdırılması, “Sumqayıt qurbanları”nın xatirəsini “əbədiləşdirmək” üçün əvvəlcədən hazırlanmış abidənin dərhal Xankəndidə qoyulması və bu kimi faktlar sübut edir ki, bütün bunlar erməniləri, eləcə də dünya ictimaiyyətini Azərbaycan xalqına qarşı ayağa qaldırmaq, onun “vəhşi” obrazını yaratmaq məqsədini güdmüşdür. Sonralar L.Ter-Petrosyan öz müsahibələrinin birində demişdi ki, Sumqayıt hadisələrindən sonra Azərbaycan xalqı şok vəziyyətinə düşmüşdü. Əgər ölkə rəhbərliyi bu məqamdan istifadə edib, DQMV-nin Ermənistanla birləşdirilməsi haqqında qərar çıxarsaydı Azərbaycan xalqı buna etiraz edə bilməyəcəkdi. Bu sözlər aydın sübut edir ki, Sumqayıt faciəsi ermənilərə öz separatçılıq aksiyalarını həyata keçirməkdən ötrü lazım olmuşdur”. Yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün fakt və ifadələri nəzərə alaraq, baş verən hadisələrdə erməni terrorunun izlərini açıq-aşkar görmək mümkündür. Bu gün “Sumqayıt hadisələri”ni əllərində bayraq edən ermənilər Dağlıq Qarabağda və işğal etdikləri digər Azərbaycan torpaqlarında törətdikləri cinayətləri ört-basdır etməyə çalışırlar. Ancaq son dövrlər istər Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı, istərsə də qondarma erməni soyqırımını məsələsində dünya ölkələri əvvəlki tək birtərəfli yanaşma göstərmir. Artıq ermənilərin Xocalıda, Dağlıq Qarabağda törətdikləri qətliamlara görə cavab vermələrinin vaxtı çatıb.

Yazının hazırlanmasında Akif Nağının “Qarabağ müharibəsi”, Vaqif Arzumanlı və Nazim Mustafanın “Tarixin qara səhifələri” və Aslan İsmayılovun “Sumqayıt - SSRİ-nin süqutunun başlanğıcı” adlı kitablarından istifadə olunmuşdur.

BƏYLƏR MƏCIDOV,
Zaman, 27 fevral 2013

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Erməni qatillərinin Sumqayıtda «KQB» məkri

Erməni millətçiləri tarixin müxtəlif dönəmlərində Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri çoxsaylı cinayətlərin müəllifidirlər. 1988-ci il fevralın 28-29-da Sumqayıtda planlaşdırılıb qəddarcasına reallaşdırılan qanlı hadisələr də bu qəbildən olan cinayətlərin sırasındadır. Aradan 25 il ötməsinə baxmayaraq, diqqətlə araşdıranda ermənilərin uydurub dünyaya yaydıqları soyqırımı əfsanəsi sabun köpüyü kimi partlayır və erməni faşizminin riyakar mahiyyətini ifşa edir. İftira və yalanlardan "əzabkeş erməni xalqına" ağı deyib təəssübkeşlərində özlərinə mərhəmət, müsəlmanlara nifrət oymatmaq istəyən erməni faşistləri törətdikləri cinayətləri tarixən türklərin və azərbaycanlıların adına yazmağa cəhd ediblər. Qarşılarına qoyduqları məkrli niyyətlərə yetmək üçün hər cür vəhşilikdən, terrordan, insanlığa sığmayan cinayətlərdən, hətta günahsız ermənilərin qanını tökməkdən belə çəkinməyiblər. Sumqayıtda olduğu kimi.

Böyük bir imperiya dağılırdı. Qanlı hadisələr keçmiş ittifaqın əksər respublikalarında planlaşdırılırdı. Sadə bir ssenari özünü aydın büruzə verirdi: bu qanlı hadisələr bütün sovet ittifaqı xalqlarında Moskvaya, Kremlə qarşı nifrət hissi oyadır, parçalanmanı qaçılmaz və zəruri reallıq kimi ortaya çıxarırdı.

İttifaq rəhbərləri tez-tez dəyişirdi. K.U.Çernenko vəfat etdikdən sonra erməni diasporu və Sovet İttifaqının dağılmasında maraqlı olan güc mərkəzləri tərəfindən M.S.Qorbaçov hakimiyyətə gətirildi. Bundan sonra Qorbaçovun siyasi məsələlər üzrə köməkçisi Şahnazaryan, iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi A.Aqanbekyan, Dövlət Plan Komitəsinin birinci müavini Sitaryan və yuxarı eşelonda vəzifələrə otuzdurulan yüzlərlə erməni böyük bir dövlətin xarici və daxili siyasətini maraqlı və ambisiyalarına uyğun asanlıqla istiqamətləndirə bildilər. Aqanbekyan 1987-ci ildə Fransadakı məlum çıxışında Qarabağın Ermənistanı verilməsi təklifini irəli sürdü. Bundan sonra ermənilərin yenidənqurma, demokratiya şəraitində həmin problemin həllini tapacağına ümidləri artdı. Bu ümidlər də yubanmadan Qarabağda və Ermənistanda fasiləsiz mitinqlərə çevrilir, siyasi tələblərin fonunda azərbaycanlılara qarşı təzyiqlər, hücumlar güclənir. Quldur dəstələrinin təqiblərinə məruz qalan müdafiəsiz insanların Ermənistanı tərk etməkdən başqa yolları qalmır. Qaçqınların ilk böyük dalğası Sumqayıtı silkələyir.

Həmin hadisələrin canlı şahidlərindən biri Sumqayıt şəhər icra hakimiyyətinin məsul işçisi Seyfəddin Rəhimov o günləri belə xatırlayır:

- Sovet İttifaqı tədricən çökür, dağılırdı. Ermənilər isə belə məqamlardan yararlanaraq ərazilərini genişləndirmək üçün bütün vasitələrdən istifadə edirdilər. Ermənistandan zorla qovulan yüz minlərlə azərbaycanlı haqqında heç kim danışmırdı. Dünya bu hadisələrə biganə idi. Yaxşı yadımdadır: Sumqayıtda yaşayan ermənilərə qarşı zorakılıq hallarının, təzyiqlərin baş verməsi barədə erməni təbliğat maşını şaiyələr yaymağa başlamışdı. Bizə isə yüz minlərlə azərbaycanlı qaçqının faciələrindən danışmağa icazə vermirdilər. Əsl həqiqətlərdən beynəlxalq aləm xəbərsiz idi. Biz dünyadan təcrid olunmuşduq.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sov. İKP MK-nın birinci katibi Mixail Qorbaçov, akademik Aqanbekyan, digər yüksək vəzifəli ermənilər və erməni diasporu, habelə SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi əməkdaşlarının da bu məsələdə xüsusi rolu vardı.

Həmin dövrdə şəhərin icra qurumlarının, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti SSRİ rəhbərliyi tərəfindən məhdudlaşdırılmışdı. Sumqayıt şəhərinin prokuroru İsmət Qayıbovun və digər səlahiyyət sahiblərinin hadisələrə nəzarət etmək imkanları yox idi. Çünki SSRİ Prokurorluğunun xüsusi istintaq qrupu, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin nümayəndələri şəhərə ezam olunmuşdular. Hadisələr baş verərkən soydaşlarımızın qeyri-qanuni həbsləri, ölüm cəzasına məhkum olunmaları məhz bu amillərlə bağlı idi. Şəhərə əvvəlcədən çəkiliş, terrorçu qrupların göndərilməsi, xarici müşahidəçilərin dəvət edilməsi bu hadisələrin məqsədyönlü şəkildə düşünülmüş planın tərkib hissəsi olduğunu göstərirdi. Azərbaycan xalqını törətmədiyi faciələrdə ittiham etmək üçün böyük təbliğat maşını işə salınmışdı.

Ermənilər Sumqayıtı boş yerə hədəf seçməmişdilər. Həmin ərəfədə minlərlə soydaşımız Ermənistandan - öz ata-baba yurdlarından qaçqın düşərək məhz Sumqayıta pənah gətirmişdilər. Burada xeyli məxfi erməni təxribatçıları fəaliyyət göstərirdi. Planlı şəkildə aparılan qətlər, talanlar və digər cinayət halları göstərir ki, proseslər şəhərdəki təxribatçı qüvvələr tərəfindən idarə edilirdi. Hadisələrin Moskvadan göndərilmiş yüksək səlahiyyətli şəxslərin gözü qarşısında törədilməsi onların hər şeydən məlumatlı olduğunu söyləməyə əsas verir.

Sumqayıt Şəhər Təcili Tibbi Yardım Xəstəxanasının baş həkimi Vaqif Qəhrəmanov isə 1988-ci ildə baş verənləri belə xatırlayır:

- 1988-ci ildə baş vermiş Sumqayıt hadisələri, eyni zamanda, gələcəkdə Azərbaycan ərazilərinin işğalını ört-basdır etmək məqsədi güdüdü. Qarşıdurma baş verdikdən dərhal sonra şəhərdə tibb işçilərindən ibarət xüsusi qərargah yaradıldı. Təcili tibbi yardım maşınları yaralıları xəstəxanalara daşıyırdılar. Bizə məlum oldu ki, yaralanan, ölən ermənilərin hamısı Qarabağ əsilliləridir. Həmin dövrdə Xankəndidə mitinqlər təşkil olunurdu. Ermənilər bunu həmin aksiyaların miqyasını genişləndirmək üçün edirdilər.

Hamıya məlum idi ki, bütün təxribatların başında ermənilərin özləri dayanır. Bir məsələni xüsusi qeyd etmək istəyirəm - həmin dövrdə Hacı Zeynalabdin Tağıyev qəsəbəsində hərbi qarnizon vardı. Sumqayıtda yaşayan ermənilərin çoxu orada məskunlaşmışdı. O zaman tibb işçiləri əraziyə gəldikdə məlum olur ki, orada olan xəstə bir uşağı ermənilər özləri öldürmək istəyirlər. Onlar bununla həmin qətlın guya azərbaycanlılar tərəfindən törədildiyini dünyaya çatdırmaq istəyirdilər. Tibb işçiləri həmin uşağı nəzarət altına aldılar. Sumqayıtda uşaq ölümünün olmamasına görə isə onları Ermənistanda çox incitmişdilər. Bu mənfur insanlar öz məqsədlərinə çatmaq üçün günahsız körpəni belə qətlə yetirməkdən çəkinmirdilər.

Bir hadisə də heç yadımdan çıxmır. Sumqayıt idman dispanserinin baş həkimi E.Avakyan həmin hadisələrin baş verdiyi gün qərribə bir məntiqin açarını özü də bilmədən bizə açdı. Əslən erməni olanları bir yerə yığıb onları öz erməni düşmənlərindən qoruyurduq. Ondan soruşanda ki, bütün bunlar nə ilə bitəcək, sualıma o belə cavab verdi: "Bu məsələlər sizlik deyil. Bu qırğınların arxasında xallı rəhbər

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

dayanır. Yoxsa bu necə şişirdilə bilərdi?!" Sovet dövlətinin başçısı Qorbaçova ünvanlanan bu cavab sonradan Avakyanın sözlərinin həqiqət olduğunu təsdiq elədi. Ermənilər düşünülmüş, öncədən planlaşdırılmış Sumqayıt hadisələrindən uzun müddət yararlandılar. Təxribatları törədənlər qətlərin kimlər tərəfindən həyata keçirildiyini özləri də aydın bilirlər. İndi isə öz uşaqlarına türklərin, azərbaycanlıların "qəddarlıq"larından danışır, bizə qarşı nifrət oyatmağa çalışırlar. Sumqayıt hadisələri törədilməsəydi, Xankəndidə mitinqlər səngiyəcəkdi və daşnakların planları alt-üst olacaqdı.

1982-1996-cı illərdə Sumqayıt şəhər 1 saylı doğum evinin baş həkimi işləyən Şəhla Abışova bildirdi ki, 28 fevral tarixində şöbəyə zorlama faktı ilə erməni Karina və Anna bacıları gətirildi. Hadisədən bir neçə dəqiqə sonra şöbəyə iki nəfər müstəntiq gələrək onları sorğu-suala tutdu. Həmin adamlar qızlara öncə rus, daha sonra erməni dilində suallar verməyə başladılar. Erməni dilini bilən bir tibb bacısı Ş.Abişovaya həmin adamların qızları məcburən azərbaycanlıların əleyhinə ifadə verməyə təhrik etdiklərini bildirirdi. Qızlar isə hər dəfə həmin adamın Edik olduğunu göstərirdilər.

- Mən həmin faktı o zaman respublikanın baş prokuroru işləyən mərhum İsmət Qayıbova bildirdim, - Ş.Abişova söhbətinə davam edir. - Sonralar məlum oldu ki, onlar Moskvadan gələrək Sumqayıtda başverənləri öz istədikləri kimi mərkəzə çatdırmaq niyyətini güdürmüşlər. Ümumiyyətlə, haradasa bir qətl baş verirdisə, həmin anda orada mərkəzdən gəlmiş hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları peyda olurdular.

Sumqayıt hadisələrindən öncə şəhərdə gəzən söz-söhbət fevralın 28-nə keçən gecə baş vermiş hadisələrdə öz təsdiqini tapdı. Şəhərin müxtəlif ərazilərində tonqallar yandırılır, nömrəsiz maşınlardakı xüsusi təlim görmüş adamlar küçələri dolaşaraq hamını səfərbər olmağa, ermənilərə qarşı hücum çağırırdı. Bəzi maşınlardan səsgücləndiricilərlə ermənilərin yaşadığı ünvanlar, ad və soyadları səsləndirilirdi.

Hadisə baş verən gündən bir gün sonra ermənilər öz soydaşlarını sağ-salamat gördükdə çox sevinirdilər. Sonradan məlum oldu ki, talan və qarətləri törədənlər elə xüsusi təlim görmüş ermənilərdir.

Lyubov İsmayılova Sumqayıt rus icmasının rəhbəridir. Həmin qanlı- qadalı günlərin onun da yaddaşına saldıqı silinməz izlərdən belə danışır:

- Sumqayıt hadisələrinin baş verdiyi dövr əzəmətli bir dövlətin can verməsini xatırladırdı. "Krunk" erməni təşkilatının üzvlərinin bir qismi Sumqayıtda yaşayırdı. Onlar Ermənistanla mütəmadi əlaqə saxlayır, təlimatlarındılar. Şəhərdə qalan ermənilər isə hələ də böyük sovet ideyalarına inanaraq heç bir yerə getməmişdilər. Onu da qeyd edək ki, həmin ermənilərin çoxu heç bir təşkilatın üzvü olmamışdılar, sadə, öz əməkləri ilə yaşayan insanlar idilər. Mitinqlərdən sonra başlanan qətlərin qarşısını almaq o qədər də çətin olmadığı halda, heç bir tədbir görülməmiş, seyrçi münasibət bəslənilmişdi. Xarici ölkələrin kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri şəhərin hansı yerlərində çəkiliş aparmaq barədə əvvəlcədən təlimatlandırılmışdılar.

Sumqayıtda elə bir erməni ailəsi yox idi ki, onun yaşayış şəraiti digər xalqlardan olan sakinlərdən aşağı səviyyədə olsun. Tolerant ölkə olan Azərbaycanda onlar üçün hər cür şərait yaradılmışdı. Hətta orta məktəblərdə erməni dili tədris olunurdu.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Hadisələrdən sonra Ermənistanla köçənlər orada yaşaya bilmədilər, Rusiyanın müxtəlif şəhərlərində məskən saldılar. Bu gün onların hər birinin yaddaşında azərbaycanlılarla bağlı şirin xatirələr yaşayır.

Sumqayıtda yaşayan rus icmasının üzvləri Böyük Vətən müharibəsindən sonra bura köçənlərdir. O vaxtlar az adam tapırdı ki, Xəzərin sahilində yerləşən gənclər şəhərdən danışsın. Rus millətindən olan elə bir adam tapmazsınız ki, nə vaxtsa doğma Sumqayıtı tərk etmək haqqında düşünsün. Çünki biz ruslar özümüzü bu şəhərin əhalisinin ayrılmaz bir hissəsi sayırıq. Bütün bayramlarda öz qonşularımızla bir yerdə olur, onların sevincinə sevinir, kədərinə kədərlənirik.

Bu hadisələr daşnakların Sumqayıtda törətdikləri növbəti təxribat idi. Sonradan məlum oldu ki, onlar həmin siyahıları şəhərdə özləri tərəfindən talan törədiləcək komitə üzvlərinə paylamışdılar. Hadisələri lentə almaq üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Dünyanın bir çox ölkələrindən, eləcə də Ermənistanın özündən əvvəlcədən planlı şəkildə hazırlanan hadisələri lentə almaq üçün operatorlar, fotoqraflar bu şəhərə üz tutmuşdular. Məhz o vaxtkı hökumət rəhbərlərinin gözü qarşısında baş verəcək qondarma "genosid" planı günü-gündən şişməkdə idi. İndi bizə məlum olur ki, fevral ayı başlayandan ermənilər əmanət kassalarına qoyduqları bütün pulları niyə geri almışdılar.

Sumqayıt hadisələrindən bir neçə gün əvvəl ermənilər yaşayan evlər xüsusi adamlar tərəfindən işarələnmişdi. Təsəvvürə gətirin ki, fevralın 27-28-da Sumqayıtda iğtişələr törədilir, ermənilər öz millətlərindən olan insanları amansızcasına qətlə yetirir, SSRİ-nin o vaxtkı hərbi prokuroru Katusev Bakıda ola-ola Sumqayıtda baş verənlərin qarşısını almaq üçün hadisələrə təcili müdaxilə etmir. Azərbaycanı fakt qarşısında qoymaq üçün onlar güc strukturlarını işə salmağa tələsmədilər, çünki bu faciənin miqyası mütləq genişlənməli idi. Sumqayıtda baş verən qanlı hadisələr, əslində, erməni terror təşkilatlarının işi idi və SSRİ DTK-sı tərəfindən iğtişələr idarə olunurdu.

Hadisələrdən iki gün sonra ölənlərin siyahısı üzə çıxdı. Məlum oldu ki, onların hamısı Dağlıq Qarabağdan idi. Bu hadisələr SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin ermənilərin özləri ilə birgə təşkil etdiyi və həyata keçirdiyi ssenarinin tərkib hissəsi idi. Erməni millətçiləri öz soydaşlarını Sumqayıtda öldürməklə Xankəndidə başlanan mitinq dalğasını gücləndirə bildilər. Xankəndidə ermənilər operatorların çəkdiqləri kadrları göstərərək hadisələri qızıışdırdılar, dünyanı yalançı Sumqayıt hadisələri ilə lərzəyə saldılar.

Sumqayıtda erməni qətlərinin mahir icraçısı iki dəfə məhkum olunmuş Eduard Qriqoryan idi. Sumqayıt hadisələrinin təşkilatçısı kimi azərbaycanlı Əhməd Əhmədov güllələnsə də, danılmaz şahid ifadələri əsl günahkarın erməni əsilli Eduard Qriqoryan olduğunu sübut etdi.

Məhz həmin günlərdə şəhər əhalisinin sayıqlığı nəticəsində yüzlərlə erməni ailəsi qəddar qriqoryanlardan qoruna bildi. Çünki Sumqayıtda yaşayanların çoxu bir-birini tanıyır. Minlərlə azərbaycanlı ailəsi ermənilərə öz evlərində sığınacaq verdi. Buna görə də hadisələrin daha geniş miqyas almasının qarşısı alındı.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Qətlərdə birbaşa iştirak edən Eduard Qriqoryan sonralar etdikləri barədə belə bir ifadə vermişdi: "Atam erməni, anam isə rusdur. O, evə içib gələr, anamı yerli-yersiz döyər, təhqir edərdi. Bütün bunlara görə mən ermənilərdən intiqam almaq istəyirdim və aldım da". İstintaq gedəndə bəlli oldu ki, qətlə yetirilən ermənilərin bir qismi "Krunk" erməni terror təşkilatına "üzvlük" haqqı ödəməyənlərdir. İkicə gün sonra Xankəndidə keçirilən mitinqdə çıxış edən Silva Kaputikyan öldürülən erməniləri yazdığı şeirlə "tərənnüm" etmişdi. Sonda yana-yana dilinə gətirmişdi ki, necə yəni, diri erməni uşağı tapılmadı ki, qətlə yetirəsiniz?! Əgər ölənlərdən bircəiyi uşaq olsaydı, mən sizin hamınızın əlindən öpərdim.

Xilqəti xainliklə dolu olan ermənilər üçün Sumqayıt hadisələri bir növ ilk "məşq" oldu. Ermənilər gələcək planlarının bünövrəsini hörərkən Sumqayıt hadisələri barədə ölkə rəhbərliyi tələm-tələsik qərar çıxardı. Qəbul edilən qərarla göstərilirdi ki, qətlərdə birbaşa azərbaycanlılar iştirak edərək məlum hadisələri törətmişlər. Ermənilər həmin qərardan lazımınca faydalandılar və hazırda da faydalanmaqdadırlar. Bu qərar onların "yazıq, zavallı erməni" obrazını dünyaya bəyan etməkdə karlarına gəldi.

Keçmiş SSRİ Baş Prokurorluğunda Sumqayıt hadisələri ilə bağlı 444 nəfərə cinayət işi açılmış, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka saxlandıqdan sonra buraxılmış, bir neçəsi isə uzunmüddətli həbs cəzasına məhkum edilmişlər. Keçmiş SSRİ Prokurorluğu Baş İstintaq İdarəsinin rəis müavini V.Nenaşev və SSRİ Prokurorluğu yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq V.Qalkinin başçılıq etdikləri istintaq araşdırmalarında SSRİ DTK-nın və Hərbi Prokurorluğunun əməkdaşları iştirak etmişlər. Həmin qruplar baş vermiş hadisələrin səbəblərini cinayətlərin törədilməsi üçün yaradılmış şəraiti, təşkilatçıları müəyyən etməyə səy göstərmiş, ermənilərin özləri tərəfindən edilmiş cinayət hadisələrini ört-basdır etmək üçün qondarma şahidlərin ifadələrinə əsaslanaraq yanlış ittihamnamələr hazırlayaraq keçmiş ittifaqın müxtəlif məhkəmələrində baxılmaq üçün təqdim etmişlər. 1988-ci ilin 18 oktyabr-18 noyabr tarixlərində Moskvada keçmiş Ali Məhkəmədə Ə.Əhmədovun, Y.Cəfərovun, T.İsmayılovun cinayət işlərinə baxılmışdır. Həmin məhkəmə iclaslarında müttəhimlərə işi bütövlükdə yenidən

istintaqa qaytarmaq əvəzinə yalnız Y.Cəfərov və T.İsmayılovun cinayət materialları yenidən istintaqa qaytarılmışdır. Digər müttəhim Ə.Əhmədov isə heç bir hüquqi dəlil-sübut olmadan hadisələrin "təşkilatçısı" kimi güllələnməyə məhkum edilmişdir. Məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş bu hökm nə az, nə çox 17 ay sonra Moskva şəhərində icra olunmuşdur. Həmçinin Sumqayıt şəhər sakinləri Elçin Gəncəliyev təcridxanada müəmmalı şəkildə öldürülmüş, T.İsmayılov isə 15 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilərək siyasi məhbus kimi Tbilisiyə göndərilmişdir. Bir neçə ay sonra o da həlak olmuşdur.

Bu gün ermənilər Sumqayıtda törədilən fevral hadisələrindən bəhrələnərək dünya ictimaiyyətinin nəzərində azərbaycanlıların qaniçən, qəddar obrazını yaratmağa, onlarla birgə yaşamağın qeyri-mümkünlüyünü sübuta yetirmək üçün həmin hadisələrdən zalım, qəddar türk obrazını formalaşdırırlar.

Çünki illərlə aparılan araşdırmalar sübut etdi ki, məhz Sumqayıt hadisələri Dağlıq Qarabağ münaqişəsini alovlandırmaq üçün erməni millətçiləri tərəfindən düşünüüb həyata keçirilən uydurma genosid aktı idi.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Yalnız 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan ümummilli lider Heydər Əliyev uzaqgörənliyi sayəsində məkrli erməni siyasətçilərinin təxribat xarakterli terror aktlarının qarşısını aldı. Məhz aparılan düzgün xarici siyasət nəticəsində ermənilərin bir neçə yalançı "genosid" planı dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı. Azərbaycan xalqı əmindir ki, hazırda ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasətini qətiyyətlə davam etdirən respublika Prezidenti İlham Əliyevin söyləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həllini təmin edəcək, əzəli torpaqlarımız geri qaytarılacaqdır.

Akif ƏLİYEV,
"Azərbaycan" 28 fevral 2013

SUMQAYITDA 25 İL ƏVVƏL: fevralın 28-dən 29-na keçən gecə

Tanınmış jurnalist Eyruz Məmmədov 25 ildir ki, Sumqayıtda baş verən hadisələrin tədqiqi ilə məşğul olur. Onun “28-dən 29-na keçən gecə”, “Erməni təxribatı”, “Sumqayıtda ermənilərin qanlı aksiyası”, “İyirmi ildən sonra”, “Sumqayıt hadisələrinin sirrləri” kitabları nəşr olunub. Əsərləri rus, alman və ingilis dillərinə tərcümə olunmuşdur. Eyruz Məmmədov həm də “Sumqayıtın əks-sədası” tammetrajlı, “Sumqayıtın əks-sədası-2”, “Sumqayıt” sənədli filmlərinin ssenari müəllifidir. Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı onun məqalələri Rusiya, Türkiyə, Almaniya və İngiltərə mətbuatında çap olunmuşdur. E.Məmmədov Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı redaksiyamıza tədqiqat materialı göndərmişdir. Qəzetimizin bu sayından etibarən onu oxuculara təqdim edirik.

Təxribatda Mixail Qarboçovun, DTK-nın və Hərbi-Sənaye Kompleksinin əli vardır.

1988-ci ilin fevral ayında Sumqayıtda baş verən hadisələrdən 25 il keçir. Ötən illərə nəzər salsaq, bir çox hadisənin şahidi olarıq. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Baş katibi M.Qorboçovun 1985-ci ildə elan etdiyi “yenidənqurma” siyasəti bəzi respublikalarda birmənalı qarşılanmadı. Ermənistan rəhbərliyi və Qarabağda yaşayan erməni millətçiləri “yenidənqurma”dan tarixi bir şans kimi istifadə etmək niyyətinə düşdülər. Onlar Kremlin dəstəyi ilə Azərbaycana qarşı torpaq iddiası ilə çıxış etdilər. İki qonşu respublika arasında münaqişə yarandı, bu da böyüyüb müharibə səviyyəsinə çatdı. Lakin Azərbaycan xalqının qətiyyəti və dəmir iradəsi bu avantürist siyasətin qarşısını mərdliklə aldı. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanı parçalanmaqdan, qorudu, xalqı səfərbər edib düşmənlərə öz iradəsini göstərdi. Diplomatik gedişlər edib Ermənistan-Azərbaycan arasında gedən müharibədə atəşkəsə nail oldu. “Əsrin müqaviləsi”nə imza atdı, xarici dövlətlərlə əməkdaşlığı genişləndirdi, Qərbə iqtisadi siyasəti önə çəkildi. Hazırda umummillə lider Heydər

Əliyevin layiqli davamçısı, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev də həmin siyasəti uğurla davam etdirir. Dövlət başçımızın Azərbaycanda apardığı islahatlar onun dünya ölkələri arasında nüfuzunu artırmışdır. Bütün bunlar asan başa gəlməmişdir.

Bu gün Azərbaycan inkişaf dövrünü yaşayır. 25 il bundan əvvəl isə Sovetlər Birliyində, o cümlədən Azərbaycanda xaos, anarxiya baş alıb gedirdi. SSRİ-nin ayrı-ayrı respublikalarında milli zəmində münaqişələr baş verir, qarşı tərəflər biri-birinə düşmən kimi baxırdılar. Bu münaqişələrin yaratdığı alov Azərbaycanı da bürüdü. 1988-ci il fevral ayının 28—dən 29-na keçən gecə Sumqayıtda qan töküldü. Onun kökünü və mahiyyətini açıqlamazdan əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, Sumqayıt SSRİ dövlətinin bünövrəsinə qoyulmuş bir barıt çəlləyi oldu. Böyük bir imperiyanı dağıtmaq lazım idi. Bu işdə, şübhəsiz, Mixail Qorbaçovun da əli var idi.

İri dövlətlər, transmilli korporasiyalar, hərbi-sənaye kompleksi ona təzyiq edir, SSRİ-ni dağıdılması üçün məsləhətlər verirdilər. Bir neçə plan hazırlanmışdı. Pribaltika ölkələri, Orta Asiya respublikaları, Moldava və Qafqaz. Heç birində ciddi iğtişələr törətmək mərkəzin və kəşfiyyat orqanlarının istəyi kimi alınmadı. Azərbaycan və Ermənistan arasında olan münaqişə isə torpaq iddiası ilə başlandı və onun

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

mümkünsüzlüyünü anlayandan sonra nəzərdə tutulmuş ssenari həyata keçirilməyə başlandı. Bu, Sumqayıt idi. Sumqayıt SSRİ-nin iri sənaye şəhəri kimi tanınırdı. Burada istehsal edilən məhsullar Sovet İttifaqının 500 şəhərinə və 25 xarici dövlətə ixrac olunurdu. Bununla belə, burada yaşayanların vəziyyəti heç də xoşagələn deyildi. Kimya sənayesi gündən-günə inkişaf edir, yeni zərərli sex və istehsalatlar işə salınırdı. Burada çalışan gənc fəhlələr ekoloji vəziyyətin acınacaqlı olduğundan daim şikayət edirdilər. Lakin onların şikayətinə baxan yox idi. İyirmi minə yaxın fəhlə gecəqondularda yaşayırdı, kriminogen vəziyyət də camaatın narazılığına səbəb olurdu. On doqquz min adam ev növbəsinə dayanmışdı. Mənzil tikintisi sənaye obyektlərinin inşasından geri qalırdı. Əhalidə Kommunist Partiyasına, hökumətə qarşı bir etiraz, narazılıq vardı. Camaat öz iradlarını mitinqlərdə söyləməyə başladı. Lakin onların sözlərini eşidən olmadı.

Burada tərribat törədən qüvvələr, insanları qızıqdıran provakatorlar da vardı. Çox maraqlıdır ki, Sumqayıtda hadisələr baş verəndə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi yerli orqanlara hadisələrə qarışmamaq əmrini vermişdi. Hadisələr zamanı Sumqayıtda 100-ə yaxın qara gödəkçəli gənclər yeniyetmə uşaqları iğtişələrə təhrik edib, cinayət törədirdilər. Məgər Sumqayıta ekstremist qrupların gəlişi yerli təhlükəsizlik orqanlarına məlum deyildimi? Əlbəttə, məlum idi. Ancaq Moskvadan qadağa vardı. Son nəticəni gözləyirdilər. Nəticədə isə insan tələfatına yol verildi.

Sumqayıtda baş verən hadisələrin kökünü, mahiyyətini və qiymətini verməzdən əvvəl bəzi siyasətçilərin, alimlərin və tarixçilərin fikrini bilsək pis olmazdı:

Svetlana Lurye, Yerevan Dövlət Universitetinin elmi işçisi: “Qarabağ uğrunda mübarizəyə qoşulan andan bu işlərin Moskvanın icazəsi ilə aparıldığına əmin idik”, (“Ermənilərin kütləvi şüurunda Rusiyanın və rusların obrazı” məqaləsi).

S.Qriqoryants, Parisdə yaşayan dissident: “SSRİ-nin tarixi başdan-başa qan içindədir. Cinayətkarlar və təşkilatçılar hamıya məlumdur. Bəs kimdir günahkar? Əlbəttə ki, Qorbaçov”. (“Russkaya mısl” qəzeti. “Qafqazda faciə” məqaləsi.)

Svante Kornell (ABŞ), Con Xopkins adına Orta Asiya və Qafqaz Universitetinin baş direktoru: “Qoşunlar konfliktə qarışmırdılar. Onlar hadisələrə kənardan laqeydcəsinə baxırdılar. Yeri gəldikdə isə iki etnik qrupu qızıqdır və ədavət salırdılar”. (“Dağlıq Qarabağda konflikt:məsələnin həllinin dinamikası və perspektivi” məqaləsi.)

Aleksey Zverev, rus politoloqu: “SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi Sumqayıtda hadisələr zamanı iğtişəşlərin baş verəcəyindən və qətlərin törədiləcəyindən xəbərdar idi”. (“Qafqazda mübahisəli sərhədlər” məqaləsi).

Gevorq Emin, erməni şairi: “Rus xalqına bir o qədər də vacib deyildir ki, erməni xalqının tarixini bilsin. Rusiya öz tarixinə diqqət yetirməlidir və onda o, Ermənistanı müdafiə etməli olacaq. Bu iki dövlətin siyasəti həmişə üst-üstə düşüb. Rusiyanın Qarabağ probleminə mövqeyindən isə çox şey asılıdır”. (V.Stupişinin “Mənim Ermənistanda missiyam” məqaləsindən sitat).

Leonid Borisov, rus politoloqu: “1988-ci ildə ağır faciə baş vermişdir. Rusiyanın ziyalıları bir milləti satıb, o biri millətin tərəfinə keçdilər. Bu, azərbaycanlılara qarşı bir xəyanət idi”.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

N.Boroyan, erməni tarixçisi: “1918-20-ci illərdə daşnak hökuməti erməni xalqının güzaranının yaxşılaşdırılması əvəzinə, müsəlmanları öz ana torpaqlarından qovmaq və həmin torpaqları işğal etmək məqsədini güdürdü”.

Bu ayrı-ayrı politoloq və tarixçilərin fikirləri idi. İndi isə bir az keçmişə qayıdaq. 1986-87 -ci illərdə (hadisələrdən xeyli əvvəl - müəllif) Moskvada erməni kilsəsinin qarşısında mütəmadi olaraq mitinqlər keçirilirdi. Həmin mitinqlərdə özlərini demokrat adlandıran Çerniçenko, Staravoytova, Stankeviç, Nuykin, Afanasyev və başqaları çıxış edir, Dağlıq Qarabağla bağlı Stalin dövründə ermənilərə qarşı ədalətsiz qərar verilməsini sübut etmək istəyirdilər. Antiazərbaycan təbliğatı gündən-günə artırdı. Və son nəticədə iki respublika arasında müharibə başlandı...

25 ildir ki, Sumqayıtda baş verən hadisələrin tədqiqatı ilə məşğulam. Bu illər ərzində bir çox məqamlara aydınlıq gətirilib, erməni millətçilərinin hiyləgər və məkirli siyasətini ifşa etməyə çalışmışam. 1980-cı illərin ikinci yarısında Sovetlər Birliyində demokratiya, aşkarlıq, fikir plüarizmi şüarı ön plana çəkildi. Kütləvi informasiya vasitələrində mövcud hakimiyyətin 70 il ərzində SSRİ-də baş verən neqativ halları, insan hüquqlarına qarşı haqsızlıqları, mətbuat üzərində olan senzuranı açıq-aşkar tənqid etməyə başladılar. Radikal qüvvələr insanları işdən ayıraraq küçələrə mitinqlərə dəvət etdilər. Zavod və fabriklərdə tətillər başlandı. Bütün bunların qarşısını almaq üçün partiya funksionerləri, kommunist rejiminin saxlanılmasını arzulayanlar ölkədə xaos yarananlara qarşı ciddi tədbir görməyi Mərkəzi Komitədən, M.Qorbaçovdan tələb edirdilər. Lakin Qorbaçov qəti addımlar atmırdı. Bütün bunları o, demokratik hərəkət adlandıırırdı. Həmin illər milli respublikalarda SSRİ-nin tərkibindən çıxmaq şüarları artıq səslənməkdə idi.

Ermənilər M.Qorbaçovun dəstəyi ilə Dağlıq Qarabağı Azərbaycan Respublikasından alıb Ermənistan Respublikasına qatmaq istəyirdilər. Bunun da öz səbəbi vardı. Rus imperiyası əsrlər boyu Qafqazı öz nəzarəti altında saxlamağa çalışmış, Şərqdə təsir dairəsini genişləndirməyə səy göstərmişdir.

M.Qorbaçov ermənipərəst mövqe tutsa da, bu problemlə bağlı apardığı gizlin siyasət dünyə düşmüşdü. Bu problemin həll olunmasında böyük bir maneə ilə qarşılaşmışdı. Bu da Heydər Əliyev idi. Ulu öndərin Siyasi Bürodə və hökumətdə böyük nüfuz sahibi olduğunu nəzərə alan Baş katib M.Qorbaçov ilk illərdə Dağlıq Qarabağla bağlı məsələni qabartmırdı. 1987-ci ildə Heydər Əliyev vəzifədən gedəndən sonra Dağlıq Qarabağ mexanizmi işə salındı.

M.Qorbaçovun iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi, akademik A.Aqanbekyan Fransaya ezam olundu. O, Parisdə erməni elitası qarşısında çıxış etdi və Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan alınıb Ermənistana verilməsinin mümkün olduğunu sübut etməyə çalışdı. Bu haqda Parisdə nəşr olunan "Humanite" qəzeti geniş material dərc etdi. Onu da qeyd edirəm ki, bu sətirlərin müəllifi 1990-cı illərin əvvəllərində "Sumqayıtın əks-sədası" adlı sənədli filmin çəkilişləri zamanı Mərkəzi Komitənin katibi, Siyasi Büronun üzvü, M.Qorbaçovun "yenidənqurma" siyasətinin baş "memarı" sayılan Aleksandr Yakovlevdən müsahibə alarkən o, qeyd etmişdir ki, "Aqanbekyan Fransaya getməmişdən qabaq Qorbaçovun yanında olmuş, Parisdəki çıxışının tezisləri ilə onu

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

tanış etmişdir. Qorbaçovdan dəstək alandan sonra o, Parisdə belə bir bəyanatla çıxış etmişdir".

Haşiyə: Burada bir faktı oxucuların diqqətinə çatdırmaq istərdim. Aqanbekyanın Fransanın paytaxtında çıxışından xeyli əvvəl Dağlıq Qarabağ məsələsi xaricdə erməni diasporları tərəfindən qaldırılmışdı. 1987-ci ilin yazında Yunanıstanın paytaxtı Afina şəhərində "Erməni məsələsi və türk ekspansionizmi" adı altında beynəlxalq konfrans keçirilmişdi. Bu konfransda Ermənistan SSR-dən bir neçə nümayəndə də iştirak etmişdir. Burada Dağlıq Qarabağ probleminə də toxunulmuşdu. Konfrans belə bir qərar çıxartmışdı ki, ermənilərin irəli sürdükləri problem siyasi yolla həll olunmalıdır".

Göründüyü kimi, Afinada keçirilən konfrans Dağlıq Qarabağ problemini qabartmaq üçün atılan ilk addımlardan idi. Aqanbekyanın çıxışı da təsadüfi deyildi. Onun bu bəyanatına Azərbaycan xalqı kəskin reaksiya verdi. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində mərhum akademik Ziya Bünyadovun ifşaedici məqaləsi dərc olundu. Yerlərdə yığıncaqlar, toplantılar keçirildi. Aqanbekyanın avantürist çıxışı tənqid olundu. Ermənilər isə istəklərindən əl çəkmək istəmirdilər. Onlar daha radikal mövqe tutdular. SSRİ rəhbərliyinə təzyiqlər etməyə başladılar.

Dağlıq Qarabağda erməni millətçiləri, Yerevanda yaşayan və qatı şovinist yazıçılar Zori Balayan, Silva Kaputikyan, Sero Xanzadyan və başqaları xalqı itaətsizliyə çağırır, Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayırmaq şüarları küçələrdə gecə-gündüz səslənirdi. Həmin illər Moskvada ermənilərin tərəfini saxlayanlar, onlara maddi və mənəvi dəstək verənlərin sayı günbəgün artırdı. Rusiyanın kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan ələhinə kəskin yazılar dərc olunur, Dağlıq Qarabağın tarixən ermənilərə

məxsus olduqlarını sübut etməyə çalışırdılar. Bu işdə canfəşanlıq göstərənlərdən Boroviki, Staravoytovanı, Saxarovu, Burlatskini, Nuykini, Korotıçı, Əlixanyan-Bonneri, Çerņiçenkonu və başqalarını misal göstərmək olar. Erməni lobbisinin maddi imkanlarına arxalan və ondan sui-istifadə edən Moskavanın bu “demokrat qüvvələri” xalqımızın ünvanına yalan—böhtan yağdırmaqla məşğul idilər. “Böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq xülyası erməni millətçilərini, radikal qüvvələri sakitləşdirmir, torpaq iddiası ilə tez-tez kütləvi informasiya vasitələrində çıxış edirdilər. Burada başqa bir misal çəkmək istərdim.

1967-ci ildə Türkiyədə nəşr olunan “Cümhuriyyət” qəzeti yazırdı: “Sovet Rusiyasının xarici işlər naziri Molotov 1945-ci il iyunun 7-də Türkiyəyə nota verdi. Bu notada Qafqazın şərq vilayətlərindən Qars, Ərdahan geri istənilir və boğazlarda rus üstünlüyünü təmin etmək üçün bir sıra tələblər irəli sürülürdü. Bu məsələ də o dövrün qanlı rus imperializminin zəfər məstliyi türk inamının və cəsarətinin qranit qayasına toxundu. Almaniyaya qalib gəlsələr də, Stalin siyasətinə məğlub olan anqlosaksonlar həmin anlarda Türkiyəyə arxa durmadılar. Elə o zaman Türkiyə xarici işlər naziri Nurulla Sümər ilə Sovet elçisi Vinqradov arasında baş tutmuş aşağıdakı söhbət maraqlıdır.

Nurulla Sümər: - Dünya üzünün böyük bir parçasına sahib olan Rusiyanın doğrudanmı daha artıq torpağa ehtiyacı vardır?

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Vinqradov: -Torpağa ehtiyacı olan Rusiya deyil, Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasıdır".

Yaxın tarixdən daha bir misal çəkmək istəyirəm: SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sədrinin birinci müavini Filip Bobkovun Moskvada “DTK və hakimiyyət” adlı kitabı çapdan çıxmışdır. Müəllif həmin kitabda yazır: “Sumqayıtda baş verən dəhşətli gecələrdən sonra mən tikinti kombinatının fəhləsi olan bir erməni qadını ilə söhbət etdim. Onun gəlini ağır gün keçirmiş, oğlu isə yaralanmışdı.

-Siz elə bilirsiniz ki, Yerevanda olan ziyalılar biz ermənilər haqqında düşünürlər? - deyə qadın bildirdi. - Xeyr. Onlar torpaq haqqında düşünürlər. Dağlıq Qarabağ da onlara bu məqsəd üçün lazımdır"

Həmin kitabdən daha bir misal: “Mən bir neçə aydan sonra Moskvada Ermənistan SSR Nazirlər Soveti sədrinin sabiq birinci müavini Kirokossyanla görüşdüm. Təqaüddə idi. O, uzun müddət mənə izah edirdi ki, Dağlıq Qarabağ onlara nə üçün lazımdır.

-Bizə torpaq lazımdır, - dedi.

-Niyə? - təəccüblə soruşdum.

-Çünki ermənilər Ermənistandan çıxıb gedirlər, ona görə ki, torpaqları yoxdur.

- Hara?

-Stavropol vilayətinə, Sibirə, Mərkəzi Rusiyaya.

-Burada pis nə var ki?

-Necə yəni? Millət dağılır. Rusiyanın müxtəlif rayonlarına köçmənin qarşısını almaq üçün bizə mütləq torpaq lazımdır".

Artıq şərhə ehtiyac yoxdur.

* * *

1987-ci ilin dekabr ayında M.Qorbaçov Amerikada rəsmi səfərdə oldu. Kaliforniya ştatında o, erməni elitası ilə görüşdü. Görüşdə Dağlıq Qarabağ məsələsinin ermənilərin xeyrinə həll olunması da müzakirə olundu. M.Qorbaçov bu məsələdə tarixin ermənilərə qarşı ədalətsiz mövqə tutduğunu söylədi və bu problemi Siyasi Bürodə müzakirəyə çıxaracağını bildirdi. Amerika-Erməni İcmaası Qorbaçova və onun xanımına Amerika rəssamı İnok Klousonun "Karta Vselennyoy", Ayvazovskinin "Peterburq. Vid na strelku Vasilyevskoqo ostrova" əsərlərini, Şakinyan ailəsi isə XVII əsr rus əlyazmalar kitabını hədiyyə verdilər. Bundan əlavə, Raisa Maksimovna Qorbaçovaya brilyantla bəzədilmiş qiymətli qolbağ da bağışlandı. Moskvaya qayıdan M.Qorbaçov və həyat yoldaşı sənət əsərlərini və əlyazmaları dövlət muzeylərinə təhvil verdilər. Brilyant qolbağı isə birinci xanım qiymətli hədiyyə kimi özündə saxladı.

Azərbaycanda və Ermənistanda Dağlıq Qarabağla vəziyyət isə durmadan gərgin vəziyyət alırdı.

1988-ci il fevral ayının 12-də Dağlıq Qarabağ Vilayət Partiya Komitəsinin qarşısında ermənilər mitinq keçirməyə başladılar və bu, kütləvi xarakter aldı. Əldə olunan materiallara əsasən demək olar ki, erməni xalqı mərkəzdən idarə olunur, əhalini

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

azərbaycanlılara qarşı qızıqırdılar. Belə ki, Hadrut rayonunda ermənilər üzərində "Bütün müsəlmanlar qırılmalı, Dağlıq Qarabağ azad olunmalıdır!" çağırışları yazılmış vərəqələri yayırdılar.

Antiazərbaycan təbliğatı gündən-günə güclənirdi. Bunu nəzərə alan Moskva rəhbərliyi bir qrup erməni Mərkəzi Komitədə qəbul etdi. Hadrut partiya komitəsinin qarşısına toplaşan mitinq iştirakçılarında Dağlıq Qarabağ Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi Gevorkov tərəfindən teleqram göndərildi. Teleqramda deyilirdi: "DQMV nümayəndələri Mərkəzi Komitədə qəbul olundu. Lazımı sənədlər təhvil verildi. Bizi inandırdılar ki, məsələ bizim xeyrimizə həll olunacaqdır".

Lakin bu, millətçi qüvvələri razı salmadı. Fevralın 16-da vəziyyət daha da gərginləşməyə başladı. Hadrut Rayon Partiya Komitəsinin büro üzvlərinin imzası ilə Moskvaya, M.Qorbaçova aşağıdakı məzmununda teleqram göndərildi: "Biz, Hadrut Partiya Komitəsinin büro üzvləri sizə bildirmək istəyirik ki, son günlər Dağlıq Qarabağ problemi ilə əlaqədar rayonda vəziyyət xoşagəlməz deyildir. Xahiş edirik məsələnin ədalətlə həll olunmasına qərar verəsiniz".

Ermənilərin çirkin və əsassız bəyanatları azərbaycanlıların əks- mövqə tutmasına təkan verdi. Dağlıq Qarabağ ətrafında olan rayonlarda mitinqlər keçirilməyə başlandı. İki xalq arasında toqquşma baş verdi. Əskəranda iki azərbaycanlı - Quliyev və Hacıyev öldürüldü.

Erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağda şayiələr yaymağa başladılar. Guya Hadrutda və Mardakertdə bir qrup azərbaycanlı avtomaşında gedən erməniləri atəşə tutmuş və bir neçə erməni öldürmüş, Leninavan kəndində isə bir erməni qətlə yetirilmişdir. Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyindən gələn nümayəndələr bu şayiələrin əsassız olduğunu bildirdilər.

Yerlərdə mitinqçilər sakitləşmək istəmirdilər. Mixail Qorbaçov Mərkəzi Komitənin katibləri, Siyasi Büro üzvləri Razumovskini Bakıya, Demişəvi Xankəndiyə, Yakovlevi Yerevana göndərdi. Onlar yerlərdə fəallarla görüş keçirdilər, xalq arasında oldular. Qorbaçovun partiya funksionerlərini Qafqaza göndərməkdə bir məqsədi vardı. O, Dağlıq Qarabağla bağlı hər iki xalqın ictimai rəyini öyrənmək istəyirdi. İctimai rəy isə Ermənistanın əleyhinə oldu. Ermənilər bununla razılaşmadılar və çox iyrenc metodlara əl atdılar. Onlar və xaricdə yaşayan erməni lobbisi Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan alınmasının qeyri-mümkün olduğunu anlayıb çirkin təbliğat mexanizmini işə saldılar. Bir sıra erməni yazıçıları, publisistləri yalan və iftira xarakterli yazıları ilə Azərbaycan xalqına böhtan atmağa başladılar. Nuykin, Ulubabyan, Aramyan, Staravoytova, Xanzadyan, Balayan, Kaputikyan Moskvada nəşr olunan kütləvi informasiya vasitələrində çıxış edərək Azərbaycana və onun sülhpərvər xalqına hədyanlar yağdırdılar. Onlara belə geniş şərait yaradan Sov İKP Mərkəzi Komitəsinin katibi, Siyasi Büronun üzvü Aleksandr Yakovlev idi. Ölkədə kütləvi informasiya vasitələri onun əlində cəmləşmişdi. O, redaktorların çoxunu yeniləri ilə əvəz etmiş, özünə və Qorbaçova sədaqətli adamları mətbuat orqanlarına rəhbər təyin etmişdi. Onlar da öz nəşirlərinin səhifələrində ermənilərə geniş yer ayırırdılar. “Moskovskiye novosti” qəzeti və “Oqonek” jurnalı bu məsələdə xüsusilə canfəşanlıq göstərirdilər. A.Yakovlevin kim olduğu da hamıya tezliklə bəlli oldu.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sabiq sədri V.Kruçkov 1993-cü ildə “Sovetskaya Rossiya” qəzetində “Posol bedi” məqaləsində qeyd edirdi ki, “Aleksandr Yakovlev uzun müddət Kanadada SSRİ-nin səfiri işləmişdir. Amerika Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi onu ələ almış və SSRİ-nin dağılması istiqamətində ondan istifadə etmişdir. Moskvaya rəhbərliyə gətiriləndən sonra A. Yakovlev etnik qrupların arasında konfliktlərin qızışdırılmasında mətbuatdan geniş istifadə edirdi. Belə ki, bütün media onun əlində idi. Onu da demək lazımdır ki, Dağlıq Qarabağla bağlı bütün məsələlərdə o, Ermənistanın tərəfini saxlayırdı”.

Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı xaricdə yaşayan erməni lobbisi xüsusilə fəallaşmışdı. “Nyu-York Taymes” qəzeti yazırdı ki, DQMV-nin Ermənistanın tərkibinə verilməsi haqqında tələblərin müdafiəsi üçün ABŞ-da keçirilən mitinqlərin, demək olar ki, hamısının təşkilatçısı erməni kilsəsidir. Bu, həqiqətən belə idi. Çünki bu işdə erməni Qriqoryan kilsəsi daha çox fəallıq göstərirdi. Kilsənin Azərbaycana qarşı apardığı təbliğata fikir verək: “Amerikanın səsi” radiostansiyası erməni redaksiyasının etirafına görə, “aşkarlıq şüarı” ilə erməni Qriqoryan kilsəsi, erməni xalqının hərəkətinə başçılıq etməyə və Dağlıq Qarabağın Ermənistanın tərkibinə qatılması tələbini irəli sürməyə başlamışdır. Erməni din xadimləri bildirmişlər ki, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Baş katibi Mixail Qorbaçov bu məsələni ermənilərin xeyrinə həll etməsə, daha qəti tədbirlərə əl atacaqlar.

1988-ci il fevral ayının 25-də Ermənistanın milli televiziyası ilə Erməni Qriqoryan kilsəsinin katalikosu Vazgen çıxış edərək demişdi: “Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsini tamamilə qanuni, Konstitusiyaya uyğun və təbii hesab edirəm. Bu günlər mən bizim xaricdəki kilsə təşkilatlarından çoxlu məktub alıram, onlar mənə zəng vururlar ki, Sovet hökumətinə müraciət edim və xahiş edirəm ki, Dağlıq Qarabağ məsələsinin Sovet İttifaqının Konstitusiyasına və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Xalq Deputatları Sovetinin qərarına əsasən ədalətlə həll etsin. Mən bu bəyanatları da işə qoşmuşam və bizim hörmətli Mixail Qorbaçova teleqram vurub xahiş etmişəm ki, DQMV məsələsinin erməni əhalisinin xeyrinə həll olunmasına kömək etsin. Mən sizi əmin edirəm ki, DQMV məsələsi Moskvada SSRİ-də millətlərin öz müqəddaratını təyin etmək hüququna əsasən həll olunacaqdır. Məsələnin bizim xeyrimizə həll olunması naminə sakit halda, ağılla, təmkinlə işin axırını gözləməliyik. Əmin olun ki, DQMV məsələsinin həllində sizə hər cür köməklik etmək istəyən xaricdəki ermənilərin də iradəsi məhz belədir. Əks-təqdirdə biz məğlubluqla üzləşə bilərik. Ehtiyatlı olun, mənim çıxışıma və ata nəsihətimə əməl edin”.

Avstraliyada nəşr olunan “Vohenpress” jurnalının baş redaktorunun müavini Luspan Meyzels Yerevana gəlib çıxmış və qayıtdıqdan sonra jurnalın 1988-ci il, 22-ci sayında erməni kilsəsində ən yüksək vəzifəli xadimlərdən biri ilə müsahibəsinin məzmunu haqqında geniş məqalə dərc etmişdir. Həmin din xadimi ilə görüş Vyanadakı erməni yepiskopu, professor Mesrop Krikoryanın yazılı tövsiyəsi ilə baş tutmuşdu. Bu söhbət indiki münaqişədə erməni ruhanilərinin strategiyasını və taktikasını tamamilə əyani və inandırıcı şəkildə nümayiş etdirir. Avstraliya jurnalistinə deyilmişdir: “Erməni kilsəsi rəsmən indiki münaqişə barəsində öz mövqeyini şərh edə bilməz, amma əmin ola bilərsiniz ki, qardaşlarımıza ürəyimiz yanır. Əgər kilsə öz münasibətini elan etmirsə,

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Ermənistan hökuməti və partiyası yerində sayırsa, onda Qarabağ ermənilərinin hüquqlarını kim müdafiə edə bilər? -sualına verilmiş cavabı olduğu kimi dərc edirik : - Biz yalnız deyilik. Xaricdəki qardaşlarımız siyasi cəhətdən heç bir məhdudluq görmürlər. Onlar bizim haqq işimizin müdafiə olunmasını öz hökumətlərindən tələb edə bilərlər və bu təzyiq, şübhəsiz, az sonra öz təsirini göstərəcək”.

Bəli, deyildiyi kimi də oldu. Xankəndidə kütləvi şəkildə keçirilən mitinq və tətilər, Livandan və Suriyadan göndərilən ilk silahlar, Əsgəranda iki gəncin öldürülməsi, Sumqayıtda törədilən qanlı aksiya bunlara əyani sübutdur.

Azərbaycana qarşı ən böyük təbliğat kampaniyasını apararlardan biri də “Vatikanın səsi”dir. Bu radiostansiya ilk dəfə “Allahın səsi” adı altında 1931-ci ildə efirə çıxmışdır. Əsas məqsəd islam dinini parçalamaq, təriqətlərə bölmək, nüfuzdan salmaqdır. Radiostansiya getdikcə öz maddi-texniki bazasını gücləndirməyə başladı və onun ətrafına ermənilər və ermənipərəst alimlər, ideoloqlar, təbliğatçılar, politoloqlar topladılar. Hal-hazırda “Vatikanın səsi” dünyanın 37 dilində efirə çıxır. Onun verilişlərində Dağlıq Qarabağ problemi öndə durur. Demək olar ki, hər gün dinləyicilər bu mövzuda müxtəlif verilişlərə qulaq asmalı olurlar.

Əfsuslar olsun ki, “Vatikanın səsi” öz həmvətənlərinə birtərəfli informasiyalar ötürür, bununla da, çox vaxt dinləyiciləri çaşdırır. Radiostansiya geniş şəkildə “Şuşanın

dirçəlişi Fondu”nun fəaliyyətini işıqlandırır. Bu işdə onlara xaricdə yaşayan erməni diasporunun nümayəndələri kömək edirlər.

Ermənilərin apardıqları təbliğat mexanizminin çürümüş özüllər üzərində qurulduğu hamıya bəllidir. Yalan, böhtan, oğurluq onların xarakterini müəyyən edən şərtlərdəndir. Sumqayıtda baş verən hadisələrdə azərbaycanlıların “vəhşiliklərini” təbliğ edir, erməni ailələrinin isə azərilər tərəfindən xilas olunduqlarını dillərinə belə gətirmirlər. Bakılı yəhudi 23 iyul 1989-cu ildə, Təl-Əvivdə nəşr olunan “Kruq” məcmuəsində yazır : “Sumqayıt o şəhərdir ki, azərbaycanlılar erməniləri qəhrəmancasına ölümdən xilas edirdilər”.

Ayrı-ayrı məhəllə və mikrorayonlarda yaşayan Q.Nəsibyanı azərbaycanlı qonşusu S.Mirzəyev, Q.Ohanesyanı Q.Kərimov, E.Esayanı F.Kərimov, V.Sərkisyanı R. Tağıyev, A.Arutyunyanı X.İsmayılov, V.Xaçaturyanı Q.Hümbətəliyev, T.Arzumanyanı F.Eyvazov, R.Babayanı F.Məmmədov K.Melkumyanı S.Abbasov, S.Mirzəyanı S.Əliyev öz evlərində gizlətməmiş, cinayət dəstələrindən qorumuşlar. Onu da deyim ki, belə hadisələr Sumqayıtda yüzlərlə olmuşdur.

Bunu erməni xalqı unutmamalıdır. Əfsuslar olsun ki, onların gözlərini qan örtmüşdür. Çünki həlli olmayan bir problemi qanla həll etmək niyyətində idilər. Rus yazıçısı Aleksandar Proxanov “Literaturnaya qazeta”da yazırdı ki, ilk qanı ermənilər tökmüşlər və davamı Sumqayıtda baş verdi.

1988-ci il, fevralın 28-29-da iğtişaşların qabağını sovet qoşunları ala bilirdi. Həmin hadisələrdən təxminən on gün əvvəl SSRİ Müdafiə Nazirliyinin 5424, 5426, 5456, 3219, 52332 sayılı hərbi hissələri Sumqayıtın ayrı-ayrı məhəllə və mikrorayonlarında dislokasiya olunmuşdular, lakin hadisələrə müdaxilə etmirdilər. Onlar kənardan gözləmə mövqeyi tutmuşdular. Maraqlı fakt burasındadır ki, şəhərdə mitinqlər

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

başlayanda Sumqayıt Şəhər Partiya Komitəsinin birinci katibi C.Müslimzadə məzuniyyətdə idi. Hadisələrdən xəbər tutan kimi Sumqayıta qayıtmış, hadisələri nəzarətə götürmüşdür. Mitinqçilərin “Qarabağ bizimdir!” şüarı ilə küçələrdə iğtişaş yaratmaq istəyənlərin qarşısını almaq üçün Müslimzadə general Zaytsevə və general Kravevə müraciət edərək, tələb etmişdir ki, qan tökülməmiş fəaliyyətə başlayın. Lakin onun tələbini yerinə yetirmədilər.

Hadisələrdə ermənilərin və erməni lobbisinin fəal iştirak etdiyini dəfələrlə qeyd etmişik. Bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, Sumqayıt hadisələrində Rusiyanın ayrı-ayrı regionlarından ezam olunmuş bir sıra hərbiçilər, o cümlədən Aleksandr Qraçov, Vadim Muravyov, İqor Aqaev, Aleksandr Vorobyev və başqaları fəal iştirak edirdilər. Bütün bunlara baxmayaraq, nədənsə həmin adamlar məsuliyyətə cəlb olunmadılar.

Bu, bir daha onu göstərir ki, Sumqayıt hadisələrinin iştirakçıları və zərər çəkənləri müxtəlif millətlərə mənsub olsalar da, baş verənləri təkə azərbaycanlıların üzərinə atmaq düzgün deyildir. M.Qorbaçov azərbaycanlıları əsassız olaraq ittiham etməklə onları haqlı tələblərindən yayındırmaq və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ermənilərin xeyrinə həll edilməsi üçün dünya ictimaiyyətində müsbət fikir formalaşdırmağa çalışırdı.

Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsindən, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsindən SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə Dağlıq Qarabağda millətçi hərəkatın genişlənməsi haqqında teleqramlar göndərilir, qəti təbirlərin görülməsini tələb edirdilər. Moskva isə susur, “daxili işlərə qarışmayın,” -deyə, cavab verirdilər.

SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əməkdaşı A. Kiçixin 1991-ci ilin yanvar ayında “Stolitsa” jurnalında yazırdı: " Biz Sumqayıt, Uzen və Oşda qanlı hadisələrin baş verəcəyi haqqında məlumatlı idik. Bu haqda SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə məlumat verdik. Onlar da Mərkəzi Komitəni xəbərdar etdilər. Bizim bütün yazılı və şifahi məlumatlarımız Mərkəzi Komitənin divarları arasında sükutla qarşılanırdı. Partiya rəhbərliyi separatçıların və cinayət dəstələrinin qarşısını almaqda heç nə etmədi”.

Göründüyü kimi, Sumqayıtda baş verən hadisələrdə SSRİ-nin yuxarı dairələrində maraqlı olan qüvvələr vardı. Bundan başqa, bir sıra iri dövlətlər də SSRİ -də milli münaqişə zəminində konfliktin yaranmasında separatçı qüvvələrə hər cür yardım göstərməkdə maraqlı idilər.

Nəticədə 1988-ci ilin fevral ayının 28-29-da Sumqayıtda erməni millətçiləri Moskvanın dəstəyi ilə qanlı aksiya törətdilər. Nəticədə 32 nəfər adam qətlə yetirildi. Onlardan 26-sı erməni, 6-sı isə başqa millətin nümayəndələri idi. Bu, Sumqayıt və sumqayıtlılar üçün çox gözlənilməz bir hadisə idi. Axı, 83 millətin və etnik qrupun nümayəndəsi yaşayan bir şəhərdə baş verən iğtişəşləri, görəsən, kim və nə üçün təşkil etmişdir? Sözsüz ki, toplu şəkildə kütlə öz ixtiyarı ilə küçələrə çıxmamışdır. Deməli, bu hadisələrin sifarişçiləri, təşkilatçıları və icraçıları vardı. Kim idi, onlar? Bax, bu sual, hamını, ilk növbədə, Sumqayıt ziyalılarını düşündürməyə başladı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin günlər Moskvadan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əməkdaşları Çernenko, Qalkin, Stepaşin, Nikolayev Sumqayıtda idilər. Onların Sumqayıta gəlməkdə məqsədləri nə idi? Və niyə iğtişəşlərin qarşısını almadılar? Bizdə olan məlumata görə,

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

həmin adamlar Sumqayıtda baş verən hadisələrdən sonra Moskvaya qayıtmış, rəhbərlik onların rütbəsini artırmış, vəzifələrini yüksəltmişdir. Deməli, nəzərdə tutulan plan müvəffəqiyyətlə həyata keçirilmişdir.

* * *

Sumqayıtda qan axıdıldıandan sonra erməni millətçiləri çirkin təbliğat mexanizmini işə saldılar. Mart ayının əvvəllərində Sumqayıtda həlak olmuş ermənilərə Stepanakertdə abidə qoyuldu.

Yazıçı P.Lyukimson “Sumqayıt bir yəhudinin gözü ilə” kitabında yazırdı: "Operatorlar çox soyuqqanlı şəkildə Sumqayıtda baş verən hadisələri ilk dəqiqələrindən lentə aldılar. Bir neçə gündən sonra isə Avropa telekanallarında göstərməyə başladılar". Bununla onlar film vasitəsilə azərbaycanlıları başkəsən, quldur və bandit bir millət kimi qələmə verməyə çalışırdılar.

Dağlıq Qarabağda yaradılan “Krunk” cəmiyyətinin millətçi siyasəti Sumqayıtda öz yerini tapmışdı. SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu Sumqayıtda fəaliyyətə başladı. Belə məlum oldu ki, ayrı-ayrı müəssisə və təşkilatlarda “Krunk”un fəal üzvləri

ermənilər arasında gizlin təbliğat işi aparırdılar. Bunlardan bir neçəsini misal çəkmək olar. Azərbaycan boru-prokat zavodunda baş mühəndisin müavini Osipov, orta məktəb müəllimi Akopov, kimya istehsalat birliyində sex rəisi Abramyan, superfosfat zavodunda növbə rəisi Babayan, sintetik-kauçuk zavodunda sex rəisi Qazarov və başqaları. “Krunk” cəmiyyətinin üzvləri ayda 10 manat üzvlük haqqı toplayırdılar. Kim imtina edirdisə, onları qara siyahıya salırdılar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hadisələrdən əvvəl Sumqayıtda 17 min erməni yaşayırdı. Əksəriyyəti gəlirli yerlərdə, bəziləri isə qeyri-legal şəkildə məhsul istehsalı ilə məşğul idilər. Sumqayıtda mebel, trikotaj, ayaqqabı və daş karxanaları sahələri onların əlində idi və ayda külli miqdarda vəsait toplayırdılar. Baş verəcək hadisələrdən qabaqcadan xəbərdar olan “zirək” ermənilər 1987-ci ilin dekabr, 1988-ci ilin yanvar-fevral aylarında əmanət kassalarında olan bütün pullarını çıxarıb şəhəri tərk etmişdilər. Onları buna məcbur edən nə idi? Bütün bunlar qabaqcadan planlaşdırılmış təxribatın ilk rüşeymləri idi. Təhlükədən uzaqlaşmaq üçün “Krunk”un üzvləri Sumqayıtı tezliklə tərk etdilər.

Maraq üçün həmin vaxt kassalardan çıxarılan pulların sahiblərinin familiyalarını təqdim edirik: N.Ağacanyan-16765 r., S.Gevorqyan-11244 r., K.Martirosyan-8730 r., Z.Melkumyan-13580 r, R.Mikaelyan-7610 r., V.Avanesova-13760 r., A.Poqosyan-9360 r., A.Tanyan-5619 r., S.Kapriellova-16697 r., Q.Qaxşiryan-8795 r., R.Sərkisyan-7752 r., S.Ağanbekyan-6754 r., Q.Akopov-6519 r., A.Sarkisyan-8880 r., Q.Davidyants-8202 r., B.Sərkisyan-5377 r., L.Babayan-17890 r., A.Ambartsumyan-12760 r., R.Tomosyan-8670 r., J.Xaçaturyan-8877 r., E.Baqdasaryan-9228 r., K.Xankoryan-6574 r., M.Azaryan-8570 r...

Ermənistanda “Qarabağ bizimdir!” şüarı altında mitinqlər keçirilirdi. Yerevanda, Xankəndidə və Ermənistanda yaşayan bütün azərbaycanlıları qovmaq, müqavimət göstərənləri qətlə yetirmək şüarları səslənməyə başlandı.

Haşiyə: 29 oktyabr 2010 - cu il sayılı “Azərbaycan konqresi” (rus dilində, Moskvada nəşr olunur) qəzeti əlimə düşdü. Burada uzun müddət Sumqayıt Kimya Sənayesi

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

birliyində baş mühəndis vəzifəsində çalışan milliyyətçə yunan olan Lazar Avlastimovun “Mən bu xalqa borcluyam” adlı müsahibəsi dərc olunmuşdur. Həmin müsahibədən bir parçanı maraqlı bilib oxucuların diqqətinə çatdırmaq istərdim. “Sumqayıtda baş verən hadisələrdən sonra mən və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Sovetinin sədr müavini M. Məmmədovla Yerevana yola düşdük. Məqsəd Sumqayıtdan Yerevana pənah aparan ermənilərlə görüşmək, onları geri qaytarmaq idi. Niyyətimizi bilən Ermənistan hökuməti buna etiraz etdi. Bizim söhbətimiz alınmadı. Sumqayıtdan gəldiyimizi bilən bir qrup azğınlaşmış gənc qaldığımız pansionata hücum keçdi, bizə təzyiqlər göstərildi, təhqirlər yağdırıldı. Bir gün axşam eyvana çıxıb siqaret yandırdım, bu vaxt bir erməni mənə yaxınlaşdı və dedi:

- Yaxşı oldu. İndi onları bütün dünyada biabır edəcəyik.
- Necə? - deyə soruşdum.
- Çox asan. Hadisələri video kameraya çəkmişik. Bilirdik ki, Sumqayıtda erməniləri qətlə yetirəcəklər.

Təəccübləndim. Mənə hər şey aydın oldu. Ertəsi gün bir fəhlə ilə görüşməli idik, o, mənə tanıyırdı. Lakin ona da imkan vermədilər ki, bizimlə söhbət etsin. Bir gün pəncərə önündə dayanmışdım. İki gənc erməni öz aralarında söhbət edirdilər. Mən erməni dilini yaxşı bildiyimdən onlara qulaq asmağa başladım. Söhbətdən məlum oldu ki, onlar Bakıdan gələn nümayəndələrin qəhvələrinə zəhər qatıb, onların hamısını öldürmək niyyətləri vardı. Təcili onlardan ayrılıb bizə ayrılmış otağa daxil oldum və Məmmədova dedim.

- Biz getməliyik.
- Nə olub, axı işimizi hələ qurtarmamışıq.
- Sözümə inanın və gəlin çıxmaq gedək, yolda izah edərəm.

Sonra bizi gizlin yolla Yerevandan çıxartdılar".

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Sumqayıtda 32 nəfər adam öldürülmüşdü. Erməni və ermənipərəst mətbuat isə 32 nəfərin yox, 500, 1000 nəfərin həlak olduğunu bildirirdilər. SSRİ Baş Prokurorunun müavini A.Katusevlə 1988-ci ilin aprel ayında "İzvestiya" qəzetində müsahibə dərc olunmuşdu. Aleksandr Filippoviç Sumqayıtda baş verən hadisələri Dağlıq Qarabağ hadisələri ilə bağlayırdı. O qeyd edirdi ki, "fevralın 22-də DQMV-də başlanmış kütləvi ixtişaşlar Azərbaycanın ən böyük sənaye mərkəzlərindən biri olan Sumqayıtda vəziyyəti gərginləşdirmişdi. Nəticələr məlumdur: 32 nəfər adam ölmüşdür. 94 təhrikçi və iştirakçı həbs edilmişdir". Ermənilər Katusevin rəsmi bəyanatına inanmaq istəmir, mətbuatda böhtan xarakterli yazılarla çıxış edir, oxucuları çaşdırır, azərbaycanlılara qarşı nifrət hissi oyadırdılar.

Katusev müsahibəsində daha sonra bildirdi ki, Sumqayıtda yayılan şayihələr, uydurmalar istintaqın işinə mane olurdu.

"Krunk"un fəal üzvü Babayan Moskvadan gələn nümayəndələri görüb qışqıra-qışqıra danışmağa başladı ki, bu gecə, yəni martın 3-də Səməd Vurğun adına mədəniyyət sarayının arxasında iki erməni uşağının başını kəsib atıblar. İstintaq qrupunun rəhbəri, SSRİ Baş Prokurorluğunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi V.Qalkin təcili olaraq söylənilən faktı yoxlamaq üçün hadisə yerinə adam göndərdi. Şayiə yalan çıxdı.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sonralar Babayan kimiləri qeyd etdilər ki, 15 nəfər erməni qadınını öldürüb, Corat qəsəbəsinin qəbiristanlığına atıblar. Bu şayiə də yalan oldu. Guya Ceyranbatan gölünün yanında erməni millətindən olan bir qrup adam yandırılmışdır. Müstəntiqlər "hadisə" yerindən qayıdıb bu xəbərin də yalan olduğunu bildirdilər.

Katusevin müsahibəsində maraqlı bir fakt ermənilərin iç üzünü ifşa etdi. Müsahibədə deyilirdi: "Bu yaxınlarda istintaq qrupuna Ermənistan sakini Q.Ulubabyanın məktubu daxil olmuşdur. O, məktuba A.Qriqoryanın ərizəsini də əlavə etmişdir. Ərizədə kütləvi ixtişaş zamanı onun arvadının və üç uşağının həlak olduğu bildirilirdi. Bu vəziyyətlə əlaqədar olaraq Qriqoryan iyulun 4-də SSRİ Prokurorluğunun müstəntiqinə eynən aşağıdakıları qeyd etmişdir: "Biz hamımız — mən, arvadım, oğlum Pavel və qızım Yelena sağ-salamatıq. Mənim heç vaxt Vladimir adında oğlum olmayıb. Guya, arvadım və uşaqlarım həlak olublar. Mən bu barədə heç kimə deməmişəm və bununla əlaqədar Moskvaya da getməmişəm. Mənim adımdan yazılmış ərizənin surəti mənə təqdim edilmişdir. Lakin imza mənim deyil. Bu ərizədə göstərilənlər uydurmadır".

Bu cür uydurmalar erməni şovinistləri tərəfindən hər gün yazılır, müxtəlif instansiyalara göndərilirdi. Vaxt keçdikcə ermənilərin təbliğat mexanizminin yalan və böhtan üzərində qurulduğu hamıya bəlli oldu.

Sual olunur: Sumqayıtda baş verən hadisələrin qarşısı alına bilərdimi? Mənə elə gəlir ki, alınardı. Lakin gözə görünməyən qüvvələr vardı ki, Sumqayıt hadisələrində maraqlı idilər.

1988-ci ilin iyul ayının 18-də SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında M.Qorbaçov tribunadan çıxış edərək demişdir ki, “qoşunlar Sumqayıta bir neçə saat gecikmişdilər”.

Bu ağ yalan idi. Bu yalanı SSRİ müdafiə naziri D.Yazov ifşa etdi. Onun bu sətirlərin müəllifinə verdiyi müsahibəyə belə cavab verdi. “Sovet qoşunu heç bir vaxt, heç bir yerə gecikmir. Mən Ali Baş Komandanın əmri olmadan şəhərdə komendant saati elan edə bilməzdim. Qorbaçov Sumqayıtda iğtişaşların baş alıb getdiyindən xəbərdar idi, lakin nədənsə susurdu. Qətlərin sayı artanda mən bu əmri aldım və Sumqayıtda komendant saati elan etdim”. Deməli, bu əvvəlcədən planlaşdırılmış bir aksiyaya idi.

Bu, təxribatı ifşa etmək üçün mütləq Sumqayıtda baş verən hadisələrin izinə düşmək lazım idi. Bunu özümüz etməsəydik, əvəzimizə kim edərdi? “Sumqayıtın əks-sədasi” sənədli filmi də belə yarandı.

Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı araşdırmaların ilk müəllifləri biz - mən Eyruz Məmmədov və kino-rejissor Davud İmanov oldu. İllər keçdi, bu məsələ ilə başqaları da maraqlanmağa başladılar.

Sənədli filmin necə başa gəldiyi haqqında oxuculara məlumat vermək də maraqlı olardı. Mən və mərhum dostum Davud İmanov ilk dəfə bu haqda Sumqayıt Şəhər Partiya Komitəsinin rəhbərliyinə məlumat verdik (söhbət 1990-cı ilin yay aylarından gedir - müəllif). Sözdə irəli sürdüyümüz ideyanı bəyəndilər. Lakin kabineti tərk edən kimi, bu haqda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə və dövlət təhlükəsizlik orqanlarına məlumat verildi. Filmin çəkilişinə qadağa qoyuldu.

Lakin biz sözümdə israrlı idik. Sənədli film çəkilməli idi. Sumqayıtda baş verən hadisələrdə yeniyetmə və gəncləri ətrafına toplayan qatı cinayətkar Eduard

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Qriqoryandan ilk müsahibəni almaq istəyirdik. O, Stavropol vilayətinin Budyonovsk şəhərində həbsxanada yatırdı. Bu haqda sonra ətraflı məlumat verəcəyik.

Davud İmanovla birlikdə AzTV-nin rəhbərliyinə müraciət etdik, onlardan xahişimiz bu oldu ki, Moskvaya getmək üçün bizə ezamiyyə vərəqəsi versinlər. Biz öz vəsaitimiz hesabına çəkilişləri aparacağıq. Lakin bizə etiraz etdilər.

Davud İmanov “Azərbaycanfilm”də çalışırdı. Oradan da eyni cavabı aldığımız oldu ki, hər iki təşkilatı artıq məlumatlandırmışlar. Bu, bizim kəskin etirazımıza səbəb oldu. Ermənilər dünya ictimaiyyətinə Sumqayıtda baş verən hadisələr haqqında hədyanlar yağdırırdılar, biz isə həqiqəti üzə çıxartmaq istəyirdik, buna isə mane olurdular. Yaxşı ki, dünyada yaxşı adamlar var. Həmin illərdə məşhur kinorejissor Rasim Ocaqov “Ocaq” kino-studiyasını yaratmışdı. Biz ona da müraciət etdik, niyyətimizi bildirdik. Bir müddət dinmədi. Sonra dedi: — “Etiraz etmirəm. Lakin studiyanın maddi imkanı demək olar ki, yox dərəcəsindədir”.

Biz maddi vəsaitin tapılacağını ona bildirdik. Razılıq verdi. Bizimlə müqavilə imzaladı. Sevincimizin həddi-hüdudu yox idi. Lakin bu sevincimiz uzun çəkmədi. Sumqayıt avtokombinatı bizə maşın ayırmaqdan imtina etdi. Söylədilər ki, Azərbaycanı tərk etmək üçün respublika nəqliyyat naziri rəsmən icazə verməlidir. Dilxor olsa da ruhdan düşmədik. Nazirə məktub yazıb nazirliyə yollandıq. Məktubumuz qəbul olundu. Lakin nazir mikroavtobusun ayrılmasına icazə vermədi. Sumqayıt avtokombinatın rəhbərliyinə qadağa qoydu. Biz kor-peşman Sumqayıta qayıtdıq. Belə qərara gəldik ki, Sumqayıt Şəhər Xalq Deputatları Soveti İcraiyyə Komitəsinin sədri Rasim Eminbəylinin yanına gedək. Çünki o, bizi dəstəkləyirdi və filmin tezliklə çəkilməsində maraqlı idi, hətta özünün bəzi məsləhətlərini də vermişdi. Kabinetinə daxil olduq. Rasim müəllim hiss etdi ki, əhval-ruhiyyəimiz heç də ürəkaçan deyildir. Gülə-gülə soruşdu:

-Nə hadisə baş verib, çox pəjmürdə görünürsünüz ?

Biz məsələni təfsilatı ilə danışdıq.

- Ermənilər bizə hər yerdə damğa vururlar, biz isə bu damğanı dəlil və sübutlarla üstümüzdən götürmək istəyirik, bizə hər yerdə mane olurlar,- Davud dilxor halda dedi.

Rasim müəllimin sifəti ciddiləşdi, katibəsinə tapşırıq verdi ki, avtokombinatın rəhbərini təcili yanına çağırınsın.

Bir müddətdən sonra avtokombinatın rəisi otağa daxil oldu. Bizi gərəndə məsələnin nə yerdə olduğunu duydu. Rasim müəllim müqəddiməsiz-filansız dedi:

- Təcili olaraq bu yoldaşlara təzə bir mikroavtobus ayırırsan. Səbh tezdən Stavropola yola düşməlidirlər.

Rəis bir anlığa duruxdu. Sonra astadan dedi:

- Rasim müəllim, bunun üçün nazirin icazəsi lazımdır.

Rasim müəllim əvvəlcə tutuldu və sonra ucadan bildirdi.

- Mən şəhərin meriyəm. Hər şeyə cavabdeh də mənəm. Sumqayıtda baş verən hadisələr ola bilsin, sizin nazirinizi narahat etməsin, amma məni narahat edir. Nədir,

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

ermənilərin qabağından qaçmalıyıq? Bu cavan oğlanlara heç kim kömək etmək istəmir. Öz təşəbbüsləri ilə hadisələrin izinə düşmək, əsl həqiqəti üzə çıxarmaq istəyirlər. Biz onları alqışlamaq və dəstək vermək əvəzinə, yaxamızı kənara çəkirik. Get, maşını hazırla, bütün məsuliyyət mənim boynuma. Naziriniz sənə irad tutsa, mən onunla danışaram. Rasim müəllim axşam bizi

yenidən yanına çağırırdı. Və bizə iki hərbi maşının nömrəsini verdi.

- Orqanlardan almışam. Azərbaycandan çıxan kimi nömrələri dəyişin, Həmin vilayətdə ermənilər çoxdur. Hər şey ola bilər.

Biz minnətdarlığımızı bildirib kabineti tərk etdik. Ertəsi gün Stavropola yola düşdük. Gecə Rusiyanın sərhədini keçdik. Nömrələri dəyişmək yadımızdan çıxdı. Budyonovska çatdıq. Mehmanxanada yer aldığımız qrupumuzdan iki nəfər yorğun olduğundan sərin hava almaq üçün həyətdə düşdülər. Siqaret çəkə-çəkə söhbət edirdilər. Şəhərdə

yaşayan bir neçə erməni onlara yaxınlaşdılar, söz atdılar, arada mübahisə düşdü, bu vaxt rus milisi gəlib bizim uşaqları tutub bölməyə apardı.

Bu, bizə qarşı olan ilk təxribat idi. Rüşvət verib onları birtəhər azad edə bildik. Budyonovskda yaşayan azərbaycanlılar bizə dedilər: “Sumqayıtdan gəldiyinizi bildirməyin, çəkiliş aparmağınızdan da heç kimin xəbəri olmamalıdır, yoxsa qoymayacaqlar. Həm də bilsələr ki, Sumqayıtdan gəlibsiniz, qan düşə bilər”.

Bizə hər şey aydın oldu. Qriqoryan bizə müsahibə verməkdən imtina etdi. Çünki o, Azərbaycanda olanda erməni millətçiləri kütləvi informasiya vasitələrində hay-küy qaldırmağa başladılar. Sözlərindən belə başa düşmək olardı ki, guya onlar Qriqoryanın təhlükəsizliyindən narahatdırlar. Bakıda ona təzyiq edirlər, işgəncə verirlər, təcridxanada onu öldürə bilərlər və s. Nəticədə onu Azərbaycandan alıb Rusiyaya, Stavropol vilayətinin Budyonovsk şəhərinə gətirdilər. Bu işdə canfəşanlıq göstərənlər isə Kaputikyan, Balayan, Staravoytova, Əlixanyan-Bonner və başqaları idi.

* * *

Budyonovsk şəhərində Qriqoryandan müsahibə almaq çətin oldu. İlk öncə erməni diasporu onun yanında olmuş və kiminləsə ünsiyyətə girməsini ona qadağan etmişdilər. Onlar təcridxananın rəisini pul ilə ələ almış və Qriqoryana hər cür şərait yaratmışdılar.

Kalonun rəisi onu yola gətirməyə çalışdı (Biz ona hörmət etmişdik. Söz vermişdi ki, Qriqoryanı yola gətirəcəyəm). Həmin vaxt həyat yoldaşı Rita yanında idi. Onu da qeyd edirəm ki, Rita ayda bir dəfə iki gecə onun yanında qalırdı. Bu şəraiti Qriqoryan üçün yerli erməni diasporu yaratmışdı. Kalonun rəisi Qriqoryanın tərsliyini görüb acıqlı-acıqlı dedi:

- Əgər razı olmasan, Ritanı otağına buraxmayacağam. Razılıq versən, Rita bundan sonra həftədə iki gecə gəlib yanında qala bilər.

Bundan sonra Qriqoryan razılıq verdi. Bizim kim olduğumuzla, haradan gəldiyimizlə maraqlandı. Davud yalan danışmalı oldu. Dedi ki, biz Moskvadan “Ostankino”dan (indiki ORT) gəlmişik. Sovetlər birliyində baş verən konfliktlərlə bağlı sənədli film çəkirik. Tiflisdə, Fərqanədə, Oşda, Vilynüsədə olmuşuq. Azərbaycanda olanda isə səninin adına rast gəldik və qərara gəldik ki, səninlə görüşək.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Qriqoryan çox düşündükdən sonra razılıq verdi. Müsahibə haqqında danışmazdan əvvəl onun kim olduğu haqqında bəzi məlumatlar vermək istədim:

Eduard Robertoviç Qriqoryan 1959-cu ildə Sumqayıtda anadan olmuşdur. Tüfeyli həyat təzi keçirirdi. Spirtli içkilərə meyilli olduğundan tez-tez dava salır, oğurluq edirdi. Bu hərəkətlərin üstündə 3 dəfə mühakimə olunmuşdu. 1976-cı, 1981-ci və 1982-ci illərdə.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdə cinayətkar kimi həbs olunmuş və mühakimə edilmişdi. Müttəhimlər kürsüsündə əyləmiş qatı cinayətkar kimi 9 il 2 ay 13 gün müddətində azadlıqdan məhrum olunmuşdu.

Sual oluna bilər: Sumqayıtda baş verən hadisələrə məhz Qriqoryan başçılıq edirdimi? Xeyr! O, bu oyunda yüksək dairələrdə əyləşən erməni millətçilərinin əlində bir alət idi.

Qriqoryan ona tapşırılan işin öhdəsindən bacarıqla gəldi. Bir neçə gün ərzində ətrafına dəliqanlı gəncləri toplaya bildi. Onlara pul payladı, narkotik maddələr verdi. Görəsən, heç bir yanda işləməyən, tüfeyli həyat tərzini sürən “Paşa” ləqəbli Qriqoryanda bu qədər pullar və narkotik maddələr hardan idi? Sözsüz ki, onu erməni millətçiləri təmin edirdi. Sumqayıtda mütləq qan tökülməlidir, - deyə onu pulla ələ almışdılar.

Qriqoryana köməklik edən müttəhimlərdən Nəcəfov qeyd edirdi ki, ixtişaşlar vaxtı Qriqoryanın əlində balta var idi. O, Yeseyana məxsus olan “Moskviç” maşını saxladı, sürücünü döydü, sonra biz maşını çevirdik.

İsayev isə öz izahatında bildirdi ki, Mejlumyanın qapısını sındıraraq içəri girdik. Burada da azğınlıqlar başlandı. Qriqoryan onu döydü, soyundurdu və zorladı.

Səfərovun izahatında göstərilir ki, Qriqoryanın rəhbərliyi ilə biz Emmanın mənzilinə daxil olduq. Onun göstərişi ilə qadını soyundurduq. Edik Emmanı zorladı.

İstintaq orqanları Qriqoryanı zərərçəkmişlərlə üzləşdirdilər və qadınlar Qriqoryanın onlara qarşı zor işlətdiklərini söylədilər.

Ermənistanın hüquq-mühafizə orqanları bunun guya təzyiqlər altında aparıldığını iddia etməyə başladılar. SSRİ Baş Prokurorluğunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi Qalkin söhbətində qeyd etdi ki, “üzləşmə mənim iştirakımla videolentə çəkildi. Erməniləri sakitləşdirmək və Qriqoryanın cinayətkar olduğunu sübut etmək üçün Qriqoryanı və Mejlumyanı Yerevana apardıq. Orada da üzləşmə aparıldı. Mejlumyan Qriqoryan tərəfindən zorlandığını dedi. Bu üzləşmə də videolentə alındı. Ermənilər Qriqoryanın cinayət törətdiyinin həqiqət olduğunu bildilər. Lakin buna da inanmaq istəmirdilər. Ancaq həqiqət həqiqətdir, onu danmaq olmaz. Erməni şovinistlərinin Qriqoryanı təmizə çıxartmaq cəhdləri puça çıxdı”.

...Çəkilişlərə başladım. Qriqoryan suallarımızdan qaçırdı. Cinayət törətdiyini etiraf etmək istəmirdi. Zərər çəkmişlərin izahatlarını və şəkillərini ona göstərəndə kinayə ilə gülüb dedi ki, bütün bunlar mənə qarşı uydurmadır. Mən heç Sumqayıt hadisələrində iştirak etməmişəm.

- Bəs üç dəfə mühakimə olunmusunuz, bunu da inkar edirsiniz?

- Bu, kiçik xuliqanlıq idi.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

-Sizlə birlikdə ixtişaşlarda iştirak edən Səfərov, İsayev izahatlarında bildiriblər ki, sizin əlinizdə siyahı vardı. Hansı mənzilə girib dağıtmaq, qarət etmək, zor işlətmək əmrini siz verirdiniz. 3-cü mikrorayonda binanın ikinci mərtəbəsində erməninin yaşadığını söyləyəndə siz qapını sındırmağa qoymayıb, demisiniz ki, burada erməni yaşamır, erməni dördüncü mərtəbədə yaşayır. Hücüm edib dördüncü mərtəbədə erməninin qapısını sındıraraq, evini qarət etmişiniz. Sonralar məlum oldu ki, ikinci mərtəbədə sizin qoruduğunuz mənzildə də həqiqətən erməni yaşayırmış. Deməli, zərər çəkənlər “Krunk”un üzvü olmayanlar idi, eləmi?

-Bütün bunlar yalandır.

- Bəs siyahı?

-Bu da mənə qarşı uydurmadır.

-İstintaqın verdiyi məlumata görə, hadisələrdən xeyli əvvəl Yerevandan sizin yanınıza emissarlar gəlib, sizi təlimatlandırılar, pul və narkotik veriblər. Bunlar da yalandır?

- Siz Sumqayıtda baş verənləri mənim boynuma qoymaq istəyirsiniz. Ünvanı səhv salmışınız. Bunu başqa yerdə axtarın.

-Harada Yerevanda?

-Ola bilsin Yerevanda, bəlkə də Moskvada, kim bilir. Bir sözlə, siz məndən konkret söz ala bilməyəcəksiniz. Həm də sizin “Ostankino”dan gəldiyinizə şübhə edirəm. Siz Azərbaycandan gəlmisiniz. Qorxmursunuz? Sizi yəqin ki, bizimkilər izləyirlər. Hamınızı məhv edəcəyik.

Qriqoryanın sifətində bizə qarşı bir nifrət yarandı. O, daha danışmaq istəmirdi. Biz isə, demək olar ki, öz işimizi qurtarmışdıq.

Sonra çəkilişlərimizi Moskvada aparmalı olduq. Ulu öndər Heydər Əliyevdən, (1990-cı ildə o, Moskvada yaşayırdı), SSRİ Baş Prokurorluğunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi Qalkindən, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin əməkdaşı, polkovnik Nikitindən, “Moskovskiyə novosti” qəzetinin baş redaktoru Loşakdan və başqalarından müsahibələr aldıq.

Heydər Əliyevdən müsahibə almaqda çətinlik çəkdik. Çünki o, KQB-nin nəzarəti altında idi və bizə qəti tapşırıq verilmişdi ki, bir daha buralara gəlməyin, yoxsa sizə qarşı xoşagəlməz tədbirlər görülməkdir. Davud inad etdi, bir neçə adamlarla görüşdü. Çoxları ehtiyatlı olmağımızı məsləhət gördülər. Qorbaçov hələ də hakimiyyətdə idi. Ermənistan-Azərbaycan münafişəsi qızıışdı. “Sizi Moskvadan qova bilərlər”, -deyə Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyinin əməkdaşı bizə söylədi. Davud Heydər Əliyevin ev telefonunun nömrəsini öyrəndi, ona zəng vurdu, gəlişimizin məqsədini bildirdi. Bir neçə sual-cavabdan sonra razılıq verdi.

Ertəsi gün biz Moskvada Heydər Əliyevlə görüşdük: Siz Azərbaycandan ilk jurnalistsiniz ki, məndən müsahibə almağa gəlmisiniz. Qorxmursunuz ki, mənə görə sizi incidərlər?-dedi.

Davud gülümsəyərək dedi:- Heydər müəllim, biz Sizin Azərbaycanda və ölkədə olan nüfunuza arxayın, məhz buna görə də yanınıza gəlməyi qərara aldıq.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Heydər Əliyev Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan alınıb Ermənistana verilməsində Qorbaçovun və ona yaxın olan ermənilərin, xaricdə yaşayan erməni lobbisinin rolu olduğunu söylədi. Əlavə etdi ki, lakin heç bir vəchlə torpağı ermənilərə vermək olmaz. Azərbaycan xalqı müdrik, qətiyyətli və iradəli xalqdır və bu avantürist siyasətə yol verilməməlidir.

Doğrudan da, bu avantürist bir siyasət idi. Onun da başında Mixail Qorbaçov dururdu. Dəstək verən isə Moskvada və xaricdə yaşayan erməni lobbisi idi. Lentə aldığımız materiallardan belə nəticəyə gəldik ki, Sumqayıtda baş verən hadisələr bir qrup xuliqanın işi deyildir. Ssenari çox-çox qabaqcadan tutulmuş və icra etmək üçün kəşfiyyat orqanlarına tapşırılmışdı. Erməni millətçilərini də qızıışdırıb iki xalq arasında olan münasibəti gərginləşdirməyə sövq etməyə nail olmuşlar.

Moskvada ermənipərəst kütləvi informasiya vasitələri Azərbaycanda ixtişaşlar zamanı törədilən cinayətləri ört-basdır etməkdə Azərbaycanı, onun hüquq-mühafizə orqanlarını ittiham etməyə başladılar. Q.Staravoytova, Nuykin, İgityan, Balayan, Q.Borovik, S.Kaputikyan mətbuatda və telekanallarda çıxış edərək Sumqayıtda ermənilərə qarşı “genosid” baş verdiyini söyləyirdilər. İstintaq materialların Azərbaycandan alınıb Moskvaya verilməsini tələb edirdilər. Sözlərindən belə məlum olurdu ki, Sumqayıtda məhkəmə prosesi obyektiv aparılmayacaq. Nəticədə istədiklərinə nail oldular. Əhmədovun, İsmayılovun, Cəfərovun məhkəmə prosesi Moskvada aparıldı. Zala toplaşan azğınlaşmış ermənilər bir ağızdan qışqırırdılar ki, müttəhimlərin hər üçünə ölüm hökmü kəsilməlidir. Milis orqanları onları sakitləşdirib zaldan çıxartmağa məcbur oldu.

Sumqayıtda hadisələr fevralın axırlarında baş vermişdir. İki-üç aydan sonra tələsik şəkildə məhkəmə prosesinin keçirilməsi kimə lazım idi? Moskvanın bu işdə marağı vardı. Onlar dünya ictimaiyyətinə cinayətkarlara qarşı sərt ittihamların verildiyini bildirmək istəyirdilər, əslində isə bu proseslərin pərdə arxasında Sumqayıtda baş verən hadisələrin sifarişçilərini gizlətmək niyyətində idilər. Düzdür, onların bu niyyəti sonralar bütün çıpaqlığı ilə üzə çıxdı. Əhməd Əhmədova ölüm hökmü kəsildi. Tale İsmayılova 15 il verildi. Burada Tale İsmayılovun vəkili Aleksandr İvannikovun bizə söylədiklərini oxuculara çatdırmaq maraqlı olardı:

-Mən Taleyin işi ilə ciddi maraqlandım. Düzdür, ixtişaşlarda iştirak etmişdir. Qriqoryanın başçılığı ilə bir neçə mənzilə girmiş və qarətlə məşğul olmuşdur. Küçələrdə yerləşən bir neçə qəzet köşkünə vurub sındırmışdır. O, ixtişaş zamanı heç kimi qətlə yetirməmişdir. Elədiklərini də etiraf etmiş və peşman olduğunu söyləmişdir. İstintaq birtərəfli aparılmışdı. Cinayət işini Moskvadan gələn müstəntiqlər aparmışlar. Mənim onlarla da söhbətim olmuşdur. “Axı tam sübut olunmamış işi Moskvaya məhkəməyə göndərmək olmaz. Tale İsmayılovun işində qaranlıq məsələlər çoxdur. Onları araşdırmaq və aydınlıq gətirmək lazımdır”, -dedim. Mənə cavabları bu oldu ki, “bu, bizdən asılı deyil. Moskva bizi tələsdirir”.

Moskvada məhkəmə prosesi bir neçə gün davam etdi. Məhkəmə Tale İsmayılova ölüm hökmü kəsdi. Mən etiraz etdim. Çıxışında bildirdim ki, materiallar yenidən baxılmaq üçün istintaqa qaytarılmalıdır. Yoxsa mən xarici jurnalistlər qarşısında mətbuat konfransı keçirib məhkəmənin qeyri-obyektiv aparıldığını bəyan edəcəyəm.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Məhkəmə təxirə salındı. Əhməd Əhmədova ölüm hökmü, Tale İsmayılova isə 15 il iş kəsildilər. Buradan sual doğur: Necə olur ki, 5 ermənini qətlə yetirmiş, bir neçə erməni qızını zorlamış erməni Qriqoryana 9 il həbs cəzası verilir. Cinayətləri tam sübut olunmayan azərbaycanlı gənclərə isə ağır ittihamlar oxunulur? Deməli, bu sifarişli bir məhkəmə prosesi idi. Bir fakta diqqət yetirsək görürük ki, bu, həqiqətən belədir.

SSRİ Ali Məhkəməsinin sədri V.Terebilovun 1988-ci ilin axırlarında “Novoe vremya” jurnalında müsahibəsi çap olundu. Terebilov məhkəmə proseslərinə yuxarıdan, xüsusilə Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi aparatından təzyiqlər olmasından şikayətlənirdi və tələb edirdi ki, məhkəmə müstəqil olmalıdır. Sonra Terebilov qeyd edir ki, hazırda SSRİ Ali Məhkəməsində Əhmədovun, Cəfərovun, İsmayılovun cinayət işi üzrə məhkəmə prosesi gedir. Məhz yuxarıların təzyiqi nəticəsində məhkəmə heyəti

obyektivliyini, humanizmini bir tərəfə qoyub, Əhmədovun timsalında nəyin bahasına olursa-olsun “təşkilatçı” obrazını yaratmaq niyyətinə düşdü. Prosesdə iştirak edən düşüncəli adamlar əmin idilər ki, bu cür cinayət işləri yenidən yoxlanılmaq üçün istintaqa qaytarılmalıdır. Bu barədə məhkəmə prosesinin yekununu şərh edən “Moskovskiyə novosti” qəzeti yazırdı: “Vəkillər belə hesab edirlər ki, işin istintaqı tam aparılmayıb. Cinayətlərin təşkilatçıları üzə çıxarılmayıb, hadisələrin baş verməsinin səbəbləri və şəraiti aşkar edilməyib”.

(ardı var)

Eyruz MƏMMƏDOV,
əməkdar jurnalist

“Xalq qəzeti “ 28 fevral, 01, 02. 03, 04 mart 2013

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Ermənilər Sumqayıt iğtişalarını təşkil etməklə Dağlıq Qarabağ hadisələrini qızışdırdılar

Fəzail İbrahimli: “Məqsəd dünyada Azərbaycan üçün “qaniçən” ölkə, azərbaycanlılar üçün isə “vəhşi” obrazları yaratmaq idi”

1988-ci ilin 27-29 fevral tarixlərində Sumqayıt şəhərində törədilmiş kütləvi iğtişalar nəticəsində müxtəlif millətlərdən, o cümlədən 26-sı erməni millətindən olmaqla ümumilikdə 32 nəfər həlak olub, 400 nəfərdən çox adam müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri alıb. İğtişalar zamanı 200-dən çox mənzil talan edilib, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektı dağıdılıb, 40-dan çox avtomaşın zədələnilib və ya yandırılıb. Dövlətə o vaxtkı qiymətlərlə 7 milyon rubl məbləğində maddi ziyan vurulub. Hadisələrlə əlaqədar

444 nəfər məhkəmə qarşısında cavab verməli olub ki, onlardan 400 nəfəri 10-15 gün təcridxanalarda saxlanılıb, 94 nəfər müxtəlif müddətlərə həbs cəzasına, Əhməd Əhmədov ad-soyadlı bir nəfər isə güllələnməyə məhkum olunub. 25 il öncə Azərbaycanın mühüm sənaye şəhəri sayılan Sumqayıtda törədilən iğtişaşlar, bu hadisələrdə SSRİ DTK-sının və erməni Eduard Qriqoryanın rolu, hadisəyə düzgün hüquqi-siyasi qiymətin verilməməsi və sairə bağlı “Kaspi”nin suallarını tarixçi-alim, millət vəkili Fəzail İbrahimli cavablandırır.

- Fəzail müəllim, Sumqayıt hadisələrinə o zaman verilən hüquqi-siyasi qiymət nə dərəcədə reallığı əks etdirib?

- Qətiyyən reallığı əks etdirmədi. Çünki o dövrdə baş verən hadisələr kifayət qədər sovet stilli idi. Kommunist partiyasının rəhbərliyi, bir ideoloji çərçivə var idi. Baş verənlərin hamısı yerli hakimiyyət orqanlarının, bir qrup insanların günahı kimi təqdim olunurdu. Ancaq həyat sübut etdi ki, bu iğtişaşlar hər hansı bir zaman kəsiyində baş verməyib. Bu, xüsusi hazırlanmış, qurulmuş ssenarinin reallaşması yolunda atılan “uğurlu” addım idi. Yəni, Sumqayıt hadisələri Qağlıq Qarabağ problemi yolunda erməni məkrinin həyata keçirdiyi növbəti siyasətiydi. Təsəvvür edin, bu işin təşkilatçısı Dağlıq Qarabağ separatçılarının emissarları, SSRİ DTK-sının agentləri Sarkisyan, Osipov, həmçinin separatçı “Qarabağ” komitəsinin fəalı Konstantin Pxadze və “Krunk” cəmiyyətinin digər fəallarıdır. Hadisələrin iştirakçısı, yəni iğtişaşçı dəstəyə rəhbərlik edənlər üst-üstə 10 ilə yaxın azadlıqdan məhrum etmə cəzası çəkmiş qatı cinayətkar, milliyyətçə erməni, “Paşa” ləqəbli Eduard Qriqoryan, onun Albert və Ernis adlı iki qardaşdır. Bu adamlar təsir altına saldıqları kütləni “Qarabağ” və “Krunk” təşkilatlarına pul verməkdən imtina etmiş ermənilərin yaşadıkları mənzillərə istiqamətləndiriblər. Hətta, Eduard Qriqoryan özü şəxsən 6 nəfər erməninə qətlə yetirib. İndi fikir verin, hadisəni təşkil edən, öldürən, ölən də ermənidir. Belə olan halda, bu məsələnin sırf mahiyyətini hüquqşünasın köməyi olmadan, orta səviyyəli istənilən ağıl sahibi aydın dərk edir.

- Ermənistanın Azərbaycana qarşı təbliğatında bu hadisə hansı rolunu oynayıb?

- Hər şeydən öncə, ermənilər Sumqayıt iğtişaşlarını təşkil etməklə, Dağlıq Qarabağ ətrafında cərəyan edən hadisələri qızıışdırdılar. Bu olaydan yararlanıb Dağlıq Qarabağ məsələsini aktual formada gündəmə gətirdilər. Moskvanın diqqətini də bura yönəltməklə, dünya ictimaiyyətində yanlış rəy yaratdılar. Ən əsası, ermənilər bununla Moskvanı inandırmağa cəhd etdilər ki, Dağlıq Qarabağdakı ermənilər bu millətlə, yəni

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

azərbaycanlılarla bir ölkədə, bir yerdə yaşaya bilməz. Məhz bu amil əsas tutularaq, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibindən ayrılması, Ermənistanla birləşdirilməsi tələbləri səsləndirildi. Ermənilər o zamankı SSRİ rəhbəri Mixail Qorbaçovu bunlara inandırmaq, onun ermənipərəst mövqeyini daha da gücləndirmək üçün belə bir ssenari həyata keçirdilər. Burada yeganə məqsəd, Azərbaycan üçün “qanıçən” ölkə, azərbaycanlılar üçün isə “vəhşi” obrazları yaratmaq idi. Ermənilər bununla dünyaya demək istəyirdilər ki, guya, 1915-ci ildə türklər, 1988-ci ildə isə azərbaycanlılar günahsız yerə onları öldürüblər. Ötən müddət ərzində də Ermənistanda, həmçinin müxtəlif xarici ölkələrdə yaşayan ermənilər bu yalanı dünyaya sırımağa çalışıblar.

- Bir müddət əvvəl yazıçı Əkrəm Əylislinin “Daş yuxular” əsəri geniş müzakirə edildi. Həmin əsərdə Sumqayıt hadisələri də ədəbiyyat predmetinə çevrilib. Sizcə,

olanlar, nə ilə əlaqədardır? Bu, hadisələrin mahiyyətini başa düşməməkdən irəli gəlir, yoxsa başqa məqamlar var?

- “Daş yuxular” əsəri ermənipərəst mövqə güdüb, erməni müdafiəsi üçün ərsəyə gətirilib. Əgər bu əsərin məqsədi erməni əxlaqının keşiyində durmaqdırsa, təbii ki, Sumqayıt hadisələrinə də məhz bu müstəvidə yanaşılıb. Ona görə də Əkrəm Əylislinin bu romanını olduqca qərəzli və ziddiyyətli əsər kimi dəyərləndirirəm. Orada hansısa ədalətdən danışmağa dəyməz. Ümumiyyətlə, bu əsər haqqında danışmağı özümə rəvac bilmirəm. Bu əsərin ən qərəzli cəhətlərindən biri də Sumqayıt hadisələrinə qeyri-obyektiv münasibətdir.

- Sumqayıt iğtişaşlarının əsl mahiyyətinin dünyaya çatdırılması, hadisəyə əsl hüquqi-siyasi qiymətin verilməsi üçün hansı addımlar atılmalıdır?

- Ermənistanla atəşkəs rejimində yaşasaq da, ideoloji müharibə davam edir. Onlar indi də dünyaya car çəkib öz “həqiqətlərini” bəyan edir, hamını buna inandırmaq istəyirlər. Haradasa onların bu sahədə müəyyən uğurlarını da müşahidə etmək olur. Əgər, ermənilər dünyanın bir sıra Avropa ölkələrinin parlamentlərində yalanlarına haqq qazandıra biliblərsə, bu, onların uğurlarıdır. Eyni ilə Azərbaycan tərəfi də bu ideoloji müharibədə ciddi sürətdə iştirak etməlidir və edir. Dünya ictimaiyyətini inandırmaq, kifayət qədər ictimai rəy yaratmaq ciddi məsələdir. Bu proseslər başlandıqdan bizlər ideoloji müharibənin iki mərhələsini keçmişik. Birinci mərhələ bu olub ki, biz hələ dünya dövlətlərini, onların ikili mövqə tutan rəhbərlərini inandırmaya çalışmışıq ki, Dağlıq Qarabağ Azərbaycan ərazisidir. Bu mərhələ bizim qələbəmizlə başa çatıb. Artıq dünya bilir ki, işğalçı kim, işğal olunan kimdir. Sadəcə olaraq, münasibət fərqlidir. Onlar işğal olunanla işğalçı arasında fərq görmürlər. Bu dünya siyasətinin ikili yanaşma formasıdır. Ona görə də hər bir Azərbaycan insanı bu ideoloji müharibədə fəal iştirak etməlidir. Millət, dövlət, müstəqillik taleyi ilə bağlı olan məsələlərdə bütün mövqelər ortaq olmalıdır. Kimliyindən və tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq, bu yolda hər bir Azərbaycan insanı əlindən nə gəlicə etməlidir. Hətta siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq dövlət və millət təəssübkeşliyində hamı vahid mövqedən çıxış etməlidir. Dağlıq Qarabağ problemi müzakirə predmeti olanda, bu zaman fikir ayrılığı olmamalıdır. Hər bir Azərbaycan insanı Dağlıq Qarabağla, erməni ilə münasibət məsələsində, müstəqilliyimizin taleyi məsələsində vahid bir mövqedən çıxış etməlidir. Düzdür, daxildə müəyyən problemlərimiz var, hər kəsin prinsipləri, siyasi partiyaların öz maraqları var. Amma bu prinsiplər dövlət, millət və Dağlıq Qarabağ, torpaq

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

məsələsində arxa plana atılmalıdır. Burada vahid bir mövqə olmalıdır. Hər bir azərbaycanlı xaricə gedəndə onun çamadanında yaraşılıq geyimlər, qırmızı rəngli qalstuklar yox, tariximizlə, keçmişimizlə, bu günümüzə bağlı olan, Azərbaycan xalqına kifayət qədər zərbə vuran ermənilərin fəaliyyətləri haqqında təbliğat vasitələri də olmalıdır. Onlar da həqiqətlərimizi bütün dünyaya çatdırmalıdır. Bax, biz bu addımları atmalıyıq. Ən əsası müxtəlif dillərdə çap olunmuş kitablar dünyaya yayılmalıdır. Tək Sumqayıtla bağlı deyil, eyni zamanda 1918-ci ilin mart, 1992-ci ilin Xocalı soyqırımları, insanlarımızın deportasiyası, Qaradağlı, 20 Yanvar, 20 Noyabr faciələri, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixi ilə bağlı kitablar yayılmalıdır. Bu yöndə bizim xarici ölkələrdəki səfirliklərimizin fəaliyyəti qənaətbəxş hesab edirəm. Biz bu formada fəaliyyətimizi bundan sonra da davam etdirməliyik.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt hadisələri 25 ildən sonra

1988–ci il fevralın 27–29–da baş vermiş Sumqayıt hadisələrindən artıq 25 il keçir. Zaman göstərdi ki, bu olaylar böyük bir siyasi oyunun başlanğıcı, necə deyərlər, “ilk akkordları” idi. Azərbaycana qarşı yönəldilmiş separatçılığa, terrorizmə, nəhayət işğalçılıq hərəkətlərinə haqq qazandırmaq üçün edilən təxribat idi.

Düşmən üzərində qələbə çalmaq üçün onun xüsusiyyətlərini öyrənmək, psixologiyasına bələd olmaq çox vacib amillərdən biridir. Əfsuslar ki, biz — azərbaycanlılardan fərqli olaraq uzun illər torpaqlarımızda yaşayıb çörəyimizi yeyən və

böyük ustalıqla öz xain, murdar sifətini gizlədə bilən ermənilər bu həqiqəti daha tez və daha yaxşı başa düşmüşlər. Ürəyi yumşaqlığımızı bilib, unutkanlığımıza bələd olan ermənilər əsrlər boyu oba və yurdlarımızda məskən salmış, sonradan isə qanımızı töküüb torpaqlarımızı işğal etmişlər. Lakin —ziyanın yarısından qayıtmaq da xeyirdir,— deyərlər. Bu gün düşməni və onun başımıza gətirdiyi bütün faciələri diqqətlə öyrənilib, dəqiq araşdırmalıyıq ki, gələcəkdə hər bir fitnə və həmləyə hazır olaq və sonda zəfər yürüşü ilə itirdiklərimizi də qaytara bilək.

Bu baxımdan Sumqayıt hadisələrini sonrakı qanlı olayların başlanğıcı kimi yada salıb təhlil etmək çox vacibdir. Düzdür bu haqda çox deyilib, çox yazılıb, lakin bu, kifayət deyil. Çünki ermənilər Sumqayıt hadisələrini bayraq edib hər yerdə azərbaycanlılara qarşı istifadə etmiş və son iyirmi ildə törətdikləri vəhşiliklərə bəraət qazandıraraq dirsəyə qədər qana batmış əllərini məharətlə dünya ictimaiyyətindən gizlədə bilmişlər. Məhz buna görə o dövrü şahidlərin gözü ilə canlandıran, fakt və dəlilləri bütün xırdalığıyla, epizod–epizod tədqiq edən və hadisələrin əsl təşkilatçılarını üzə çıxaran materiallara hələ də ehtiyac böyükdür. Bu haqda nə qədər çox məqalə və kitab dərc olunarsa, film çəkilərsə dünya ictimaiyyəti bir o qədər düzgün məlumatlandırılar və Sumqayıt hadisələrinin kimlər tərəfindən törədildiyi də daha dəqiq müəyyənləşər. Faktlar isə birmənalı olaraq hadisələrin ermənilər və onların himayədarları tərəfindən törədildiyini üzə çıxardır.

Həqiqətdən də, Sumqayıt hadisələrinə 25 ilin yüksəkliyindən nəzər yetirəndə təxribat törədib, qan axıdanların əslində ermənilərin özü, onların xaricdəki havadarları və keçmiş SSRİ rəhbərliyinin olduğu açıq görsənir. İndi artıq obyektiv düşünən hər insanda bu şübhə doğurmur. Hadisələri diqqətlə izlədikdə məhz erməni emissarlarının təcrübəsiz yeniyetmə və gənc azərbaycanlıların vətən heysiyyətinə toxunmaqla cinayətlərə təhrik etməsi və hətta özlərinin də bu cinayətlərdə iştirakı üzə çıxır. “Böyük Ermənistan” yaratmaq arzusu ilə alışıb–yanan erməni millətçiləri üçün hər cür mənfur üsul qəbul olunduğundan özlərindən qurbanlıqlar seçib, onları öldürməkdən də çəkinməyiblər. Bu onlara dünya ictimaiyyətinə ermənilərin məzlum, azərbaycanlıların isə guya vəhşi olduqlarını göstərmək, eləcə də gələcəkdə həyata keçirəcəkləri bütün yaramaz hərəkətlərə haqq qazandırmaq üçün zaman–zaman lazım olub. Tarix göstərir ki, bu ermənilərin əsrlərlə bizlərə qarşı istifadə etdikləri bir üsuldür. Bu yerdə XX əsrin əvvəllərində yazıb–yaratmış görkəmli Azərbaycan publisisti Ömər Faiq Nemanzadənin

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

böyük uzaqgörənliklə söylədiyi sözlər yada düşür. O, 1906–cı ildə “İrşad” qəzetinin səhifələrində çap etdirdiyi məqalələrinin birində yazır: “Ermənilər, necə olursa–olsun, özlərinin Ermənistan yaratmaq planlarını mütləq həyata keçirəcəklər və bu məqsədə nail olmaq üçün bizi İrəvandan, Qarabağdan və Qarsdan qovub çıxarmağa cəhd göstərəcəklər. Biz bilməliyik və unutmamalıyıq ki, ermənilər istənilən alçaqlığa hazırdırlar. Onlar təxribatlara əl ataraq müsəlmanları özlərinə qarşı qalxmağa təhrik edəcək, bilərəkdən böyük itkilərə yol verəcək, sonra da bütün Avropaya özlərini yazıq, məzlum, iztirablı bir xalq kimi göstərmək üçün ah–nalə çəkərək zarıyaçaqlar. Onlar öz cinayətləri üçün tədricən plan hazırlayacaq və onu həyata keçirmək üçün yollar arıyaçaqlar”. Görün müdrikcəsinə deyilən bu sözlərdə ermənilər necə dəqiq xarakterizə

edilmişlər. Təəssüflər olsun, ötən əsrin əvvəllərində söylənilən bu sözlərdən biz nəticə çıxarmadıq ki, düşmən planlarının həyata keçməsinə mane olaq, erməni fitnə-fəsadının qarşısını ala bilək. 1905–1906, 1914–1915, 1918–1920, 1948–1953 və nəhayət, 1988–1993-cü illərdə ermənilərin planlı şəkildə həyata keçirdikləri təxribatlar sonradan azərbaycanlıların qırğını və torpaqlarımızın zəbti ilə başa çatıb.

Sumqayıt hadisələrini də eyni ssenari üzrə faşist xislətli, alçaq Eduard qriqoryanlar və onların ənənəvi havadarları törədib. Məqsəd isə Ermənistandakı etnik təmizləməni ört-basdır etmək və Dağlıq Qarabağı ələ keçirmək olub. Həmin hadisələri epizod–epizod nəzərdən keçirəndə bu qabarıq şəkildə üzə çıxır.

Ermənilər “böyük Ermənistan” xülyasına düşəndən Dağlıq Qarabağı da digər Azərbaycan torpaqları kimi özünüküləşdirmək istəmişlər. Digər Azərbaycan torpaqları dedikdə isə İrəvan (indi Yerevan), Vedi (Ararat), Basarkeçər (Vardenis), Zəngibasar (Masis), Qəmərli (Artaşad), Mollagöyçə (Maralin), Dərələyəz (Yexeknadzor) və bütövlükdə müasir Ermənistanın ərazisi nəzərdə tutulur. Axı, həqiqətən də tarixi sənədlərə əsasən 200–250 il qabaq Qafqazda ümumiyyətlə erməni və ya özlərinin adlandırdığı kimi “haylar” yaşamayıb.

Bizim torpaqlara ermənilər ilk dəfə 1804–1813-ci il rus–İran və 1806–1812-ci il rus–türk müharibələri dövründə köçməyə başlamışlar. Birinci rus–türk müharibəsi illərində Osmanlı İmperiyasının rəiyyəti olmasına baxmayaraq, ermənilər ruslara satılıb türk ordusunun mövqeyini, əsgər və silah sayını düşməne ötürür, şəhər və kəndlərdə təxribat törədir, ara qarışdırmaqla məşğul olurdular. Müharibə başa çatdıqdan sonra isə ruslar onları ailələri ilə birlikdə Türkiyədən köçürdü. Azərbaycan torpaqlarında yerləşdirməyə başladılar. Aydın ki, rusların əsas məqsədi erməniləri osmanlıların qisasından qorumaq olmamışdır. Onların niyyəti daha uzaqgörən olub, özləri ilə türklər arasında ermənilər hesabına bufer zona yaratmaq idi. Düzdü, ilk köçürülən ermənilərin sayı çox deyildi. Hər əyalətdən 10–15 ailə. Çünki həmin dövrdə Azərbaycanın hər yerində rus təcavüzkarlarına qarşı müqavimət hələ də davam edirdi. Qərbi Azərbaycan torpaqlarında da ruslarla güclü mübarizə gedirdi. Bunu əyani göstərmək üçün bir neçə tarixi fakta toxunsaq kifayət edər.

Çoxsaylı rus qoşunu 1804-cü ilin iyulunda general–leytenant P.D.Sisianovun rəhbərliyi ilə İrəvanı mühasirəyə almışdı. Onda İrəvan qalasında cəmi 7 min döyüşçü vardı. Onlar rus generalının hədəsinə, vədlərinə əhəmiyyət vermədən şəhəri qorudular. Düşmənin

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

aramsız hücumlarını qəhrəmancasına dəf etdilər. Əldən düşmüş, azuqə ehtiyatı və ümidi tükənmiş rus qoşunu sentyabr ayının əvvəllərində geri çəkilməyə məcbur oldu.

Dörd il sonra, 1808-ci il oktyabrın 3-də general–feldmarşal İ.V.Qudoviç səkkiz minlik qoşunla İrəvan qalasının 6 kilometrliyində düşərgə saldı. Bir neçə qəti hücumdan sonra rus qoşunu itkilər verib biabircasına geri çəkilməli oldu. Altı günlük uğursuz döyüşdə mindən artıq rus əsgəri öldürüldü. Qudoviç ağır xəstələndi və 1808-ci il noyabrın 30-da rus qoşunu mühasirəyə son qoyaraq geri çəkildi. Sonradan ruslar yeni–yeni hücumlar təşkil etsələr də İrəvanı ələ keçirə bilmədilər və beləliklə, 1808-ci ilin payızına—1809-cu ilin əvvəllərinə təsadüf edən hərbi kampaniya məğlubiyyətlə başa çatdı. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrdə Azərbaycanın şimal–şərqi torpaqları artıq rus

istilası altında idi.

Nəhayət, 1827–ci ilin yazında yenidən başlanan hərbi əməliyyatlarda rus komandanlığı ilk növbədə İrəvan xanlığını işğal etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu. General Begendorfun rəhbərliyi altında olan rus ordusu aprelin 25–də İrəvan qalasını mühasirəyə aldı. Onun qoşununun tərkibində 3200 piyada, 1200 süvari və 16 top vardı. Belə güclü orduya baxmayaraq, İrəvan xanı Həsən xanın qoşunları qanlı döyüşlərdə Begendorfun qüvvələrini tam əldən saldı. Çar I Nikolayın göstərişi ilə Paşkeviçin komandanlıq etdiyi korpus (4800 piyada, 7100 nizami süvari, 3 min qeyri–nizami süvari və 26 top) İrəvanı mühasirədə saxlayan qoşunun köməyinə göndərildi. Sentyabrın 24–də bu böyük ordu ilə general Paşkeviç İrəvana qəti hücumu keçdi. Şəhərə dayanmadan yüngül və ağır toplardan mərmilər yağdırılırdı. Ancaq İrəvan təslim olmurdu. Əli silah tutan kim var idisə, uşaq–qoca, qız–gəlin hamı şəhərin müdafiəsində iştirak edirdi. Artıq altı gün aramsız hücumlar davam etsə də qalanı ələ keçirmək heç cür mümkün olmurdu. Nəticəsiz hücumlar, böyük itkilər rus komandanlığını hədsiz əsəbiləşdirirdi. İşlərin belə getdiyini görən ruslar Türkiyədəki kimi burada da erməni xəyanətkarlığından istifadə etmək qərarına gəldilər. O zaman İrəvanda Türkiyədən köçmə bir neçə erməni ailəsi yaşayırdı ki, elə onlar da sentyabrın 30–dan oktyabrın 1–nə keçən gecə qalanın şimal darvazalarını açaraq rusları şəhərə buraxdılar. Bununla da ruslar çoxdan ələ keçirmək istədikləri şəhəri nəhayət işğal edə bildilər. Burada rus tarixçisi V.Veliçkonun öz məşhur “Qafqaz” əsərində yazdığı sözlər yada düşməyə bilməz. O, erməniləri düzgün xarakterizə edərək demişdi: “Ermənilərin zəhlətökən fırldaqçılığı, iyrənc eybəcərliyi, biabırçı alçaqlığı var, “satqın” sözünü işlətmədən erməni tarixini və erməni təbiətini xarakterizə etmək olmaz”.

İrəvan qalası süqut edəndən cəmi üç ay sonra, yəni 1828–ci il fevralın 10–da Rusiya və İran arasında bədnam Türkmənçay müqaviləsi imzalandı. Və bununla da İrəvan və bütün Qərbi Azərbaycan torpaqları Rusiyanın müstəmləkəsinə çevrildi. Elə həmin zamandan da bu torpaqlarda yaşayan azərbaycanlıların bəlalı, qanlı–qadalı günləri başladı. Müqavilə imzalanandan dərhal sonra rus imperiyası İrəvan xanlığını ləğv edib bu ərazilərdə erməniləşdirmə siyasətini daha intensiv həyata keçirməyə başladı. Əzəli Azərbaycan torpaqlarında “erməni vilayəti” adlı qondarma bölgə yaradıldı ki, buraya da kütləvi şəkildə ermənilər köçürülməyə başlandı. 1828–1829–cu illərdə təkcə Şərqi Anadoludan, Ərzurumdan, Ərdəhandan, Qarsdan, Bəyaziddən 14044 erməni ailəsi

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

bizim dədə–baba torpaqlarımıza köçürüldü. N.Şavrov Rusiyanın bu müstəmləkəçilik siyasətindən belə yazır: “Biz müstəmləkəçilik fəaliyyətimizə Zaqafqaziyada rusların deyil, bizə yaxın olan xalqların yerləşdirilməsindən başladıq... 1826–1828–ci illər müharibəsinin qurtarmasından sonrakı iki il ərzində, 1830–cu ilədək Zaqafqaziyaya 40 min İran və 84 min Türkiyə ermənisi köçürmüş və onların İrəvan quberniyasının ən yaxşı dövlət torpaqlarında yerləşdirmişdik ki, orada erməni əhalisi cüzi idi”.

Çox keçmədi ki, ermənilər yerli əhalini öz dədə–baba yurdlarından çıxarmağa başladılar. Bunun üçün ermənilərə təxminən 160 ilə yaxın bir vaxt tələb olundu. Qərbi Azərbaycan torpaqlarından axırıncı aborigen azərbaycanlı 1988–ci ildə çıxarılaraq qovuldu.

Aydındır ki, Rusiya imperiyası Türkmənçay müqaviləsindən sonra təkcə Qərbi Azərbaycan torpaqlarında deyil, işğal olunmuş bütün ərazilərimizdə köçürmə siyasətini həyata keçirirdi. Bununla mütləqiyyət yerli əhali ilə gəlmələr arasında say balansına nail olmaq və türk–müsəlmanlarını daim nəzarətdə saxlamaq məqsədi güdürdü. Sözsüz ki, ermənilər digər millətlərə nisbətən, daha artıq sayda köçürülürdü. Ancaq bu siyasətin hesabına belə o vaxt ermənilərin sayı heç vaxt azərbaycanlıların ümumi sayının on faizinə də çatmadı. Hətta, ermənilərin ən çox yerləşdirildiyi Qarabağın dağlıq bölgələrində də onların sayı yerli əhalinin sayının iyirmi faizini adlayıb keçə bilmədi. Bu ermənilərin dənizdən–dənizə “Böyük Ermənistan” yaratmaq planlarını çox pozurdu. Bundan qıcıqlanan ermənilər zaman–zaman torpaqlarımıza soxularaq şəhər və kəndlərimizi dağıtmış, minlərlə yurddaşımızı qətlə yetirmişlər. Ən qanlı olaylar ötən əsrin əvvəllərində, yəni 1905–1907 və 1918–1920–ci illərdə baş vermişdi. Sonuncu hadisələr daha kütləvi və amansız qırğınlarla yadda qalmışdır. Belə ki, 1918–ci il martın 30–31–i və aprel ayının ilk günlərində Bakıda 12 mindən artıq azərbaycanlı—qoca, uşaq, qadın öldürüldü. Analoji hadisələr Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Salyan və Şamaxıda təkrarlandı. Ümumilikdə bu hadisələrdə 30 minə yaxın yurddaşımız qətlə yetirildi. Daim havadarlarına güvənən ermənilər apardıqları bu qanlı siyasətlə XX əsrin ilk iyirmi illiyində ələ keçirdikləri Azərbaycan torpaqlarında möhkəmləndilər və rəsmən öz dövlətlərini də yaratdılar.

Hər zaman əllərinə fürsət düşdükcə tarixi məqamlardan ustalıqla istifadə edən ermənilər bu planlarını sovetlər durumunda da bacarıqla həyata keçirə bilmişlər. Sadəcə üsullar bir qədər dəyişildi. Yalan və iftiralar işə düşdü. Sovetlər rejimində üstümüzə açıq silahlı basqınlar edə bilməsələr də kommunistlərin tezis və şüarlarından, eləcə də yuxarı dairələrə, yəni MK–ya yaxın olan ermənilərdən mahircəsinə istifadə edib torpaqlarımızı yenə də ələ keçirməyi gecə–gündüz düşünmüş, dəridən–qabıqdan çıxmışlar.

Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək daşnakların çoxdankı arzusu idi. Amma hər dəfə bunu reallaşdırmaq istəyəndə ermənilərin cəhdləri müxtəlif səbəblərdən boşa çıxırdı. Bolşevizm Cənubi Qafqazda bərqərar olan gündən—1920–ci ildən başlayaraq ermənilər dəfələrlə bu məsələni gündəmə gətirmiş, ancaq heç nəyə müyəssər olmamışlar. O dövrdə onların ən böyük nailiyyəti isə 1923–cü il iyulun 7–də Dağlıq Qarabağa Azərbaycanın tərkibində Muxtar Vilayət statusunun verilməsi oldu. İşin bu cür məcrada gedişi ilə heç cür razılaşmasalar da ermənilər sonrakı 65 ildə susmaq məcburiyyətində qaldılar. Onlara mane olan bir çox amillər var idi. Ancaq sözsüz ki,

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

əsas amil kommunist ideologiyasına söykənən dəmir rejim idi.

Bu qədər böyük vaxtın keçməsinə və çoxsaylı hadisələrin baş verməsinə baxmayaraq ermənilər daim türk və azərilərə olan nifrəti daxillərində bəslədikləri kimi, bu məsələnin də üzə çıxması üçün fürsət gözləyirdilər. Ermənilər üçün belə fürsət məhz 1985–ci ildə M.Qorbaçovun hakimiyyətə gəlişi və onun “yenidənqurma”sı ilə ələ düşdü. Ermənilər dərhal öz ənənəvi iftira, təbliğat maşınlarını işə saldılar.

Ancaq ermənilər 1985–1986–cı illərdə hələ də Dağlıq Qarabağla bağlı iddialarını açıq–açığına üzə çıxarda bilmirdilər. Çünki Azərbaycanın böyük oğlu Heydər Əliyev o dövrdə ən yüksək postlardan birini, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsini tuturdu. Və

ermənilərə onun Garabağ məsələsi ilə bağlı sərt mövqeyi hələ 1965 və 1973–cü illərdən yaxşı bəlli idi. Həmin illərdə daşnakların Dağlıq Qarabağ məsələsinin növbəti dəfə qaldırmaq cəhdləri Heydər Əliyevin dəmir iradəsi ilə darmadağın olmuşdu. Ona görə şaxnazaryanlar, kaputikyanlar, balayanlar, ağabekyanlar ciddi–cəhdlə onun hakimiyyətdən getməsinə çalışırdılar və buna Heydər Əliyev şəxsiyyətindən hər zaman qorxan ermənipərəst Qorbaçov vasitəsi ilə 1987–ci il oktyabrın 25–də nail ola bildilər. İstər Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr, istərsə də Sumqayıt hadisələri Heydər Əliyevin vəzifədən uzaqlaşdırılmasından az sonra baş verdi. Hər zaman Azərbaycanın mövqeyini cəsarətlə müdafiə edən, erməni ekstremistlərinin qarşısını məharətlə alan Heydər Əliyevin vəzifədən getməsi əzəli düşmənlərimizin və onların havadarlarının əl–qolunu açdı. Respublikanın o zamankı səriştəsiz rəhbərliyi isə hadisələrə nəzarət etmək, xalqın təhlükəsizliyinin qeydinə qalmaq əvəzinə Moskvanın tapşırıqlarını yerinə yetirərək tarixi şəxsiyyət olan Heydər Əliyevin əleyhinə qondarma materiallar toplamaqla, Kremlə qucaq–qucaq məlumatlar çatdırmaqla məşğul idilər.

Təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyevin vəzifədən kənarlaşdırılmasından cəmi bir neçə həftə sonra Qorbaçovun iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi, akademik A.Ağanbekyan 1987–ci il noyabrın 17–də Parisdə, erməni Fransa İnstitutunun və erməni veteranları assosiasiyasının təşkil etdiyi qəbulda çıxış edərək belə sözlər demişdi: “Mən istərdim ki, Qarabağ Ermənistanın olsun, o Azərbaycana nisbətən Ermənistana daha çox bağlıdır. Mən bu istiqamətdə bir təklif irəli sürmüşəm. Ümidvaram ki, yenidənqurma, demokratiya şəraitində həmin problem öz həllini tapacaqdır”. Bu sözlər Dağlıq Qarabağ hadisələrinin başlanması üçün bir start rolunu oynadı. Erməni tərəfdən düşünülmüş siyasi gedişlər edilir, əvvəlcədən hazırlanmış aksiyalar bir–birini tamamlayır, addım–addım məqsədə yaxınlaşdırırdı. Belə ki, Ermənistandan Dağlıq Qarabağa emissarlar daxil olmağa, yerli əhali arasında Moskvanın onları tam dəstəkləməyi haqqında təbliğat aparmağa başladılar. Az bir zamanda bu öz effektini göstərdi və hadisələr ildırım sürəti ilə inkişaf etdi. Xankəndi və Yerevanda mitinqlər başlandı. Mitinq iştirakçıları Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) Ermənistana birləşdirilməsini tələb edirdilər. Rəsmi Bakı isə qəflət yuxusunda idi. Bütün bunlar Azərbaycanda əks reaksiya doğurdu və Bakıda, eləcə də ölkəmizin digər böyük şəhərlərində gənclərin və tələbələrin kor–koranə nümayişləri başlandı. Moskva susur, özünü neytral müşahidəçi kimi göstərirdi. Bu zaman, Əsgəranda iki azərbaycanlı ermənilər tərəfindən qətlə yetirildi. Bir müddət sonra isə Dağlıq Qarabağda və Ermənistanda azərbaycanlıların öz dədə–baba yurdlarından kütləvi şəkildə qovulması prosesi başlandı. Rəsmi Bakı çaşqın vəziyyətdə

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

idi. İlk qaçqınlar Bakıya, Sumqayıta gəlir, başlarına gətirilən fəlakətlərdən, zorakılıqlardan danışır, cavab aksiyaların keçirilməsi tələbi ilə nümayiş və yürüşlər keçirirdilər. Və nəhayət, 1988–ci il fevralın 20–də vilayətin xalq deputatlarının növbədən kənar sessiyası çağırılır və burada DQMV–nin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılıb Ermənistana verilməsi haqqında qərar qəbul edilir.

1988–ci ilin fevralında DQMV ətrafında baş verənləri izlədikcə aydın olur ki, bu olayların müəllifləri hər cəhdlə gərginliyi artırmağa çalışıblar. O zaman yetmiş il sovetlərin “xalqlar dostluğu”, “beynəlmiləçilik” ideologiyası üzərində tərbiyə almış azərbaycanlılar üçün belə hərəkətləri anlamaq çətin idi. Ancaq sonradan iyrənc məqsədlər tam aydın oldu. Onlar durmadan vəziyyəti ona görə qızışdırırdılar ki,

azərbaycanlıları qanlı aksiyalara sövq edib bütün dünyaya qəddar, zalım obrazında təqdim edə bilsinlər. Fevralın sonunda bu planı həyata keçirmək üçün artıq hər şey hazır idi. Gərginlik yüksək həddə çatdırılmış, məkan da seçilmişdir – SUMQAYIT.

1988–ci il fevralın 27–29–da “ssenaristlər” Sumqayıt hadisələrini törətməyə nail oldular. Həmin günlər şəhərdə baş vermiş iğtişaşlar nəticəsində müxtəlif millətlərdən olan 32 adam, o cümlədən 26 erməni həlak olmuş, 400 nəfərdən çox adam bədən xəsarəti almış, 200–dən çox mənzil talan edilmiş, 50–dən artıq mədəni–məişət obyektı dağıdılmış, 40–dan çox avtomobil əzilmiş və bir qismi yandırılmışdır. Bütövlükdə şəhərə o vaxtkı qiymətlərlə 7 milyon rubl məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur.

1949–cu ildə yaradılmış Sumqayıtın bu gün 300 minə yaxın sakini var. Ancaq heç nəyə baxmayaraq mənimçün Sumqayıt dünyada ən möhtəşəm, gözəl və əziz şəhərdir. Ömrümün böyük hissəsi Sumqayıtda keçdiyindən məni bu şəhərlə çox şey bağlayır. Sumqayıtda iş fəaliyyətimə başlamışam və bu günə qədər də burada çalışıram. Burada ailə qurmuşam, dostlarımla da əksəriyyəti bu şəhərdədir. Bu şəhəri çox sevdiyimdən onun sevincinə hər zaman sevinmiş, dərдинə isə şərik çıxıb sidq–ürəkdən qəmlənmişəm. 1988–ci ilin fevral hadisələrini də ermənilərin və onların ənənəvi havadarlarının Sumqayıtın başına gətirdiyi böyük bir bəla kimi qəbul edib heç vaxt unutmamışam. Əksinə, daim bu olayları öyrənib təhlil etmişəm. Təhlillər isə bu hadisələrin bilavasitə Qorbaçov və onun ermənipərəst ətrafının rəhbərliyi ilə SSRİ–nin xüsusi xidmət orqanları və erməni separatçıları tərəfindən hazırlanaraq reallaşdığını aydın göstərir. Gəlin hadisələrin müəyyən ssenari ətrafında, planlı şəkildə həyata keçirildiyini sübut edən bir sıra məqamlara diqqət yetirək. Əvvəlcə onu qeyd edim ki, hələ hadisələrdən 5–6 gün qabaq şəhərdə heç kimin tanımadığı qrup peyda olmuşdu. Dəstələrə bölündükləri üçün onlara eyni vaxtda şəhərin müxtəlif hissələrində rast gəlmək olurdu. Müşahidələr göstərirdi ki, onların başlıca məqsədlərindən biri də həmin günlər şəhərdə sayıələr yaymaqla çaxnaşma salmaq idi. Maraqlıdır ki, hadisələr sənğiyib qurtarandan sonra bu adamların heç biri şəhərdə gözə dəymədi. Çox təəssüflər olsun ki, hadisələri araşdıran hüquq–mühafizə orqanları həmin faktların üstündən sükutla keçdilər.

Bildiyiniz kimi, o vaxtlar videokameraların az olması ilə əlaqədar videoçəkiliş elə də yayılmamışdı. Lakin “ssenaristlər” bu hadisələrə elə güclü hazırlaşmışdılar ki, qanlı aksiyalar törədən qrupların hər birində videooperator var idi. Və onlar olaylar baş verəcək konkret yerlərdə çəkilişə hazır olurdular. Təsadüfi deyil ki, şəhərdə baş verən olaylardan dərhal sonra çəkilən materiallar müxtəlif ölkələrin telekanalları ilə yayımlandı.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Eyni zamanda bəzi faktlar şəhərdə yaşayan ermənilərin böyük əksəriyyətinin bu hadisələrdən çox–çox əvvəldən xəbəri olduğunu təsdiqləyir. Məsələn, fevral ayından qabaq erməni millətindən olan vətəndaşların şəhər dükanlarından böyük məbləğdə malı kreditlə alması, əmanət banklarından pulların çıxarılması və köçüb getməsi faktları versiyanın doğruluğunu aydın şəkildə göstərir.

Bəs niyə bu hadisələri həyata keçirmək üçün məkan məhz Sumqayıt şəhəri seçildi? Bunun bir sıra səbəbləri var. Hər şeydən əvvəl, Sumqayıt çoxmillətli şəhər idi. Burada kimya və metallurğiya sənayesinin inkişafı ilə bağlı keçmiş SSRİ–nin müxtəlif şəhərlərindən onlarla millətin nümayəndəsi məskunlaşmışdı. Bir də Sumqayıt gənclik şəhəridir. Burada ölkəmizin müxtəlif regionlarından gəlmiş minlərlə gənc yaşayır.

Gənclərin şüuruna milli zəmində təsir etmək daha asan olduğu üçün təşkilatçılar bu amili də nəzərə almışdılar. Burada baş verənlər ölkənin digər bölgə və şəhərlərində də tezliklə yayıla bilərdi. Təşkilatçılar bu amillərdən istifadə edib hadisələrin əhatə dairəsini genişləndirmək istəyirdilər. Xoşbəxtlikdən bu istəklərinə tam şəkildə nail ola bilmədilər.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdən danışıarkən hüquq–mühafizə orqanlarının, xüsusilə də prokurorluğun birtərəfli münasibətini qeyd etməmək olmaz. İşlərin bütövlükdə Moskvanın sərəncamına verilməsi, respublika prokurorluğunun prinsipsiz mövqe tutaraq yaxasını kənara çəkməsi nəticəsində min nəfərdən çox sumqayıtlı təhqir dolu istintaq və işgəncələrə məruz qaldı. Qanlı olayların əsas təşkilatçısı olan “Paşa” ləqəbli Eduard Qriqoryan cəmi 12 il həbs cəzası aldığı halda bu işlərdə əli olmayan Əhməd Əhmədov ən ağır cəzaya —güllələnməyə məhkum edildi.

Olayları diqqətlə öyrəndikdə bu hadisələrin həyata keçirilməsində ən azı iki maraqlı tərəfin mövcudluğu tam bəlli olur. Onlardan birincisi M.Qorbaçovun rəhbərliyi ilə dünya sosialist sistemi və eləcə də SSRİ–ni dağıtmaq siyasətini həyata keçirən qüvvələr idi. İkinci maraqlı tərəf isə, sözsüz ki, Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qopararaq Ermənistana birləşdirmək istəyən erməni millətçiləri olmuşdur. Bu hadisələrdən Qarabağ müharibəsi başlandı, 20 faizə qədər torpaqlarımız erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edildi, XX əsrin ən böyük qətliaamlarından biri olan Xocalı faciəsi və minlərlə azərbaycanlının ölümü ilə nəticələnən neçə–neçə digər qanlı olaylar baş verdi.

Ermənilər işğalçılıq siyasətlərini hazırkı dövrdə də usanıb çəkinmədən davam etdirir. Düzdür indi onlar öz fitnə dolu planlarını həyata keçirməkdə çox çətinlik çəkir. Çünki dünya artıq ermənilərin yalanlarına uymur. Kimin kim olduğunu yavaş–yavaş anlamağa başlayır. Bu gün Azərbaycan da dəyişib. Müasir Azərbaycan dinamik inkişafda olan, sürətlə qabaqcıl ölkələr sırasına inteqrasiya edən bir dövlətdir. Heydər Əliyev dühası ilə yaranan bu dövlət hazırda möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən layiqincə idarə olunaraq görünməyən bir templə tərəqqi edir. İndi Azərbaycan hər sahədə ermənilərin iftira və böhtanlarına kəsərli cavab verib, onların arzularını ürəyində qoya bilir. Əminəm ki, Azərbaycan yaxın zamanlarda erməni tapdağı altında qalan torpaqlarını geri qaytarıb öz ərazi bütövlüyünü təmin edəcək. Buna bizim həm mənəvi, həm də hüquqi haqqımız var. Axı bu torpaqlar tarix boyu bizim dədə–babalarımızın yurd–obası olub.

Əbülfəz Babayev,
“Respublika” 28.02.13

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Ermənilərin Sumqayıtda törətdikləri təxribatlardan 25 il ötür

1988-ci il fevralın 27-dən 28-nə keçən gecə Sumqayıt şəhərində baş vermiş hadisələrdən 25 il ötür. Hər il bu hadisələrin ildönümü ərəfəsində ermənilər təbliğat nəticəsində dünyaya azərbaycanlıları vəhşi, amansız bir xalq kimi təqdim etməyə çalışırlar. Əslində isə, bu hadisələr SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin ermənilərin özləri ilə birgə təşkil etdiyi ssenarinin tərkib hissəsi idi. Sumqayıtda baş vermiş iğtişəşlərin başında erməni, iki dəfə məhkum olunmuş Eduard Qriqoryan dururdu. Söhbət etdiyimiz müsahiblərimiz Sumqayıt hadisələrini belə ərz etdilər.

Millət vəkili Zahid Oruc:

- Sumqayıtda baş verən hadisələr ermənilərin kəşfiyyat strukturlarının həyata keçirdikləri məkrli planın tərkib hissəsi idi. Birincisi, orada qətlə yetirilən ermənilərin bank vəsaitlərini qabaqcadan almaları və "məşhur" Qriqoryan və digər ermənilərin ayrı-ayrı erməni ailələrinin ünvanlarına gedərək, onlara qarşı zor tətbiq etmələri, onlara divan tutmaları, qəddarlıq nümayiş etdirmələri təxribatın təşkil edildiyini sübut edirdi. Xüsusilə də, məqsəd bu təxribatları Ermənistandan gələn insanların, kifayət qədər ağır mənəvi yük altında olan insanların üzərinə atmaq üçün bu cür məqamlardan yararlanmaq idi. Bütünlükdə götürəndə isə, bu proseslər ona görə reallaşdırılırdı ki, Azərbaycan hakimiyyətinin, o dövrdə olan hökumət strukturlarının üzərinə böyük bir böhtan atsınlar. Qarabağ prosesini və orada həyata keçirilən separatizmi əsaslandırırırlar. 1988-ci il fevralın 20-də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin deputatları SSR Ali Sovetinin Reyasət Heyətinə müraciət etmişdilər ki, onlar Azərbaycandan ayrılaraq Ermənistanla birləşmək istəyirlər. Bu istəyin də hansı hüquqi tərəflərə əsaslandığını ortaya qoymuşdular. Amma elə real siyasi və hərbi əməliyyatların, toqquşmaların Qarabağda qəbul olunması və eyni zamanda, Moskvaya təsir etmək və SSR-i rəhbərliyindən dəstək qazanmaq naminə Sumqayıt hadisələrindəki azərbaycanlı obrazı ilə bu əməliyyatların miqyasını genişləndirmək nəzərdə tutulurdu. İlk dövrlərdə Azərbaycanın rəsmi dairələri məsələyə susqun mövqe göstərdilər. Ondan sonrakı dövrdə isə yalnız tənqid, ittiham hədəfinə çevrildik və məhz ona görə də Qarabağ işğalı məsələsi bu səviyyəyə gəlib çatdı. Nəticədə, Azərbaycan beynəlxalq aləm tərəfindən müdafiə olunmadı. Sumqayıt hadisələrini genosid kimi qiymətləndirib və Xocalı faciəsini də ona cavab kimi təqdim etmək heç bir normal düşüncəyə, hüquqi prinsiplərə sığmır. Ermənilərin bu hadisəni soyqırımını kimi dünyaya təqdim etmələri tamamilə əsassızdır.

Politoloq Cümşüd Nuriyev:

- Sumqayıt hadisələri sovet təhlükəsizlik orqanlarının Qafqazı ələ keçirmək və gələcəkdə Qafqazı əldə saxlamaq üçün hazırladıqları uğurlu bir təxribat idi. Təbii ki, bu təxribatın arxasında ermənilər dururdu. Hadisə 1988-ci il fevralın 28-də baş vermişdi. Artıq martın 3-də Fransa televiziyası Sumqayıtda baş verən hadisələri göstərirdi. O zaman Sumqayıtda bir neçə yerdə kameralar quraşdırılmışdı ki, sonra çəkilişlər videofilm halına salınıb, qısa müddət ərzində nümayişə çıxarılmışdı. Təəssüf ki, bizim o zaman müəyyən qədər siyasi təcrübəmiz olmadığı üçün səhvlərə yol verdik. Azərbaycan dövlətinin o vaxtkı rəhbərliyi həddən artıq təcrübəsiz fəaliyyət göstərdi. O məsələləri siyasiləşdirə bilmədik. Məlum məsələ idi ki, bu hadisələrin başında Qriqoryan dururdu.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

Hadisələr birmənalı şəkildə Moskvada hazırlanmışdı və onların da rəhbərliyi altında həyata keçirildi. Sumqayıt hadisələri zamanı o ermənilər öldürüldü ki, onlar Azərbaycanın çörəyini itirmək istəmirdilər, o ermənilər öldürüldü ki, Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanları ilə yaxşı münasibətdə idilər. Hadisə zamanı öldürülən də bizdən oldu, güllələnən də bizdən oldu. Bizim bir dövlət kimi uğursuz siyasətimiz ondan ibarət idi ki, öncədən Qarabağda bu məsələlər başlamışdı, fevralın 22-də Ağdamda Azərbaycanın şəhidləri olmuşdu. Ancaq buna baxmayaraq, biz hadisələri qabarda bilmədik, bizə lazım olan səviyyədə təqdim edə bilmədik. İndiki iqtidar bu kimi hadisələri dünya ictimaiyyətinə çatdırmağın əziyyətini çəkir. O zaman buraxılan

səhvləri aradan qaldırmaq iqtidar üçün müəyyən çətinliklər yaradırdı. Sumqayıt hadisələri Qarabağın itirilməsinin bir uverturası idi.

BAXCP sədr müavini Niyaməddin Orduxanlı:

- Sumqayıt hadisələrinin başvermə səbəbləri sonradan məlum oldu ki, SSR-nin Azərbaycana qarşı təxribatı idi. Xalqa qarşı bu addımların atılması məkrli siyasətin nəticəsi idi. Rusiya azərbaycanlılara qarşı çirkin təxribat aparırdı. Sumqayıtda ermənilərlə azərbaycanlılar arasında baş verən qarşıdurmadan sonra Ermənistandan azərbaycanlıların deportasiyası geniş vüsət aldı. Əslində, bu deportasiya artıq başlamışdı, həmin hadisələrə nəzər yetirəndə, görürük ki, orada yaşayan soydaşlarımıza qarşı böyük bir kampaniya aparılıb. Bu hadisə Sumqayıtda baş versəydi də, verməsəydi də bu çirkin və məkirli siyasət artıq yeridilirdi. Onların əsas məqsədi o idi ki, Ermənistanda bir türk belə qalmasın. Sumqayıt hadisələri bu prosesləri sürətləndirdi. Nəticədə, 1988-ci ildə iki yüz mindən çox soydaşımız elindən, yurd-yuvalarından qovuldu. Ermənilər bu hadisələri dünyaya özlərinə qarşı törədilən soyqırımı kimi təqdim edirlər, özlərini yazıq, qətliama məruz qalan xalq kimi göstəriirlər.

İntizarə Məmmədova
“Səs qəzeti” 28.02.2013

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Ermənilər şəhərdə qanlı iğtişas törədərək bunu soydaşlarımızın üstünə atdılar

1988-ci ilin fevralında baş vermiş Sumqayıt hadisələrindən 25 il ötür. Həmişə olduğu kimi o zaman da ermənilər Sumqayıtda qanlı iğtişas törədərək bunu soydaşlarımızın üstünə atdılar. O zaman hələ də yenidənqurma, aşkarlıq havasının ona hansı fəlakətləri gətirəcəyini anlamayan xalqımız çaş-baş qalmışdı. Sonrakı hadisələr göstərdi ki, ermənilər Qorbaçovun verdiyi imkanlardan məharətlə yararlandılar. Təəssüf ki, Sumqayıt hadisələrindən sonra da baş verənlərdən dərs almadıq. Ermənilərin

Azərbaycan türklərini «vəhşi», «ekstremist» kimi təqdim etməsi Əhməd Əhmədovun günahlandırılaraq ən ağır cəzaya — güllələnməyə layiq görülməsi ilə müşayiət olundu. Bu hadisədən sonra ermənilər daha da əl-qol açdılar, daha səylə dünyada özlərinin «fağır» obrazlarını yaratmağa başladılar. Bu gün ermənilər daha səylə onlara qarşı guya türklərin soyqırımını törətməsindən həyasızlıqla danışırlar. Dünya türkə qarşı hədyanlara, onun başına gətirilən fəlakətlərə yenə də biganədir. Bütün bunlar bir qarşısıalınmaz qənaəti bizə deyir: türk ölkələri arasında siyasi-mənəvi əlaqələr daha da güclənməlidir.

Araşdırmaçı Teyyub Qurbanın fikrincə, Sumqayıt hadisələri Sovet imperiyasının bu istiqamətdəki maraqlarına xidmət edirdi. Bütün hadisələr əvvəlcədən planlaşdırılmışdı. Son nəticədə «günahkar» Azərbaycan Türkləri oldu. Əhməd Əhmədovun bütün bu cinayətlərin əsas təşkilatçısı və cinayətkar kimi güllələnməsi bizim bir millət olaraq ekstremist obrazımızın yaradılmasına xidmət edirdi. Zaman keçdikcə bu faciəli hadisə geniş araşdırma mövzusu olacaq, hər şey daha aydınlığı ilə bilinəcək: «20-ci yüzilin sonlarında sonradan başımıza gətiriləcək bütün faciələr əslində Sumqayıt hadisələrindən başladı. Sumqayıt hadisələri baş verdikdən sonra ermənilər Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda elə bir əhval yaratdılar ki, türklərlə ermənilər artıq bir yerdə yaşaya bilməzlər. Bu, düşünülmüş bir plan idi. Ermənilər Sumqayıt salınandan bəri tədricən bu şəhərdə məskunlaşmağa başladılar. O dövrdə «Qardaş olub Haystan, Azərbaycan» mahnısı gecə-gündüz oxunurdu, Moskva ermənilərlə birgə xalqımızın başına gətirdiyi müsibətləri unutturmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırdı. Beynəlmiləlçilik, yalançı qardaşlıq ideologiyası baş alıb gedirdi. Ermənilər heç zaman həyatın bu və ya digər əhəmiyyətli yaradıcı sahəsində qabiliyyət göstərə bilməyiblər. Erməni hara gedibse, birtəhər başını girələyib, altdan-altdan murdar istəyini həyata keçirməyə başlayıb».

Sosioloq-alim Əhməd Qəşəmoğlunun fikrincə, o dövrdə Azərbaycanda hakimiyyətdə olanlar qlobal hadisələrin mahiyyətini axıra kimi dərk edə bilmirdilər. Hadisələrin qarşısını almaqla qabaqlayıcı tədbirlər görmək, əhali arasında təbliğat aparmaq olardı. Ancaq hadisələr əhali üçün gözlənilməz və qaçılmaz oldu: «O dövrdə dünyaya yeni düzənin gətirilməsi ideyası vardı: artıq SSRİ dağılırdı. Bu zaman SSRİ-nin elə nöqtələrini axtarırdılar ki, o nöqtələr daha ağırlı olsun, zərbə dəyərkən imperiyanın dağılması daha da sürətlənsin. Plan vardı ki, qan tökülsün, Azərbaycanda yaşayan ermənilərdə bizə qarşı nifrət hissi yaransın. Sonradan ermənilər bu amillərdən mükəmməl texnologiya kimi beynəlxalq səviyyədə istifadə etdilər. Hadisələrin məhz Sumqayıtda baş verməsi əlverişli bir məkan olaraq seçilmişdi, hər şey əvvəlcədən məharətlə ölçülüb-biçilmişdi».

11 il qabaq Sumqayıtda yaşayan Əhmədovlar ailəsində olmuşdum. O zaman sifətində

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

illərin kədəri olan Əhmədin anası danışırdı ki, atası bu faciəyə tab gətirə bilmədi. Əhməd o zaman Sumqayıtdakı zavodlardan birində fəhlə kimi işləyirmiş. Həmin hadisələrdən çox az sonra onu gəlib evdə həbs etmişdilər. Əhməd nişanlı idi. Hakam gəncə evlənmək qismət olmamışdı. Ana danışırdı ki, o zaman Əhmədin aylarla sürən məhkəməsi zamanı Əhmədovlar ailəsi demək olar, tək qaldı. Moskvadakı məhkəmə zamanı ermənilər dəstə-dəstə gəlir, iştirak edir, çoxlu şahidlər peyda olurdu. İş o yere çatır ki, vəkil Əhmədə güllələnmə hökmü kəsilməyəcəyi barədə Əhmədovları inandıra bilir. Pulsuzluq, evsizlik ucbatından Moskvada qala bilməyən Əhmədin valideynləri Sumqayıta qayıtmağa məcbur olur. Üstündən aylar keçəndən sonra valideynlər SSRİ

Ali Məhkəməsindən Əhmədin güllələnməsi barədə hökmün icra olunduğu barədə sənəd alırlar...

İndi də qısaca olaraq Sumqayıt hadisələrinin xronologiyasına nəzər salaq: 1988-ci il fevralın 19-dan etibarən İrəvanda kütləvi mitinqlər başlanır. Miting iştirakçıları «Ermənistanı türklərdən təmizləməli!», «Ermənistan yalnız ermənilər üçündür!» kimi şüarlar irəli sürürlər. Mitinqlərin üçüncü günü İrəvanda məscid, azərbaycanlı orta məktəbi, C.Cabbarlı adına İrəvan Azərbaycanlı Dram Teatrının ləvazimatı yandırılır. İrəvanda bu hadisələrə qarşı etirazını bildirən azərbaycanlıların evlərinə od vururlar. İrəvanda bütün bunlar törədilən zaman Sumqayıt faciəsi hazırlanırdı. Hadisədən on gün əvvəl Sumqayıtın bütün əmanət kassalarından ermənilərin öz əmanətlərini kütləvi şəkildə götürmələri, qırğınların videolentə alınması üçün erməni operatorlarının əvvəlcədən hadisələrin planlı şəkildə törədiləcəyi yerlərdə özlərinə xəlvəti çəkiliş mövqeyi seçmələri, iki gündən sonra həmin lentlərin montaj edilib dünyanı çaşdırması, «Sumqayıt qurbanları»nın xatirəsini «əbədləşdirmək» üçün əvvəlcədən hazırlanmış abidənin dərhal Xankəndində qoyulması və b. kimi faktlar sübut edir ki, bütün bunlar erməniləri, eləcə də dünya ictimaiyyətini xalqımıza qarşı ayağa qaldırmaq, onun «vəhşi» obrazını yaratmaq məqsədini güdüb.

1988-ci il fevralın 27-dən 28-nə keçən gecə Sumqayıt şəhərində baş vermiş iğtişaşlar nəticəsində 32 nəfər ölüb. Onlardan 26-sı erməni, 6-sı isə azərbaycanlı olub. Bu hadisələr də SSRİ dövlət təhlükəsizlik komitəsinin ermənilərin özləri ilə birgə təşkil etdiyi və həyata keçirdiyi ssenarinin tərkib hissəsi idi. Sumqayıtda bu hadisəni təşkil etmək üçün seçilmiş şəxs də erməni — iki dəfə məhkum olunmuş Eduard Qriqoryan idi. E.Qriqoryan Sumqayıt hadisələri zamanı 5 erməni şəxsən özü öldürmüş, 8 erməni qadınını zorlamışdı. E.Qriqoryana yalnız 12 il iş verilib, bir neçə ildən sonra isə azadlığa buraxılıb.

Uğur
“Xalq cəbhəsi”, 28 Fevral, 2013

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

“Qriqoryanın rəhbərlik etdiyi qrup Sumqayıtda erməniləri öldürür, zorlayırdı...”

SSRİ DTK-nın sabiq müstəntiqi Sumqayıt hadisələrinin ermənilər tərəfindən törədildiyini etiraf edib.

SSRİ DTK-nın sabiq müstəntiqi Valeriy Kiporenko 1988-ci ildə Sumqayıt və Bakı faciəsi zamanı baş vermiş hadisələri araşdırmaq üçün komissiyanın tərkibində olub.

Kiporenko bir müddət öncə erməni informasiya resurslarına müsahibə verib. Özünün bütün qərəzli mövqeyinə baxmayaraq Kiporenko bir neçə məqamda əsl həqiqəti gizlədə bilməyib.

Modern.az bu günlə ayaqlaşdığından onun açıqlamasını təkrar təqdim edir. O deyib ki, KQB-nin Kiyev dairəsi üzrə xüsusi şöbəsinin baş müstəntiqi kimi 9 ay Sumqayıt hadisələrinin təhqiqi ilə bağlı Sumqayıtda işləyib. Kiporenko 1988-ci ildə SSRİ Baş prokurorluğunun rəhbərliyi altında yaradılan operativ-istintaq qrupunun tərkibində olub. Sumqayıtda “Dalğa” mehmanxanasında qaldığını deyən Kiporenko Sumqayıt barədə ermənisayağı “nəğmələrini” oxuduqdan sonra deyir ki, şəhərə gəldikdən sonra guya Sumqayıtın darmadağın edildiyini görüb. Bundan sonra onun dedikləri maraqlıdır: “Sumqayıt şəhərində mənim təhqiq etdiyim 18 cinayət işi var idi. Mən, həmçinin Edik Qriqoryan adlı residivistin rəhbəri olduğu cinayətkar ünsürlərdən ibarət qrupun törətdiyi cinayətləri də təhqiq etmişəm. Edik Qriqoryanın rəhbərlik etdiyi bu qrup Sumqayıtda yaşayan erməniləri öldürür, zorlayır və evlərini qarət edirdi”. Bundan sonra guya şoka düşən erməni jurnalist “Qriqoryan erməni idi?” deyə sual verir. Kiporenko bunu təsdiq edir: “Mən istintaq qrupunun rəhbəri kimi Qriqoryanı dəfələrlə sorğu-sual etmişəm və onu ittiham etmişəm”. Qriqoryan müstəntiqə erməni olduğunu boynuna alıb. Kiporenko deyir ki, bu cinayətkarın pasportunda milliyyəti erməni yazılıbmış: “Qriqoryanın bir neçə məhkumluğu olmuşdu”.

Kiporenko özü də bilmədən Sumqayıt hadisələrini “təşkil olunmuş aksiya” adlandırır. Onun sözlərinə görə, ayrı-ayrı qruplar özlərini “Ermənistandan qaçan azərbaycanlılar” kimi qələmə verərək vəziyyəti gərginləşdirirmişlər. “Biz onları tapdıq və belə işlərini dayandırmağı tələb etdik. Bütün bu dəstələrə cinayətkarlar başçılıq edirdilər” – deyə DTK zabiti vurğulayıb. Lakin o, həmin Qriqoryanın taleyinə aydınlıq gətirməyib. Kiporenko bildirib ki, işlərini 5-6 aydan sonra yekunlaşdırıblar. “Həmin o Qriqoryan istintaq altında idi. İş məhkəməyə verildi və bundan sonra biz oradan getdik”- keçmiş müstəntiq deyib. Kiporenko yenə də bir məqamda “çaşır”. Bakıda boykot olunduqlarını deyən Kiporenko deyir ki, ona hətta mağazada çörək belə satmayıblar. “Deyirdilər ki, biz erməniləri müdafiə edirik”- deyə o qeyd edib. Bundan

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

sonra DTK zabiti etiraf edir ki, Bakıda ermənilərin təhlükəsiz şəkildə Xəzərdən bərə vasitəsilə köçürülməsinə millətçi qurumlar (AXC) rəhbərlik edib.

“Kaspi qəzeti”, 1 mart , 2013

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

1988-ci il Sumqayıt hadisələri SSRİ rəhbərlərinin və erməni terror təşkilatlarının əvvəlcədən hazırladığı plan əsasında həyata keçirilmişdi.

Həmin vaxt şəhərdə törədilən təxribat xarakterli iğtişaslara “Krunk” terror təşkilatının üzvü Eduard Qriqoryan rəhbərlik edib

Uzun illərdir Azərbaycan xalqına qarşı soyqırım siyasəti həyata keçirən, torpaqlarımızı işğal edən ermənilərin tarixin bütün dövrlərində reallaşdırdıqları terror siyasəti, təxribatlar dünyaya məlumdur. Bir zamanlar məqsədli şəkildə Azərbaycan

torpaqlarında məskunlaşdırılan ermənilər hər zaman öz niyyətləri, təxribatları ilə xalqımıza qarşı yönələn planların həm təşkilatçısı, həm də iştirakçısı olublar. Bu təxribatların ən bariz sübutlarından olan 1988-ci ilin 27-29 fevral Sumqayıt hadisələri, həmin vaxt törədilən iğtişaşlar isə ermənilərin bütün dünyada azərbaycanlılara nifrət yaratmaqla əzəli Azərbaycan torpaqlarına olan iddialarını asanlıqla gerçəkləşdirmək kimi məkrli niyyətlərini həyata keçirmək məqsədinə xidmət edib.

Artıq üstündən 25 il ötən bu hadisələrin hər ildönümü yaxınlaşanda erməni təbliğat maşını bütün gücü ilə işə düşür və azərbaycanlılar vəhşi, ermənilərə qarşı milli dözümsüzlük nümayiş etdirən bir xalq kimi təqdim olunur. Əslində isə, bu hadisələr də SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin ermənilərlə birgə təşkil etdiyi və həyata keçirdiyi ssenarinin tərkib hissəsidir. Sumqayıtda baş verənləri təşkil etmək üçün seçilmiş şəxs də erməni- iki dəfə məhkum olunmuş Eduard Qriqoryan olub. Yəni, faktlar da onu göstərir ki, iğtişaşların törədilməsinə hazırlıq hələ xeyli müddət əvvəl başlanıb.

Həmin ərəfədə və ondan sonrakı illərdə bölgədə baş verən hadisələrə nəzər saldıqda, Sumqayıt hadisələrinin öncədən planlaşdırıldığı və dəqiq müəyyənləşdirilmiş məqsədlərə çatmağa hədəfləndiyi aydın görünür. Ermənilərin və həmin vaxt onlara havadarlıq edən SSRİ rəhbərliyinin, eləcə də, beynəlxalq aləmdəki ermənipərəst dairələrin niyyəti azərbaycanlılar barədə dünyada mənfi rəy formalaşdırmaq, Azərbaycan ərazilərinin ermənilər tərəfindən işğalına haqq qazandırmaq üçün əlverişli zəmin yaratmaq idi. Sumqayıt hadisələri ərəfəsində artıq Ermənistan SSR-dən azərbaycanlıların qovulması prosesi başlamışdı. Bütövlükdə yüzminlərlə soydaşımızı dədə-baba yurdlarından didərgin salmaqla ermənilər “türklərsiz Ermənistan” qurmaq xəyalını gerçəkləşdirməyə çalışırdılar. Lakin ermənilərin istəkləri bununla məhdudlaşmırdı. Onlar Azərbaycan SSR-nin tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağı da ələ keçirməklə, “Dənizdən-dənizə böyük Ermənistan” xülyasının gerçəkləşməsinə doğru bir addım da atmaq istəyirdilər. Elə bu məqsədlə, Sumqayıt hadisələrindən bir neçə gün öncə 1988-ci ilin fevralın 21-də Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) Xalq Deputatlar Soveti Azərbaycan SSR Konstitusiyasının müddəalarına zidd olaraq Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-nin tərkibindən çıxarılaraq Ermənistan SSR-nə birləşdirilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Bu ədalətsiz qərara etiraz edən azərbaycanlıların dinc nümayişinə cavab olaraq isə ermənilər Əsgəranda 2 gənci qətlə yetirdilər.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Göründüyü kimi, iddialar kifayət qədər böyük idi və 1988-ci ilin Sumqayıt hadisələrinin törədilməsində əsas məqsəd proseslərə fərqli don geyindirmək, guya Azərbaycanda ermənilərin təzyiqlərə məruz qalması barədə təsəvvür formalaşdırmaq idi. Bununla da, ermənilər beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini Dağlıq Qarabağın qanunsuz olaraq Ermənistana ilhaq edilməsi prosesindən, Ermənistanda və Qarabağda öldürülən, qovulan, təqib olunan azərbaycanlıların başına gətirilən fəlakətlərdən yayındırmaq istəyirdilər.

Təsadüfi deyil ki, qabaqcadan planlaşdırılan təxribatların təşkilində və həyata keçirilməsində əsas iş də elə erməni quldurlarına tapşırılmışdı. Yuxarıda qeyd olunduğu

kimi, Sumqayıtda törədilən qeyri-insani əməllərin əsas icraçısı həmin vaxtadək 3 dəfə məhkum olunmuş, “Krunk” terrorçu təşkilatının fəal üzvü Eduard Qriqoryan idi. Şahid ifadələri və digər çoxsaylı faktlar da əsl günahkarın erməni E. Qriqoryan olduğunu sübuta yetirir. Törədilən cinayət əməllərinin icrasında əsas fiqur rolunu oynayan Qriqoryan mənzillərə basqın zamanı erməni qadınlara təcavüz edərək 5 nəfəri şəxsən qətlə yetirib. İstintaq nəticəsində müəyyən edilib ki, erməni mənzillərinin talanmasında Eduard Qriqoryanın daha iki qardaşı iştirak edib. Lakin onlar son nəticədə məsuliyyətdən kənar qalıb. Qriqoryanın özü isə 12 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilsə də, bir neçə ildən sonra həbsdən buraxılıb.

Qeyd etməliyik ki, qarət olunan erməni mənzilləri də təsadüfən seçilməmişdi. Hadisələrdə öldürülən ermənilərin demək olar ki, hamısı erməni fondlarına pul keçirməkdən imtina edənlər idi. Aparılan istintaq nəticəsində o da məlum olub ki, Sumqayıtda yaşayan başqa ermənilər də qəsdən təxribatlar törədərək əməlin guya azərbaycanlılar tərəfindən törədilməsi barədə informasiya yayıblar. Məsələn, Benik Qriqoryan adlı bir erməni öz mənzilini və Babayan soyadlı qohumunun mənzilini yandıraraq hadisədə azərbaycanlı günahlandırıb. Sonradan həmin mənzillərə baxış keçirilərkən məlum olub ki, yanan mənzillər əvvəlcədən boşaldılıb.

Aparılan istintaq nəticəsində müəyyən edilib ki, Sumqayıtda törədilən qanlı hadisələr nəticəsində 26-sı erməni, 6-sı azərbaycanlı olmaqla ümumilikdə 32 nəfər həlak olub, 400 nəfərdən çox insana müxtəlif bədən xəsarəti yetirilib, 200-dən artıq mənzil talan edilib, 50-dən çox mədəni-məişət obyektı dağıdılıb, dövlətə o zamankı qiymətlərlə 7 milyon rubl məbləğində maddi ziyan vurulub.

Qeyd etdiyimiz kimi, hadisənin təşkilatçıları və iştirakçıları Sovet imperiyasının o zamankı rəhbəri M. Qorbaçov başda olmaqla, mərkəzi hakimiyyətdəki ermənipərəst dairələr, Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda fəaliyyət göstərən erməni separatçı qüvvələr və kənarından gətirilən xüsusi hazırlıq görmüş quldur dəstələri olublar. Sumqayıtdakı təxribatlardan cəmi iki gün sonra Xankəndində “Sumqayıt genosidi” qurbanlarına abidə ucaldılması iğtişəşlərin qabaqcadan hazırlandığını, ermənilərin bunu bildiklərini və hadisənin özləri tərəfindən təşkil olunduğunu sübut edən daha bir faktdır. Hər kəsə bəllidir ki, böyük bir abidənin düzəldilməsi və yerinə qoyulması prosesini iki gün ərzində yerinə yetirmək mümkün deyil.

Bundan başqa, Sumqayıtda təxribatın düşünülmüş şəkildə hazırlandığını göstərən növbəti sübut bir çox erməninin əvvəlcədən şəhəri tərk etməsi, 1988- ci ilin yanvar-fevral aylarında ermənilərin Sumqayıtdakı əmanət kassalarından pullarını kütləvi şəkildə çıxarmasıdır. Eyni zamanda, Sumqayıtda “ermənilərə qarşı törədilən cinayətlərin ”

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

miqyasını süni surətdə genişləndirmək və onların azərbaycanlılar tərəfindən törədildiyini iddia etmək məqsədilə ermənilər köçüb gedərkən öz mənzillərini boşaldaraq qəsdən yangın törədiblər. Həmçinin talançıların hərəkət etdikləri marşrut üzrə yerləşdirilmiş naməlum şəxslər tərəfindən kütləvi iğtişəşlərdə iştirak edənlərin bütün hərəkətlərinin videoçəkilişinin aparılması təxribatın planlı şəkildə həyata keçirildiyini bir daha təsdiq edir.

Beləliklə, hadisə baş verən andan işə düşən erməni təbliğat maşını “saxta bayraq” effekti yaratmaq məqsədilə hadisələrdə birmənalı şəkildə azərbaycanlıları günahkar kimi qələmə verərək iğtişəşləri ermənilərə qarşı soyqırım kimi təqdim etməyə başladı.

Bu çirkin kampaniyanın əsas məqsədi dünya ictimaiyyətinin nəzərində azərbaycanlılar barədə qəddar, qaniçən millət obrazını formalaşdırmaq, bununla da Ermənistandakı və Dağlıq Qarabağdakı azərbaycanlıların sıxışdırılmasına dolayı yolla haqq qazandırmaq idi.

Pərviz SADAYOĞLU

“Yeni Azərbaycan”, 02 mart 2013

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt hadisələrinin daha bir sirri açılır

“BİZİ AZƏRBAYCANLILAR XİLAS ETDİ...”

Bu günlərdə ölkə mətbuatında Sumqayıt hadisəsi ilə bağlı yeni məlumatların yer aldığı materiallar dərc olundu. “168 saat” olaraq bu mövzunu daim diqqətdə saxlayır, bu

hadisələrlə bağlı yazılar dərc edirik. Hadisənin yeni təfərrüatları ilə bağlı yazını da diqqətinizə çatdırırıq:

Sumqayıt hadisələrinin daha bir sirri açılır

Ermənilərin “soyqırım” kimi dünyaya car çəkdiyə bu hadisələrdən 25 il keçdi, görəsən Serj Sərkisyan və digərləri Xocalı qətləmə zamanı hansısa bir erməninin azərbaycanlıyı ölümdən xilas etdiyinə dair heç olmasa bir fakt göstərə bilərmə? 1988-ci il fevralın 27-də və 28-də Sumqayıt şəhərində baş vermiş iğtişaclardan 21 il keçib və ənənəvi olaraq dünya erməniləri, Ermənistan bu hadisələri növbəti erməni “soyqırımı”nın ildönümü kimi qeyd ediblər. Ermənilər uzun illərdir bu hadisələrdən Azərbaycana qarşı istifadə edirlər və hər dəfə Qarabağdakı erməni separatizmini, Azərbaycan ərazilərinin işğalını əsaslandırmaq lazım gələndə bu hadisələrə baş vururlar. Sumqayıt hadisələrinin arxasında sovet “KQB”sinin dayandığı haqda çox yazılıb, üstəlik iğtişaclıq zamanı ermənilərə hücum edənlərin və öldürənlərin arasında erməni Eduard Qriqoryanın roluna dair təkzibedilməz sübutlar mövcuddur. Buna baxmayaraq, dünya erməniləri uzun illərdir öz təbliğat maşınına cəmi 29 nəfər erməninin öldürüldüyü bu hadisələri “soyqırım” kimi təbliğ etməklə məşğuldur.

Hadisələrdən 25 il keçsə də, Sumqayıt hadisələrinin əsl təşkilatçıları barədə gizli məqamlar hələ də qalmaqdadır. Lakin bir mühüm məqam var ki, bunu yada salmamaq mümkün deyil: Sumqayıtda erməniləri iğtişaclıqlardan qoruyanlar azərbaycanlılar olub və bunun sayəsində ölənlərin sayı 29 nəfərlə yekunlaşıb. Sumqayıt ermənilərinin azərbaycanlıların onları ölümdən necə xilas etdiyinə dair ifadələri Ermənistan Baş Prokurorluğunun bu hadisələrlə bağlı apardığı istintaqın materiallarında da yer alır. Həmin ifadələrlə Ermənistan Baş Prokurorluğunun rəsmi saytında açılan və Sumqayıt hadisələrinə həsr olunan xüsusi səhifədə tanış olmaq mümkündür. Hadisələrdən 21 il keçəndən sonra BBC müxbiri, keçmiş Bakı erməniyi Aleksey Manvelyan da vaxtilə Sumqayıtdan keçmiş ermənilərin bir neçəsi ilə söhbətlaşıb.

Onun reportajında deyilir ki, 25 il əvvəl Sumqayıtdan köçən erməni ailələrinin bir hissəsi hazırda Ermənistanın Kotayk vilayətində yaşayır. Onlardan biri, Mixail Xaçaturyan adlı Sumqayıt erməniyi danışır ki, hadisələr başlayanda iğtişaclıqlar onun yaşadığı məhəlləyə daxil olmayıblar, daha sonra sovet hərbiçiləri həmin məhəllədəki erməniləri köçürüb. Xaçaturyan bir neçə həftə sonra geri qayıdaraq öz mənzilini satıb və Ermənistanda məskunlaşıb. Telman adlı digər erməni isə BBC müxbirinə deyir ki, iğtişaclıqlar barədə onu azərbaycanlılar xəbərdar ediblər. Nəticədə Telman gizlənməyə və sağ qalmağa imkan tapıb. Laza Vasokyan adlı erməni də azərbaycanlı qonşularının sayəsində sağ qaldığını deyir. O bildirir ki, iğtişaclıqlar yaşadığı 8-ci mikrorayona daxil olanda azərbaycanlı qonşuları “bu binada erməni yaşamır” deyərək onları geri qaytarmağa nail olublar. Xurgen Mailyan adlı digər erməni də azərbaycanlıların onu

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

xəbərdar etməsi sayəsində sağ qaldığını deyir. Onun Soqomon adlı qohumunu isə əslən Füzuli rayonundan olan azərbaycanlı qoruyub: “O deyib ki, ay Soqomon, gəl bizdə qal, sənə dəyməzlər. Daha sonra azərbaycanlı sahə müvəkkili onu öz maşınında Corat qəsəbəsinə aparıb və orada bir azərbaycanlının evində iki gün saxlayıb.”

Qeyd edək ki, bu cür faktlar Azərbaycan hüquq-mühafizə orqanlarının, eləcə də o vaxtkı SSRİ Prokurorluğunun apardığı istintaqda əksini tapıb. Həmçinin o vaxt “Pravda” qəzeti Sumqayıtda azərbaycanlıların erməniləri iğtişaclıqlardan necə qoruduğu

haqda geniş məqalə də dərc edib. Bu faktlar kifayət edir ki, Sumqayıt hadisələrinin “erməni soyqırımı” olduğu haqda uydurmalar darmadağın edilsin. Lakin təəssüf ki, Azərbaycan tərəfi indiyədək belə faktları beynəlxalq ictimaiyyətə tutarlı şəkildə çatdırma bilməyib. Hansı ki, ermənilər bir dənə də olsun bu cür fakt göstərə bilməzlər. 1987-ci ilin sonlarından başlayaraq Ermənistandan azərbaycanlıların kütləvi şəkildə deportasiyasının Sumqayıt hadisələrində qızıqıcı rol oynadığı məlumdur. Bu deportasiya zamanı erməniləri azərbaycanlılara qarşı hansı qəddarlıqlar törətdiyi də bəllidir. Lakin bir fakt belə yoxdur ki, Ermənistanda azərbaycanlıları yaşadığı kəndlərə hücum edib evlərə od vuran ermənilərdən qoruduğunu göstərsin. Eləcə də Xocalı qətlində körpə, qadın, yaşlı demədən hamını ucdantutma qıran vəhşiləmiş ermənilərdən heç olmasa bir azərbaycanlı xilas edən bir erməni tapılsın. Bu, mühüm və iki xalq arasında fərqi, habelə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı apardığı təbliğatı alt-üst edə biləcək məqamdır. Digər mühüm məqam budur ki, Azərbaycanda həm SSRİ dövründə, həm sonradan Sumqayıt hadisələrinə dair cinayət işi başlanıb, istintaq aparılıb, lakin Ermənistanda azərbaycanlıların kütləvi deportasiyası və onlara qarşı amansız zorakılıqlar, qətlərlə bağlı hansısa istintaq aparılmayıb, heç kim məsuliyyətə cəlb edilməyib.

Sumqayıt hadisələrinin 25 illiyi ilə bağlı Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı tanınmış britaniyalı ekspert, hazırda ABŞ-ın Karnegi Fondunda proqram direktoru olan Tomas de Vall da BBC-nin rus xidmətində məqalə yayıb. “Sumqayıt poqromları: faciənin ümumi tarixi varmı?” adlı məqalədə deyilir ki, 1988-ci ilin fevralında Azərbaycan şəhəri Sumqayıtda baş verən hadisələr Ermənistanı və Azərbaycanı eyni dərəcədə sarsıtdı: “Faciədən bir neçə gün əvvəl, fevralın 20-də, ermənilərin çoxluq təşkil etdiyi Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin rəsmiləri kifayət qədər təxribatçı və kəskin qətnamə qəbul etdilər: regionu Azərbaycan SSR-in təbəçiliyindən götürüb Ermənistan SSR-ə verməyi Moskvadan xahiş etdilər. Bu dərhal hər iki respublikada gərginliyi artırdı. Erməni çoxluğunun təqiblərindən danışan yüzlərlə azərbaycanlı Ermənistanın cənubundan qaçdı. Onların əksəriyyəti Bakıya gəldi, lakin sənaye şəhəri Sumqayıta göndərildilər. Azərbaycanda ermənilər əleyhinə bir sıra nümayişlər keçirildi. Sumqayıtda analoji mitinqə çıxan insanlar, şəhərdə qaçqınlar olduğundan daha aqressiv ruhda idilər. Şəhərin faktiki sahibi sayılan ”Qorkom” sədrinin şəhərdə olmaması da sabitliyi pozan əlavə faktora çevrilmişdi. Bundan əlavə, Sumqayıt kifayət qədər kriminal yer olub: bir çox yerli gənclərin zorakı cinayətlərə görə məhkumluğu var idi. Fevralın 28-də axşam mitinq iğtişaslara çevrildi, kütlə ermənilərin yaşadıkları mənzilləri dağıtmağa başladı. Moskva işə xeyli gec qarışdı. Qoşunlar yalnız 1 sutka keçəndən sonra hadisə yerinə çatıb vəziyyəti nəzarətə götürənədək artıq 26 erməni ölmüşdü. Daha 6 azərbaycanlı sovet qoşunları iğtişaları yatırarkən ölmüşdü”.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Tomas de Vallın yazdığı kimi, erməni tərəfindən dərhal şayiələr yayıldı ki, Sumqayıtda qurbanların sayı daha çox olub, lakin hakimiyyətin göstərişi ilə rəqəmlər gizlədilir. Faciədən illər ötəndən sonra daha çox sayda erməni yüzlərlə ölənlər barədə danışdı. Əslində isə erməni tərəfinin son məqalələrindən birində 29 iğtişas qurbanı adı sadalanıb və demək olar ki, rəsmi rəqəmlərin dəqiqliyini şübhə altına almağın əsası yox səviyyəsindədir.

Müəllif Sumqayıt hadisələrinin təşkilatçılarından olan erməni Eduard Qriqoryanın rolunun “şişirdildiyini”, onun kiminsə məxfi göstərişlərini yerinə yetirərək yüzlərlə adamı öz arxasınca aparmağa qadir olmadığını yazır.

Lakin Qriqoryanın Sumqayıt hadisələrindəki rolu və onun həmin hadisələr ərəfəsində Xankəndinə gedib-gəldiyi, orada “Krunk” separatçı təşkilatının liderləri ilə görüşdüyü istintaq materiallarında əksini tapıb. Bu hadisələrlə bağlı o vaxt SSRİ Prokurorluğu və Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi tərəfindən aparılan istintaq zamanı əsl təşkilatçıların məhz ermənilər olduğu üzə çıxıb. İstintaq materiallarında Sumqayıt hadisələrinin əsas təşkilatçısı kimi 1959-cu ildə anadan olmuş Eduard Robertoviç Qriqoryan adında erməninin olduğu çoxsaylı şahid ifadələri, təkzibolunmaz dəlillərlə təsdiqlənir. İstintaq müəyyən edib ki, həmin hadisələrdə öldürülən 26 ermənidən 6 nəfərini məhz E.Qriqoryan şəxsən qətlə yetirib. Həmçinin istintaq zamanı bəlli olub ki, hadisənin təşkilatçıları arasında E.Qriqoryanın qardaşları, habelə Ohanyan, Samoylov və Pavlovski fəsiləli digər ermənilər də yer alır. İstintaq materiallarından artıq məlumdur ki, 1959-cu il təvəllüdü, əvvəllər 3 dəfə mühakimə olunub üst-üstə 9 il 2 ay 13 gün həbsxanalarda yatmış milliyyətçə erməni olan Qriqoryan Eduard Robertoviç kütləni qızıqdıran, əsasən yeniyetmələrdən və müxtəlif cinayətkar ünsürlərdən ibarət olan qrupları separatçı “Qarabağ” Komitəsinə və “Krunk” Cəmiyyətinə pul verməkdən imtina edən ermənilərin yaşadıkları mənzillərə istiqamətləndirən əsas şəxsdir. E.Qriqoryan Sumqayıt hadisələri ilə bağlı şahid qismində təsadüfən saxlanılıb. Lakin istintaq zamanı zərərçəkmiş erməni qızlar - Marina və Karina Mejlumyan bacıları, onların anası Roza Mejlumyan tərəfindən tanınıb. Qriqoryanın əslində hadisələrin fəal iştirakçısı və təşkilatçılarından olduğu müəyyənləşib. Nəticədə istintaq qrupu onun barəsində həbs qərarı seçməli olub.

Qriqoryanın 6 erməniyi şəxsən öldürdüyü istintaq tərəfindən sübuta yetirilsə də, ermənilərin SSRİ məhkəməsinə təsiri, bu iğtişəşlərin arxasında duran qüvvələrin rolu nəticəsində ona cəmi 12 il həbs cəzası kəsilib, cəzasını çəkmək üçün Ermənistanə göndərilib və bir neçə il sonra azadlığa buraxılıb. Sonradan Azərbaycan hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən aparılmış istintaq işə birmənalı şəkildə müəyyən edib ki, hadisələrdə Qriqoryanla yanaşı onun 2 qardaşı da fəal iştirak edib. İstintaqın çoxsaylı şahid ifadələrinə əsasən müəyyən etdiyinə görə, Eduard Qriqoryan fevralın 27-də öz dəstəsi ilə Sumqayıtda Ermənistan azərbaycanlılara qarşı zorakılıqlara etiraz mitinqlərinin keçirildiyi meydana gedərək orada özünü “Qafandan gəlmiş azərbaycanlı” kimi təqdim edib. E.Qriqoryan Qafanda ermənilərin azərbaycanlıları kütləvi şəkildə qırdığı barədə danışaraq kütləni Sumqayıtda yaşayan ermənilərdən qisas almağa çağırıb. Daha sonra o “məndə ermənilərin siyahısı var, hara getmək lazım olduğunu bilirəm” deyərək təxminən 100 nəfərlik dəstə ilə erməni mənzillərində talançılığa başlayıb.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Zərərçəkmiş Sumqayıt sakini L.Melkumyanın Sumqayıt hadisələri ilə bağlı yaradılmış istintaq qrupuna verdiyi ifadədən: “Qriqoryan mənim mənzilimə daxil oldu, sındırdığı stulun ayaqları ilə xəstə anama zərbə endirdi, bu vaxt mən bir neçə dəfə müqavimət göstərməyə çalışdım, ancaq qadın olduğuma görə gücüm çatmadı, o, məni yerə yıxaraq zorlamağa başladı”. Hadisələrdə iştirak etmiş Nəcəfov soyadlı şəxsin ifadəsindən: “Qriqoryan tərəfindən təşkil olunmuş dəstə Emma adlı erməni qadının

evinə soxuldu, dərhal onu lüt soyundurdular və Edik Qriqoryan onu bu vəziyyətdə küçəyə çıxartmağı təklif etdi, sonra onun iştirakı ilə Emma vəhşicəsinə öldürüldü”. İstintaq materiallarındakı digər epizodda isə deyilir: “E.Qriqoryan öz dəstəsi ilə birinci mikrorayonda M.Petrosyanın mənzilinə daxil olmuş, müqavimət göstərmək istəyən mənzil sahibinə başından zərbə endirərək halsız vəziyyətə salmışdır”.

Fərhad MƏMMƏDOV

“168 saat”, 6 mart, 2013
